

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

18. YÜZYILDA ANTAKYA'DA ÂYANLAR

İsmet TUNCER

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2018

18. YÜZYILDA ANTAKYA'DA ÂYANLAR

İsmet TUNCER

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

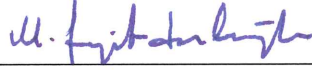
Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2018

KABUL VE ONAY

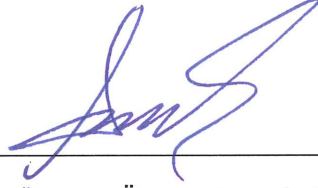
İsmet TUNCER tarafından hazırlanan "18. Yüzyılda Antakya'da Ayanlar" başlıklı bu çalışma, 08.06.2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mehmet Veli SEYİTDANLIOĞLU (Başkan, Danışman)

Doç. Dr. Fatih YEŞİL

Dr. Öğretim Üyesi Mustafa KAYA

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

[08-06-2018]

İsmet TUNCER

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

- Tezimin/Raporumun tamamı dünya çapında erişime açılabilir ve bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir.

(Bu seçenekle teziniz arama motorlarında indekslenebilecek, daha sonra tezinizin erişim statüsünün değiştirilmesini talep etmeniz ve kütüphane bu talebinizi yerine getirirse bile, teziniz arama motorlarının önbelleklerinde kalmaya devam edebilecektir)

- Tezimin/Raporumuntarihine kadar erişime açılmasını ve fotokopi alınmasını (İç Kapak, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) istemiyorum.

(Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir, kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir)

- Tezimin/Raporumun.....tarihine kadar erişime açılmasını istemiyorum ancak kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisinin alınmasını onaylıyorum.

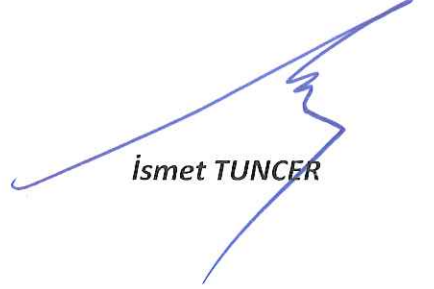
- Serbest Seçenek/Yazarın Seçimi

08 /06/2018

İsmet TUNÇER

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, **Prof. Dr. Mehmet Veli SEYİTDANLIOğLU** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

İsmet TUNCER

ÖZET

TUNCER, İsmet. *18. Yüzyılda Antakya'da Âyanlar*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara,2018.

18. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli değişimlere sahne olan bir dönemdir. 17. yüzyılın sonlarında yaşanan kayıplar 18. yüzyılda imparatorluğu yöneten grupların yeni bir bakış açısıyla gelişmeleri değerlendirmesine ve buna uygun olarak sorunları aşmak adına yeni yaklaşımlara yönelmesine neden olmuştur. Osmanlı merkezi idaresinde yaşanan bu değişimlerin yanında taşra idaresinde de o güne kadar bir dereceye kadar etkili olan grupların bu yüzyılda daha baskın roller üstlendiği ve yeni bir ayan tipi ile karşımıza çıktığı görülmektedir. Antakya kazası Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu ve Arap eyaletleri arasında bir geçiş bölgesi konumunda olması ve gerek ticaret gerekse hac yolları üzerinde bulunması bakımından dikkat çeken bir kazadır. Bu bakımdan imparatorluğun taşra idaresinde öne çıkan bu yeni grupların imparatorluğun bu bölgesinde voyvodalıktan, serdarlığa, mütevellilikten mültezimliğe kadar çeşitli roller üstlenmiştir. Bu bölgede âyanların taşra idaresinde kimi zaman icra gücünü arttıran son derece yararlı roller oynadığı görüldüğü gibi kimi zaman bunların idare açısından tehditler yarattığı da görülmüştür. Antakya âyanları üzerine yapılan bu çalışma hem Osmanlı İmparatorluğu'nda taşra idaresinin yeni durumunu ortaya koymak bakımından hem de değişen koşullar karşısında egemen unsurların taşra özelinde ne tür bir değişikliğe uğradığını görmek bakımından anlamlıdır.

Anahtar Sözcükler

Antakya, Ayan, Mültezim, Voyvoda, Mütegalibe, Serdar

ABSTRACT

Tuncer, İsmet. (2018). *Ayans of Antakya in 18th Century*, Master's Thesis. Ankara.

The 18th century is a period when significant changes were taking place in Ottoman Empire. The losses experienced in the late 17th century caused the groups ruling the empire in the 18th century to evaluate developments with a new perspective and accordingly, it leads that the groups move to new approaches in order to overcome the problems, Besides these changes in Ottoman central administration, it is seen that the groups which were effective to a certain extent until that day, had more dominant roles in this century and created new Ayan type. Antakya subprovince is a remarkable subprovince in terms of being transitional zone between Anatolian and Arab provinces of Ottoman Empire and having not only trade but also pilgrim route. Therefore, this new prominent groups in the rural administration of Empire undertook various roles from voivodship to commander-in-chief, from trusteeship to taxman in this region of Empire. It was seen that in this region, the rural governors sometimes played extremely useful roles which increase the power of execution, and also sometimes it created threats for the administration. This work about Ayans of Antakya is meaningful both in terms of revealing the new situation of rural administration of Ottoman Empire and in seeing what kind of changes the ruling elements undergo in the rurals in the face changing conditions.

Keywords

Antakya, Ayan, Mültezim, Voyvoda, Müttegallibe, Serdar

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	I
BİLDİRİM.....	II
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	III
ETİK BEYAN.....	IV
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
İÇİNDEKİLER.....	VII
KISALTMALAR DİZİNİ.....	X
TABLolar DİZİNİ	XI
ÖNSÖZ	XII
GİRİŞ	1
1. KONUNUN MAHİYETİ VE KAYNAKLAR	1
2. ŞEHRİN TARİHÇESİ (OSMANLI HAKİMİYETİNE KADAR)	3
3. OSMANLI İDARESİNDE ANTAKYA	4
a. Şehrin Osmanlı Hâkimiyetine Girişi, İdaresi ve Nüfus Yapısı.....	4
b. Kaza İdaresinde Yer Alan Görevliler	6
i. Kadı.....	6
ii. Voyvoda.....	7
iii. Yeniçeri Serdarı ve Kethüdayeri	8
1. BÖLÜM: OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA ÂYÂNLIK	10
1.1. ÂYÂNLIK KURUMU VE ÂYÂN-I VİLÂYET	10
1.2. ÂYÂNLARIN GÜÇLENMESİNE ORTAM HAZIRLAYAN GELİŞMELER	13
1.3. 18. YÜZYILDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ÂYÂNLARIN DURUMU.....	17
2. BÖLÜM: 18. YÜZYILDA ANTAKYA KAZA İDARESİNDE ÂYÂNLARIN DURUMU.....	22
2.1. ÂYÂN-I VİLÂYETTEN ÖNDE GELEN ŞAHSİYETLER	22

2.2. ANTAKYA ÂYÂNLARININ İDARİ FONKSİYONLARI VE VOYVODALIK KURUMU.....	26
2.2.1. Âyânların Voyvodalık Görevine Getirilmesi ve Bu Göreve Getirilen Âyânlar	26
2.2.2. Voyvodalık Görevi İle Gerçekleştirilen Hizmetler	32
2.2.3. Azledilen Voyvodalar ve Azledilme Sebepleri.....	37
2.3. ASKERİ VE GÜVENLİK HİZMETLERİ BAKIMINDAN ANTAKYA ÂYÂNLARI	43
2.3.1. Yeniçeri Serdarlığı Vazifesi ve Âyânlar	43
2.3.2. Bölgedeki Eşkıyalık Faaliyetleri Ve Âyânların Durumu	48
2.3.3. Savaş Dönemlerinde Merkezi Hükümetin Âyânlardan İstedığı Hizmetler.....	54
3. BÖLÜM: ANTAKYA'DAKİ EKONOMİK HAYAT İÇERİSİNDE ÂYÂNLARIN YERİ.....	59
3.1. FAALİYET GÖSTERDİKLERİ ALANLAR VE İŞ ORTAKLIKLARI.....	59
3.2. ANTAKYA ÂYÂNLARININ MÜLTEZİMLİK HİZMETLERİ.....	61
3.3. BÖLGEDEKİ VAKIFLAR İLE ÂYÂNLAR ARASINDAKİ İLİŞKİ.....	71
3.4. ANTAKYA ÂYÂNLARININ MAL VARLIKLARI VE MİRAS DURUMLARI... 	76
4. BÖLÜM: ÂYÂNLARIN BÖLGEDE SEBEP OLDUĞU ASAYİŞ PROBLEMLERİ VE MÜTEGALLİBELİK DURUMLARI	80
4.1. ÂYÂNLARIN KAZA HALKI İLE GELİŞTİRDİKLERİ İLİŞKİLER VE YAŞANAN SORUNLAR.....	80
4.2. ÂYÂNLAR ARASINDA YAŞANAN MÜCADELELER.....	92
4.3. MERKEZİ HÜKÜMET VE ÂYÂNLAR.....	96
4.3.1. Merkezi Hükümet Açısından Âyânlar-Âyânlar Açısından Merkezi Hükümet (Karşılıklı Algılar).....	96
4.3.2. Âyânların Merkezi Hükümet İle Yaşadığı Sorunlar.....	99
4.3.3. Cezalandırılma Biçimleri.....	105
SONUÇ	110
KAYNAKÇA	116
EKLER	
Ek 1: Hac ve menzil yolları üzerinde Antakya Kazası	119
Ek 2: Antakya kazasının bağlantı yollarını gösteren harita.....	120
Ek 3: İmamoğlu Ali'nin halka yaptığı zulmün engellenmesi konulu emir	121
Ek 4: Mühürdarzade Hüseyin Ağa'nın voyvodalık buyruhdusu	123

Ek 4: Ayandan voyvoda Süleyman'ın terekesi	124
Ek 5 Etik Kurul İzin Muafiyeti Formu.....	129
Ek 6 Yüksek Lisans Tez Çalışması Orjinallik Formu.....	130

KISALTMALAR DİZİNİ

AE	: Ali Emiri Tasnifi
A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
A.g.t.	: Adı geçen tez
A.Ş.S.	: Antakya Şeriyye Sicili
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
C. DH	: Cevdet Dahiliye
C.ML	: Cevdet Maliye
C. BL.	: Cevdet Belediye
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
H.A.D.	: Halep Ahkâm Defteri
Haz.	: Hazırlayan
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi
M.D.	: Mühimme Defteri
S.	: Sayfa
T. D. V. İ. A.	: Türkiye Diyanet Vakıf İslam Ansiklopedisi
T. T. K.	: Türk Tarih Kurumu
Vb.	: Ve benzeri
V.D.	: Vakıflar Dergisi

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1: Antakya Kazasında Görev Yapan Voyvodalar	42
Tablo 2: Antakya Kazasında Görev Yapan Yeniçeri Serdarları.....	47
Tablo 3: Antakya Âyânlarının Terekelerindeki Taşınır ve Taşınmazların Listesi	76
Tablo 4: Antakya Âyânlarının Terekelerinde Tespit Edilen Miktarlar	78

ÖNSÖZ

Osmanlı tarihinde âyânlık çağı olarak isimlendirilen dönem 18. yüzyılın ikinci yarısı ile II. Mahmut'un âyânları birer birer etkisizleştirdiği 19. yüzyıl başları arasındaki dönem olarak tanımlanabilir. Ancak gerek âyânların birer güç odağı olmasına yol açan değişimler ve gerekse bu âyân ailelerinin izlerini sürmek için 16. yüzyılın sonlarından araştırmaya başlamak doğru bir yaklaşım olur. Bu dönemden başlayarak Osmanlı askeri ve ekonomik yapısındaki değişimleri açıklamak meselenin bir bütün olarak anlaşılmasını sağlamak, diğer taraftan ileride aralarından güçlü şahsiyetler çıkarmayı başarmış yerel ailelerin nasıl adım adım idari ve ekonomik hayatta etkin rol oynadıklarını anlamak bakımından önemlidir. Bu noktada tarihinin işine en çok yarayacak evraklar şerhiye sicilleri dediğimiz kadı tutanaklarıdır. Bu kaynak diğer arşiv evrakları ile de desteklenmeli ve genel tarih okumaları ile anlamlı bir yapı oluşturmalıdır.

Bu çalışmada 18. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'ndaki genel eğilimleri de göstererek Antakya kazasındaki âyânların fonksiyonları üzerinde duracağız. Âyânların ülkenin çeşitli bölgelerinde hanedanlar düzeyine geldiği bu çağda Antakya'daki âyânların bu derece bir nüfuz sağlayıp sağlayamadıkları değerlendirilecek ve devlet ile âyânlar arasındaki ilişki Antakya kazası özelinde açıklanmaya çalışılacaktır. Açıklanacak olan bir diğer husus ise âyânların şehir ekonomisindeki rolü ve kazadaki sosyal, dini ve idari sistem içindeki durumları olacaktır. Kimi zaman birbirleri ile yaptıkları mücadeleler kimi zaman ise reaya ile yaşadıkları anlaşmazlıklar analiz edilerek sonuçlara ulaşılmaya çalışılacaktır.

İmparatorluğun bir kazasının tarihsel gelişiminin imparatorluğun genel karakterini yansıtması doğal olduğundan bunlarla ilgili yapılacak açıklamalar ve karşılaştırmalar meselenin aydınlatılmasına katkı sağlayacaktır. Bu çalışma da bu tür karşılaştırmalar yapmanızı sağlayacak pek çok örnek yer alacaktır.

Bu çalışma devamlı olarak anlamaya çalıştığım ve farklı bir bakış açısıyla değerlendirilmesi gerektiğini düşündüğüm bir konu olması ve ailemin köklerinin olduğu yeri kapsamı bakımından ilgimi çekmiş ve çalışma konusu olarak tercih edilmiştir. Birincil kaynaklar üzerinden yapılan bu tür yerel araştırmalar hem imparatorluğu bürokratik işleyişini gözler önüne sermesi hem de içerisinde sıradan insan yaşantılarını

yansıtması bakımlarından hem araştırmacı hem de okuyucu için ilginç manzaralar karşımıza çıkarmaktadır. Sokaklarında yürüme fırsatı bulduğunuz kadim bir şehrin bir kesitinin aydınlatılmasında küçük de olsa bir katkıya sahip olmak şahsım için büyük bir mutluluk kaynağıdır.

GİRİŞ

1. KONUNUN MAHİYETİ VE KAYNAKLAR

Öznesinin insan olması hasebiyle tarih bilimi çalışma alanı en geniş olan ve sınırları konusunda geçmişten bu yana farklı değerlendirmelerin yapıldığı bir bilim dalıdır. 20. yüzyılın başlarına kadar tarih bilimi ağırlık noktasını siyasal tarih merkezli olarak görmekte ve çalışmalarını da bu yönde gerçekleştirmekteydi. Bu tarih anlayışında başkent merkezli olmak üzere bir tarih yazımı vardı. Bu genel tarih anlayışı içerisinde çoğu zaman insan faaliyetlerinin sosyo-ekonomik ve düşünce alanına dair gelişmeler tarih yazımında sınırlı biçimde yer bulmaktaydı.

20. yüzyıla gelindiğinde tarih biliminin sınırlarına dair tartışmalar tarih araştırmalarını siyasetin dışındaki alanlara da yönlendirmiş ve insan faaliyetlerini bir bütün olarak esas alan yeni yaklaşımlar o güne kadar el değmemiş alanların da araştırılmasına, tarihsel süreci açıklamaya yönelik yeni sorular sorup yeni cevaplar bulmamıza imkân sağlamıştır. Bu yeni yaklaşımın bir sonucu olarak yerel tarih araştırmaları ve bu bölgelerdeki siyasal, sosyal ve ekonomik gelişmeler artan bir yoğunlukla incelenmeye başlamış ve genel tarih yazımına önemli bilgiler sunarak büyük değişimlerin açıklanmasını ve anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Bizim seçtiğimiz araştırma konusu bu çerçevede değerlendirilebilecek bir konu olarak “18. Yüzyılda Antakya’da Âyânlar” konusu olmuştur. Antakya şehri, tarihi süreç içerisinde farklı inanç dünyalarına ev sahipliği yapmış, çeşitli medeniyetlerin izlerini taşıyan nadir şehirlerden biridir.

Osmanlı tarihinde son yıllarda üzerinde çokça araştırmanın yapıldığı konulardan biri de âyânlıktır. Bir kurum olarak âyânlık ve bu zümreyi oluşturan âyân-ı vilâyet bazen doğrudan âyân kimliği ile bazense üstlendiği farklı vazifelerle Osmanlı taşra idaresinde etkili olmuştur. İmparatorluğun ilk dönemlerinden bu yana var olduğu bilinen bir grup olmakla beraber Osmanlı İmparatorluğu’nun klasik yapısının dönüşmeye başlaması ile bu grup da idari hiyerarşi de ağırlığını hissettirmeye başlamıştır. Bizce âyânlık konusunun araştırılması Osmanlı merkezi devlet düzeninin ve klasik idare sisteminin değişiminin de hikâyesidir. Bu grubun yükselişini tespit etmek aynı zamanda yukarıda bahsettiğimiz dönüşüm sürecini de izlemekle mümkündür.

Âyânlık kurumu üzerine yapılacak açıklamalar ve âyânların çeşitli bölgelerdeki faaliyetlerini incelemek bu kurum ve kişilere dair bir takım benzerlikler bulmamıza

imkân sağlayabileceği gibi ayrıştıkları noktaları da tespit etmemize yardımcı olacaktır. Çalışmamızda ortaya koyacağımız bilgiler Osmanlı ülkesindeki diğer âyânların durumları ile karşılaştırmalar yapmamıza fırsat verecek ve bu kişilerin 18. yüzyıldaki durumlarını konumlandırmak açısından yararlı olacaktır. Bugün eldeki çalışmalar çoğunlukla imparatorluğun Rumeli ve Orta ve Batı Anadolu bölgelerinde varlık göstermiş güçlü aileleri konu almakta ve âyânlık kurumuna dair bu araştırmaların sunduğu bilgiler üzerinden açıklamalar getirmemize fırsat vermektedir. Diğer bölgelerle ilgili de bir takım araştırmalar söz konusu olmakla beraber özellikle Antakya bölgesini de içine alan Halep vilâyetine dair elde monografik denecek çalışmalar ne yazık ki çok sınırlı kalmaktadır. Antakya şehri özelinde âyânların faaliyetlerine dair açıklamalar getirmeye çalışmak bu eksikliği giderebilmek bakımından küçük de olsa bir katkı olacaktır. Burada sorulacak sorular ve bu sorulara getirilecek açıklamalar başka araştırmacıların da dikkatini çekecek ve âyânların fonksiyonları ile ilgili yeni yaklaşımların da geliştirilmesine fırsat verecektir. Özellikle merkezi hükümete karşı muhalefet etmiş çeşitli âyânlar üzerinden âyânlık konusunu incelemek bu kuruma dair olumsuz imgelerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ancak bizim incelediğimiz dönemde âyânların kimilerinin devlete sadakatle hizmet etmiş olduğu da görülmektedir. Bu açıdan söz konusu yerel unsurların daima merkezi otorite karşısında menfi bir rol oynadıklarını söylemek mümkün değildir. Bu açıdan bakıldığında âyânların merkezi hükümetin emirleri uygulamak bakımından ne derece önemli bir rol oynadıklarını ve yönetime katılmalarına fırsat vermesi bakımından yerel unsuru nasıl idare ile bütünleştirdiği de görülecektir.

Antakya bölgesindeki âyânların ekonomik kaynakları, idari ve askeri vazifeleri, halk ve hükümet ile olan ilişkileri kadı sicilleri, ahkâm defterleri ve diğer arşiv malzemeleri ile açıklanmaya çalışılacaktır. Bunu yaparken âyânlar konusundaki mevcut literatür de taranarak imparatorluğun diğer bölgelerindeki şartlar ile bu süreç arasındaki ilişki de tespit edilecektir.

Yerel tarih araştırmaları bakımından şeriye sicillerinin önemi tarihçilerce genel bir kabul görmüştür. Şehirdeki idari, ekonomik, sosyal ve dini hayata dair oldukça değerli bilgiler içeren bu kayıtlar bizim çalışmamızın da merkezini teşkil edecektir. Antakya kazasına ait elimizde elli üç sicil bulunmaktadır. Bu sicillerden ilk 10 tanesi 1709 ile 1806 yıllarını kapsamaktadır. Bu belgeler üzerinde yaptığımız çalışmalarla Antakya kazasında 18. yüzyılda etkin olmuş çeşitli ailelerin ekonomik ve siyasi gelişimini de görmek mümkün olmuştur. Bu önde gelen ailelerin kaza idaresinde üstlendiği görevler,

yerel halk ve hükümet ile ilişkileri, işledikleri çeşitli suçlar ve bu gruplara uygulanan yaptırımlar, ekonomik olarak etkinlik gösterdikleri alanlar söz konusu kadı sicillerinde yer almaktadır. Ancak yüzyılın çeşitli dönemlerine ait sicillerin elde olmaması bazı dönemlerin aydınlatılmasını da engellemektedir. 8. numaralı sicil 1766 yılında sona ererken 9 nolu sicil 1774 yılında başlamaktadır. Yine 9 numaralı sicil 1777 yılında sona erer iken 10 nolu sicil 1800 yılında başlamaktadır. Özellikle 1777 ve 1800 yılları arasındaki dönemin elde bulunmuyor olması âyânlıkla ilgili çalışmalar bakımından büyük şanssızlıktır. Çünkü bu periyod Osmanlı ülkesinde âyânlar çağı da denen dönemin büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Bu bölümdeki eksiklik çeşitli arşiv malzemesi ve 4 Nolu Halep Ahkâm Defteri'nin (1780-1784) sunduğu bilgilerle doldurulmaya çalışılmıştır. Özellikle bu dönemde tam bir mütegalibe durumuna dönüşen ve sonunda yeğeni ile birlikte idam edilip malları müsadere edilen Antakya âyânından Fethullah Ağa'nın faaliyetleri ile ilgili pek çok arşiv malzemesi elde mevcuttur.

2. ŞEHRİN TARİHÇESİ (OSMANLI HÂKİMİYETİNE KADAR)

Antakya şehri tarihi süreç içerisinde farklı inanç dünyalarına ev sahipliği yapmış, çeşitli medeniyetlerin izlerini taşıyan nadir şehirlerden biridir. Asi Nehri'nin kenarında Habib-i Neccar Dağı eteklerinde yer alan Antakya sahip olduğu coğrafi konum itibarıyla de Anadolu ile Suriye arasında önemli bir kavşak noktasıdır. Diğer taraftan Doğu Akdeniz'in kuzeyinde yer alan İskenderun ve Suveyde (Suveydiye/Samandağ) limanları ile Kuzey Suriye ve Anadolu'nun güneydoğu bölgeleri ve Irak'ın kuzeyine kadar giden hat üzerinde önemli bir geçiş noktası konumundadır. Şehrin bu konumu Anadolu ile İslam'ın kutsal şehirleri arasındaki hac yolculuklarında olduğu kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun İran ile yaptığı savaşlarda gerek asker gerek mühimmat gerekse silahların sevk edilmesinde kullanılan kritik bir lojistik güzergâhtır.

Şehrin kuruluşu M.Ö. 300 yılına kadar götürülmekte ve I. Selekos tarafından kurulduğu tahmin edilmektedir.¹ Selekos Devleti'nin ardından Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyetine giren şehir bu dönemde imparatorluğun Suriye eyaletinin de merkezi olmuştur.² Sonraki yıllarda şehirde sırasıyla Bizans İmparatorluğu, Müslüman Araplar ve yeniden Bizans İmparatorluğu hâkimiyetine girdi. Anadolu Selçuklu Devleti'nin

¹ Adem Kara, *19. Yüzyılda Bir Osmanlı Şehri Antakya*, İstanbul 2005, s. 17.

² Halil Sahillioğlu, "Antakya" *TDVİA*, C. 3, İstanbul 1991, s. 229.

kurucusu Süleyman Şah şehri 1085 yılında almayı başardıysa da şehirdeki bu ilk Türk egemenliği uzun sürmedi. Haçlıların doğuya yönelik ilk seferi sonrası şehir elden çıktı ve bir Haçlı kontluğu durumuna dönüştü. (1098) Şehrin nihai olarak Müslümanların eline geçmesi 1268 yılında Memlûk sultanı Baybars'ın şehri fethetmesi ile mümkün oldu. Moğolların Anadolu'daki Türkmen gruplar üzerinde baskılarının arttığı dönemde Türkmenlerin bir kısmının bu bölgelere Sultan Baybars tarafından iskân edildiği dönemin kaynaklarınca belirtilmektedir.³ Şehirdeki Memlûk hâkimiyeti 1516 yılına kadar sürmüş ve Yavuz Sultan Selim Çaldıran zaferi sonrası bölge üzerindeki Memlûk hâkimiyetine son vererek Antakya'yı Osmanlı Devleti'nin sınırlarına katmıştır.

3. OSMANLI İDARESİNDE ANTAKYA

a. Şehrin Osmanlı Hâkimiyetine Girişi, İdaresi Ve Nüfus Yapısı

Antakya şehrinin Osmanlı hâkimiyetine girişi Yavuz Sultan Selim döneminde gerçekleşmiştir. 1516 Mercidabık savaşı ile Memlûkleri mağlup eden Osmanlılar Memlûkleri Suriye'den çıkarmayı başarmış ve bu sırada Antakya şehri de Osmanlı İmparatorluğu sınırlarına katılmıştır. Bu tarihten sonra Antakya Memlûk idari sistemine yakın bir şekilde yine Halep Eyaleti bünyesinde bırakıldı ve başlarda bu eyaletin sancaklarından biri konumuna getirildi. Bugün Antakya şehrini de içinde alan bölge merkezi Antakya olmak üzere Süveydiye, Altınözü, Şugur, Cebel-i Akra ve Kuseyr nahiyelerinden oluşan bir sancak biçiminde teşkilatlandırıldı.⁴ Kısa süre sonra Antakya'nın sancak statüsüne son verilerek Halep Paşa sancağına bağlı bir kaza olduysa da 1581'de yeniden kısa bir süre için sancak olmuş ve son olarak 1523 sonrası olduğu gibi bir kaza statüsünde varlığını sürdürmüştür. Bu idari statü 18. yüzyılda da aynı şekilde devam etmiştir.⁵ 18. yüzyılda şehir Halep valilerinin mukataası durumunda olan ve Halep valileri tarafından tayin edilen voyvodalar ile yönetilen bir kaza merkezi durumundadır.

1527 ile 1589 yılları arasında şehrin nüfus yapısı incelendiğinde bu dönem arasında şehrin nüfusunda ciddi bir değişimin olmadığı görülür. 1527'de kaza merkezi toplamda 1006 haneden oluşmaktayken 1589'da 1064 hane olmuştur. Evliya çelebi şehir için bir

³ İlyas Gökhan, "Memluklar Zamanında Antakya", *Hatay Araştırmaları I*, Antakya 2010, s. 2.

⁴ Abdulkadir Gül, *Antakya Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2008, s. 24.

⁵ Gül, *a.g.t.*, s. 24.

nüfus vermezken Tavernier'de şehri görülmeye değer bulmamıştır. 1838 yılında Robinson nüfusu 6000 olarak verir, Cevdet Paşa ise şehirde 8775 Müslüman ile 1129 gayrimüslimin yaşadığını aktarır.⁶ 19. yüzyılda şehri ziyaret eden bazı seyyahlarda şehrin nüfusunun 10 bin civarında olduğunu söylemiştir.⁷

1709'da Antakya'da 23 mahalle mevcut iken 1736'da bu sayı 37'ye yükselmiştir. Mahalle sayısındaki bu ani değişim nüfusun artmasından ziyade vergi toplama amacı ile düzenlenen "Mahallat Defteri" nin düzenlenmesindeki farklılıktan ve bazı mahallelerin bölünmesiyle doğan koltuk mahallelerin ana mahalleden ayrı sayılmasından kaynaklanmaktadır. 1823 ile 1829 yılları arasında mahalle sayısının bu kez 29 olduğu görülür. Bu mahallelerden yedisinde Müslim ve zimmi halk beraber yaşamaktadır.⁸ 1813 tarihinde şehri ziyaret eden Kinneir şehirde Türkçe, Arapça, Yunan ve Ermenice dillerinin konuşulduğunu yazarken 1816'da Buckingham 150 Hristiyan 20 Yahudi ailenin varlığından bahseder.⁹

b. Kaza İdaresinde Yer Alan Görevliler

Osmanlı İmparatorluğu'nun bu bölgeyi hâkimiyet altına almasından sonra Antakya ve bazı sancakları bir araya getirerek Halep eyaleti oluşturuldu. 17. yüzyıldan itibaren bazı sancak ve kasabaların gelirlerinin mukataa haline getirilmesi sonucu Antakya'nın gelirlerinin mukataa haline getirildiği görülmektedir. Halep'te vezir rütbesi ile görev yapan valiler üçer aylık sürelerle kazaya bir voyvoda tayin ederlerdi.

Antakya kazasında ehli örf ve ehli şeri temsil eden çeşitli yöneticiler ya da görevliler yer almaktaydı. Bunların her biri şehir hayatında önemli fonksiyonları icra etmekle beraber biz çalışmamızın sınırları açısından âyân-ı vilâyet ile ilişkilendirilebilecek görevlileri açıklayıp diğerlerini isimleri ile anacağız. Şehir hayatında yer alan görevliler şunlardır: Kadı, voyvoda, yeniçeri serdarı, kethüda yeri, köy şeyhleri, müftü, nakibüleşraf.

⁶ Sahillioğlu, *a.g.m.*, s. 231.

⁷ Ahmet Gündüz ve Cennet Hiloğlu, " Bazı Seyyahlara Göre Antakya" *Hatay Araştırmaları-I*, (Ed. Ahmet Gündüz-Selim Kaya), Ankara, 2010, s. 34.

⁸ Kara, *a.g.e.*, s. 27-28.

⁹ Gündüz, *a.g.m.*, s. 34.

i. Kadı

Osmanlı İmparatorluğu'nda yargılama yetkisini üzerine alan kadı bunu yanı sıra yönetim, ekonomi ve sosyal yaşantının bütün yönleriyle ilgili geniş yetkilere sahiptir. Dolayısıyla onun bu niteliği kadılık kurumunu şehrin önde gelen görevlilerinden yapmaktadır. Kadı ve mahkeme görevlilerinin yerleştikleri görev yaptıkları ve mahkemenin kurulduğu yer kaza¹⁰ olarak adlandırılmaktadır.¹¹

Şehir ve kasabaların belediye işleri, bugünkü noterler gibi velayetnameler, alım-satım muamelelerinin tanzimi, hükümetin her hangi bir iş hakkında göndermiş olduğu fermanların infazı ve tatbiki kadılar vasıtasıyla olurdu.¹² Kadı şeri ve hukuki hükümleri tatbik edici demek olup aynı zamanda hükümetin emirlerini yerine getiren bir makamdı. Miras taksimi, nikâh akdi, hüccet, sicil sureti gibi işlemlerden pay ya da bedel alırdı. Kaza kadılarının tayini kazaskere aitti.¹³

Tanzimata kadar kadılar evlerini veya mescitleri yargı yeri olarak kullanırdı. Mahkemede kadıların yanında kâtipler, muhızrlar ve şahitlik edenler bulunurdu.¹⁴ Antakya şeriye sicilleri incelendiğinde şühûdû-l hal adı verilen bu şahitler arasında şehrin önde gelenlerinin isimlerinin çokça geçtiği görülmektedir. Bu kişiler arasında birçoklarının çeşitli dönemlerde voyvodalık ya da yeniçeri serdarlığı görevlerine getirildiği görülmüştür.

Antakya kadılarının kazaya ait çeşitli konularda kaydettiği olayları ihtiva eden şeriye sicilleri şehirdeki siyasal, sosyal ve ekonomik durumla ilgili zengin bilgiler içermektedir. Bu bölgede kadıların imparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi davalara bakmak, vergi tevzi ve tahsili, zahire ve asker tedariki, eyalet merkezinden gelen çeşitli emirlerin ifası ve belediye işleri gibi işlerle meşgul olduğu görülür. Kadılar Antakya kazasının başta gelen idarecisi durumunda olup voyvoda ile beraber şehirdeki pek çok görevin yerine getirilmesinden sorumluydu. Gerek hükümet merkezinden gerekse eyalet merkezinden gelen emirlerde doğrudan hitap edilen görevlilerden biri de kadı idi.

18. yüzyıla ait yazışmalarda Antakya kadıları için kullanılan elkaplar şu şekildeydi. “Şeriat şiar Antakya kadısı efendi zidet fazluhu” bu elkap biçimi sicillerde karşımıza en

¹⁰ Osmanlı ülkesinde kazaların boyutlarını anlayabilmek bakımından şu tarife bakılabilir. “Osmanlı İmparatorluğu'nda kaza, merkezinde 3000 ile 20 bin arasında bir nüfus barındıran şehir ya da kasaba ile etrafındaki köylerden müteşekkil 40-60 km. çapındaki bir alanı kapsardı.” Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, 2002, s. 46.

¹¹ Çadircı, a.g.e., s. 79.

¹² Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1965, s. 83.

¹³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, s. 91.

¹⁴ Gül, a.g.t., s. 40.

çok çıkan hitap biçimi olup Halep valileri ya da mütesellimlerinden gelen emir ve buyruğularda kullanılırdı. Hükümet merkezinden gönderilen emirlerde doğrudan Antakya kadısına hitap edildiğinde ya da diğer kadılarla birlikte anıldığında bu kez de “*mefahirü'l (kıdvetül biçiminde seslenildiği de görülmüştür.) kudat ve-l hükkam madenü'l-fazlu ve'l-kelem Adana ve Antakya ve kadıları zidet fazluhu*” biçiminde hitap edilirdi.

Sicillerden ve diğer arşiv malzemesinden tespit edildiği kadarıyla 1709 ile 1802 yılları arasında Antakya kazasında 22 kadının görev aldığı görülmüştür.¹⁵

ii. Voyvoda

Antakya bölgesindeki âyânların fonksiyonlarını tespit etmek bakımından en çok üzerinde durulması gereken kurum voyvodalıktır.¹⁶ Zira şehirde âyân-ı vilâyet içerisinde yer alan pek çok kişinin bu görevde bulunduğu görülmektedir. Voyvodalık kurumu klasik dönemde de varlığı bilinen bir kurum olmakla beraber 18. yüzyıla gelindiğinde yaygın bir kuruma dönüşmüştür. Bu kurumunda yaygınlaşmasında Osmanlı toprak sisteminde kendini gösteren değişiklikler etkili olmuştur. Tımar arazilerinin doğrudan hazineye aktarılması sonucunda bu bölgelerdeki gelirleri tahsil etmek üzere birçok voyvodanın gönderildiği bilinmektedir.

Voyvoda terimini idari fonksiyonlarını bir kenara bırakarak tanımlayacak olursak vergi gelirlerine sahip kimselerden aldığı yetkiyle kendi namına ya da bir başkası adına vekâleten vergi tahsil eden görevlileri nitelemektedir.¹⁷ Voyvoda teriminin bu tanımı 18. yüzyılda Osmanlı ülkesindeki voyvodaların bir kısmı açısından doğru olsa da bu yüzyıla gelindiğinde voyvodaların ülkenin çeşitli bölgelerinde bir tahsildarın ötesine geçecek fonksiyonlar üstlendiği görülecektir. Antakya kazasında voyvodaların tahsildarlık yönleri ön planda olsa da bir tahsildardan çok daha öte fonksiyonlar üstlendiği görülecektir. Bir tahsildar biçiminde düşünülen voyvoda çeşitli saray görevlilerine tahsis edilen bölgelerden ya da paşmaklık hasları gibi topraklardan metbuları adına vergi toplayan kişilerdir. Ancak bu tür voyvodalık hizmetinin yanı sıra gelirleri doğrudan devlet

¹⁵ Gül, *a.g.t.*, s. 41

¹⁶ Bu kurumun Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tarihsel gelişimi için bkz. Kemal Kaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Voyvodalık*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004.

¹⁷ Erol Özvar, “Voyvoda”, *TDVİA*, C. 43, İstanbul 2013, s. 129-130.

hazinesine aktarılan¹⁸ ya da gelirleri vali ve mutasarrıflara bırakılan kaza ya da kasabalar ölçeğinde vergileri toplamak üzere görevlendirilen voyvodalar vardır. Antakya voyvodaları bu sonunculardandır.

Voyvodalar görevlendirilmeleri bakımından birbirine benzerdi. Doğrudan hazine gelirlerini tahsil etmekle yükümlü olanların tayinleri devlet merkezinden yapılmaktayken bir valinin tasarrufuna bırakılmış herhangi bir kaza için eyaletin valisi ya da onun mütesellimi tarafından tayin edilirdi. Malikâne sisteminin tatbiki ile ilgili olarak, vergi kaynağını en iyi vergilendirebilecek olanlar o mahallerde yerleşmiş sayıları sınırlı zengin ve nüfuzlu insanlardı.¹⁹ Devlet merkezi de aynı yola çoğunlukla başvurmakla beraber valiler daha çok kendilerine gelirleri bırakılan bölgelerde yine o bölgedeki önde gelen kişiler arasından voyvoda tayin ederlerdi. Bu tayin bir buyruldu ile gerçekleşirdi.²⁰

Voyvodalar tahsildarlık hizmetleri yanı sıra kaza ve yol güvenliğinin sağlanması, ulakların menzil beygiri ihtiyaçlarının karşılanması, eşkiya teftişine çıkılması, sefer esnasında ordunun malzeme ihtiyacının karşılanması ve sağ salim gideceği yere ulaştırılması, devlet adamlarının yol güvenliğinin temini, katli, darp, hırsızlık gibi meselelerde teftiş ve mübaşir tayini, şehrin yiyecek ve su sıkıntısı çekmesini önleme gibi çeşitli görevleri bulunmaktaydı. Voyvodalar yaptıkları bu hizmetler karşılığında voyvodalık adıyla ücret almaktaydı.²¹

iii. Yeniçeri Serdarı ve Kethüdayeri

Kanuni Sultan Süleyman'ın şehzadeleri Selim ve Bayezid arasında yaşanan taht mücadelesi devletin nizamını sarsmış ve bir dizi değişikliğe neden olmuştur. Bu değişikliklerden biri de kapıkullarının için söz konusu olmuştur. Konya savaşı sonrasında baş gösteren fesat hareketlerini bastırmak için yıllarca uğraşmak zorunda kalınması, öncelikle Anadolu'da bozulan asayişin sağlaması ve bundan böyle şehzadelerin ayaklanma olanaklarını ortadan kaldırmak için, bazı önlemlerin alınmasını gerekli kılmıştı. Bunların başında yeniçerilerin korucu olarak ülke düzeyine yayılmaları gelmektedir.²² Evvelce yeniçeriler şehirlerde dizdarın kumandası altında küçük bir birlik

¹⁸ Diyarbakır voyvodalığı bu türden bir voyvodalık olup 18. ve 19. yüzyıllarda Diyarbakır voyvodalığı mukataası, Darphane-i Amire tarafından zapt ve idare edilirdi. Bkz. İbrahim Özçelik, "Mali ve İdari Bir Birim Olarak Diyarbakır Voyvodalığı", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, C. 3-3, Ankara, 1999. s. 2029-2047.

¹⁹ Yuzo Nagata, *Tarihte Âyânlar Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, Ankara, 1997, s. 71.

²⁰ Özvar, a.g.m., s. 130.

²¹ Gül, a.g.t., s. 30.

²² Şerafettin Turan, *Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*, Ankara 1961, s. 150.

grubu oluşturmuyorlardı. Fakat celali isyanları üzerine padişah büyük şehirlerdeki kalelere çok sayıda yeniçeri ve sipahi asker gruplarını yerleştirmeye başladı. Yeniçerilerin kumandanına “yeniçeri serdarı” , sipahilerin kumandanına “kethüdayeri” adı veriliyordu. Evliya çelebi her gittiği yerde yeniçeri serdarını ve kethüdayerini isimleriyle verir. Bunlar, sultanın kulu oldukları ve mahalli otoritelere tabi olmadıkları için, zamanla imtiyazlı bir grup olarak şehirlerde yerleştiler ve hâkimiyet kurup mahalli otoriteleri saymamaya başladılar. Bu durum âyânların ortaya çıkması suretiyle Osmanlı şehir dokusunda yeni bir gelişme olarak kendini göstermiştir.²³

Serdarlar ya doğrudan İstanbul’daki yeniçeri ağası tarafından tayin edilmekte ya da Antakya kazası örneğinde olduğu gibi Halep’teki Dergâh-ı Âlî Yeniçeri Ağasınca görevlendirilmekteydi.²⁴ Serdarlardan istenen başlıca hizmetler o bölgedeki kapıkulu askerlerinin zap-u rapt altında tutulması, bir askerın ölmesi durumunda terekesinin çıkarılması, sefer sırasında askerlere komutanlık etmesi, eşkıya teftişinde bulunması gibi görevlerdi.

²³ Halil İnalçık-Bülent Arı, “Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalçık’ın Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.3, Sa. 6, İstanbul 2005, s. 35.

²⁴ Gül, *a.g.t.*, s. 33.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ÂYÂNLIK

1.1 ÂYÂN-I VİLÂYET VE ÂYÂNLIK KURUMU

Âyân, Arapça “ayn” kelimesinin çoğulu olup²⁵, Arapça ve Farsça edebi ve tarihi metinlerde herhangi bir şehir, bir zümre veya bir devrin “ileri gelenleri, belli başlıları ve büyükleri” manasında olarak kullanılmıştır.²⁶ Bu tabir Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş yıllarında dahi mevcuttu. Bu tabirle şehirlerde, köylerde, orduda, aşiretlerde, devlet kademelerinde önem kazanmış olan ileri gelenler kastedilmekteydi. 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı memleketinin bir yerleşim merkezindeki ulema ve kapıkullarına mensup, mâzûl ve emeklileri ile esnaf ve tüccarın önde gelenleri âyândan sayılır ve hepsine birden âyân-ı belde, âyân-ı memleket, âyân-ı vilâyet, âyân veya eşraf denirdi.²⁷ Ancak 18. yüzyıla gelindiğinde âyân kelimesinin yeni bir anlam kazandığı görülmüştür. Bu manasıyla âyân herhangi bir vilâyet ve kasabada o mahâlin idaresiyle alâkadar olarak halk ile hükümet arasındaki ilişkilerde aracılık yapan ve halk tarafından seçilen bir vazife sahibini ifade etmektedir.²⁸ Hükümete karşı halkın, halka karşı ise hükümetin temsilcisi durumunda olan ve bir bakıma diğer âyânların da reisi durumundaki bu âyâna resm-i âyân, aynülâyân, baş âyân, reis-i âyân adları da verilirdi.²⁹ Âyânlar arasında doğrudan bu sıfatların biriyle idari mekanizma içinde yer alanlar bulunmakla birlikte Osmanlı taşra idaresinin yerel özelliklerine bağlı olarak başka bir takım idari, askeri görev ve unvanlarla çeşitli fonksiyonlar üstlenmişlerdir. Bu bakımdan âyân tabiri Osmanlı metinlerinde idari anlamı yanı sıra sosyolojik bir anlam taşır, diğer başka görevlilerle birlikte bir kişiyi, yani baş ayan olarak tanımladığımız kurumsal bir nitelik arz eden görevliyi de ifade etmek için kullanılırdı. Âyânları Osmanlı sistemi içinde tanımlamaya çalışmak aynı zamanda yerel güç unsurları ile Osmanlı taşra idaresine ait bir takım yasal olmayan güç odaklarının şehir idaresinde ne şekilde roller oynadıklarını

²⁵ Yücel Özkaya, “Merkezi Devlet Yapısının Zayıflaması Sonuçları: Âyânlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar”, *Osmanlı*, C. 6, (Ed. Güler Eren), Ankara, 1999, s. 165.

²⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Âyân”, *İslam Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul, 1979, s. 40.

²⁷ Özcan Mert, “Osmanlı Devleti Tarihinde Âyânlık Dönemi”, *Osmanlı*, C. 6, (Ed. Güler Eren), s. 174.; Klasik dönemde âyânların durumu ile ilgili olarak bkz. Özer Ergenç, “Osmanlı Klasik Dönemindeki Ayan ve Eşraf”, *Osmanlı Araştırmaları*, Sa. 3, İstanbul 1982, s. 106.

²⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Alemdar Mustafa Paşa*, Ankara 2010, s.5.

²⁹ Mert, *Âyânlık Dönemi*, s. 174.

anlamak ve imparatorluğun taşra idaresinde değişimlerin ne şekilde olduğunu anlamak bakımından önemlidir.³⁰

18. yüzyıla ait Antakya şerhiye sicillerinde kimi devlet görevlilerinin “*Kıdvetü’l-emacil vel âyân Ser-Turna İbrahim Ağa*” biçiminde hem âyânlık yönü ile hem de unvan ya da görevleriyle zikredildiği görülmektedir. Nadiren de olsa âyânlar için sicillerde “vucuh-u ayan” ifadesinin kullanıldığını görmekteyiz.³¹

Âyânlık kurumu ve âyân-ı vilâyet birbiri ile yakın ilişkide iki kavram olmakla beraber aralarındaki farkı vurgulamak âyânlar denilen kitleyi tanımlamak bakımından yararlı olacaktır. Resmi olarak seçimle gelen ve baş âyân ya da reis-i âyân sıfatını taşıyan âyânlar sosyolojik taban olarak âyân-ı vilâyet içinden gelmekteydi. Ancak bu noktada özellikle belirtilmesi gereken husus bir bölgedeki ileri gelenlerin tümü için kullanılan ayan-ı vilâyet tabirinin 18. yüzyılda neredeyse kurumsal bir kimlik kazanmış olan ve Sened-i İttifak ile kendisini resmen idareye tanıtma başarısı elde eden bir taşra âyânı ile aynı olmadığıdır. Seçimle belirlenmiş ve taşrada halk ile hükümet arasında aracılık yapacak konumda olan ve Alemdar Mustafa Paşa şahsında en güçlü örneğini bulan âyân profili imparatorluğun her bölgesinde var olan reayanın önde gelen temsilcileri yani âyân-ı vilâyet ile aynı durumda değildir. Bir baş ayan sosyolojik taban olarak âyân-ı vilâyet içinden çıkmış olsa da gerek baş âyânlığı elde edilmiş biçimi ve gerekse idari sistemdeki fonksiyonu bakımından artık âyân-ı vilâyet dediğimiz zümreden daha fazla bir gücü ve statüyü ifade etmektedir. Kimi bölgelerde âyân-ı vilâyet içinde olanlar bahsedilen reis-i âyân- baş âyân sıfatıyla kendini gösterse de genel olarak âyânların imparatorluğun farklı bölgelerinde çeşitli rol ve statüler üstlendiği de görülmüştür. 18. yüzyılda Antakya üzerinde yaptığımız bu çalışma Antakya âyânlarının voyvodalık, mültezimlik, mütevellilik, menzilcilik ya da yeniçeri serdarlığı gibi görevlerle şehir hayatında etkin olduğunu söyleyebiliriz. Âyân-ı vilâyet kavramı üzerinden yapılacak bir inceleme kurumsal bir şekil almış olan resmi âyânlığı da kapsayacak ancak sınırları daha geniş bir inceleme alanı karşımıza çıkaracaktır. Osmanlı tarihi içerisinde âyânların oynadığı gerçek rolü anlamak bu geniş çerçeveden bakmak daha yararlı olacaktır. Antakya kazasında resmi olarak âyân sıfatını taşıyan kişilerden ziyade şehrin önde gelenleri anlamında kullandığımız âyân-ı vilâyet ve bu kişilerin şehir hayatındaki konumları incelenecektir.

³⁰ Deena Ruth Sadat, *Urban Notables In the Ottoman Empire: The Ayan*, Michigan, 1969, s. 13.

³¹ A.Ş.S. 7 8/21

Başlarda âyânların seçimle göreve geldikleri görülmektedir. Ancak bu seçimin nasıl yapıldığı ile ilgili bir düzenleme elde mevcut değildir. Başta kadı ve naip olmak üzere müftü, müderrisler, eşraftan bazı kimselerin kendi aralarında uygun gördükleri birisini şehir mahkemesinde âyân seçtiklerini görüyoruz. Bu iş yapıldıktan sonra kadının ilamı ile seçilenin adı sancak yöneticisine bildiriliyor, onayı isteniyordu. Yöneticinin seçileni uygun görüp onaylaması ile atama kesinleşiyordu. Bununla beraber seçime dair eldeki veriler tek bir modelin uygulanmadığını da göstermektedir.³²

Âyânların seçim süreci ve görevlendirilmeleri de zaman zaman çeşitli anlaşmazlıklara ya da yöneticilerin suiistimallerine sahne olurdu. Birden fazla kişinin âyân olmak istediği durumlarda şehir halkı bölünebilir ve bu da bölgede sıkıntılara sebep olurdu.³³ Bazen de bölgedeki idareciler seçim sürecinde âyân olmak isteyenler arasındaki rekabetten yararlanarak bu kişilere rüşvet karşılığında buyruhdular verirdi.³⁴ Âyân adayları ise seçilmelerinin ardından verdikleri parayı saliyane defterine ilave etmek suretiyle kaza halkından fazlasıyla çıkarmıştır.³⁵ Halkın bu süreçten zarar görmesi üzerine o güne kadar seçimlere müdahale etmeyen merkezi hükümet âyânı doğrudan belirleme yoluna gitmiş ancak araya Rus harbinin (1768-1774) girmesi üzerine tekrar seçim usulüne dönmüştür. 1786'da âyânlığı kaldırıp yerine şehir kethüdalığını getirmişse de kethüdaların iş yapmakta yetersiz kalması üzerine yeniden âyânların seçimi usulüne dönmüştür.³⁶ Resm-i âyân sıfatını taşıyan kişiler seçimle gelse de bunların gerçek anlamda halkı temsil ettiğini söylemek zordur. Bu grup içerisinde yer alanların çıkarları bakımından şehrin geniş topluluğu ile ilişkileri çok azdır. Elbette âyânlar arasında halkın yararına işler yürütenler vardı ancak kendi kişisel ya da ile çıkarlarını önde tutarak hareket ettiklerine ilişkin sayısız belge bulunmaktadır.³⁷

Âyânlar yaptıkları hizmetler karşılığında her sene bir miktar para alırdı. Âyâniye denilen bu ücret yılda iki kez sancak giderleri hesaplanırken ayrı bir kalem olarak kayda geçirilirdi.³⁸ Burada âyânların kendileri için lüzumundan fazla para koydukları da olurdu. Âyânların üstlendikleri bazı görevler ise vergilerin tahsili, asker toplanması, ordunun zahire ihtiyacının karşılanması, hazinenin korunması, eşkıya ile mücadele edilmesi gibi konulardı. 18. yüzyılda özellikle savaş dönemlerinde devletin âyânlara olan ihtiyacı çok

³² Âyân seçiminde bazen bütün şehir halkını temsilen mahallelerden 2-3 kişinin çağrılıp meydana veya cami avlusunda toplandığını 200-300 kişinin aralarından birisini âyân seçtiklerini de görmekteyiz. Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara, 2013, s. 34.

³³ Özkaya, "Âyânlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar", s. 169.

³⁴ Özcan Mert, "Âyân", *TDVİA*, C. 4, İstanbul, 1991, s. 196.

³⁵ Yuzo Nagata, *Muhsinzade Mehmet Paşa ve Âyânlık Müessesesi*, İzmir, 1976, s. 32.

³⁶ Mert, "Âyân", s.197.

³⁷ Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu*, s. 34.

³⁸ Çadircı ,a.g.e., s. 35

olmuştur. Kimi zaman resmi bir sığata haiz olmadan devletin âyânlardan asker istediği dahi görölmüştür. Ülkenin içinden geçtiği şartlar onların geniş ekonomik kaynaklara ulaşmasına fırsat vermiş ve bir süre sonra önemli bir askeri güce de kontrol etmek suretiyle merkezi hükümete karşı taşra da ciddi bir güç konumuna gelmişlerdir.

1.2. ÂYÂNLARIN GÜÇLENMESİNE ORTAM HAZIRLAYAN GELİŞMELER

Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyıldaki idari, askeri, ekonomik ve sosyal şartlarına³⁹ dair yapılacak genel bir değerlendirme bu yüzyılın ilerleyen dönemlerinde etkisini giderek arttıracak olan âyânların durumunu konumlandırabilmek bakımından önemlidir. Kazalardaki âyân gruplarının varlığı ve bunların şehir hayatında çeşitli roller üstlenmeleri her dönemde söz konusu olmuşsa da 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı klasik düzeninde yaşanan bir takım değişimler 18. yüzyıldaki âyân profilini belirleyen başlıca unsurlar olmuştur.

Tüm sanayi öncesi toplumlar gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da tarıma dayalı bir iktisadi düzen mevcuttu. Resmi yükümlülükler, özellikle de askeri hizmetler zirai gelirlerden karşılandığı için devletlerin toprak üzerinde mutlak bir kontrol kurması gerekmektedir.⁴⁰ Ancak 17. yüzyılda dünyada yaşanan gelişmeler Osmanlı klasik düzeninde de değişimlere neden olmuştur. Dünyada artan ticaret hacmi, merkantilist ekonomik anlayışın ortaya çıkması, 16. yüzyılın sonunda Osmanlı ülkesini de derinden etkileyen fiyat hareketleri aynı dönemde yaşanan uzun Avusturya savaşları ile de birleşince bu gelişmeler Osmanlı toplum hayatında da büyük patlamalara neden olmuştur. Celali fetreti olarak isimlendirdiğimiz bu dönem Anadolu'daki kırsal hayatı önemli ölçüde etkilemiştir.

Uzun süren savaşlar ve artan nakit ihtiyacını karşısında klasik ödeme, vergi toplama ve yarı çiftçi bir askeri sistemin karşılaması mümkün değildi. İşte bu gelişmeler Osmanlı devlet adamlarını yeni arayışlara yitmiş ve çeşitli gerekçelerle dirlikleri ellerinden alınan sipahilerin arazileri iltizam yolu ile işletilmeye başlanmıştır. Bu sistemin öncelikli hedefi hazinenin artan nakit ihtiyacını karşılamaktı. Osmanlı tımar sisteminin giderek gerilemesi ve iltizam sisteminin yayılması taşrada servet sahibi grupların bu arazilerin

³⁹ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara, 2008, s. 355-362.

⁴⁰ Mustafa Öztürk, "Osmanlı Klasik Sisteminin Değişiminin Sosyal Sonuçları veya Âyânlıktan Cumhuriyet Seçkinlerine", *XVI. Türk Tarih Kongresi*, C. 4, Sa. 2, Ankara, s. 899.

mültezimi olması için fırsat yaratmıştır. Klasik dönemde bile zeamet ve tımar sahibi olanlar memleketlerinin hanedan ve ocakzadelerinden olup dirliklerinin hasılatının dışında emlak ve akar sahibi kimselerdi. Tımar sisteminin gittikçe zayıflamasına ve sonradan büsbütün ortadan kalkmasına rağmen bu mahalli nüfuz ve servet sahibi kimselerin yeni ağalar ve beyler kadrosunda yer aldığı şüphesizdir.⁴¹ Yine celali fetreti sırasında kırsal bölgelerde güvenlik risklerinin ortaya çıkması köylülerin topraklarını terk etmesine ve taşradaki varlıklı grupların bu yolla arazilerini genişletmesine imkân sağlamıştır. Kapıkullarının ve özellikle de altı bölük halkının köy, kasaba ve benzeri yerlere kadar inmesi ve elinde para bulduran beylerbeyi, sancak beyi, kadı, müderris, çavuş, yeniçeri, sipahilerin köylerini satın alması bu döneme tesadüf etmektedir.⁴² Osmanlı taşrasında büyük çiftliklerin ortaya çıkmasının başlıca sebebi de budur. Bu şekilde toprak üzerinde kontrolü artan âyânlar daha önce toprağını terk etmiş çiftçi ve leventleri yanına alarak çalışan ve savaştan nüfus bakımından da kuvvet kazandı. Âyânlar zenginlikleri ölçüsünde sekban ve levent sayısını arttırdı.⁴³ Bu celali fetreti sırasında ehli örf zümresinden olanların kimi köy ve kasabalardaki eziyetlerine karşı halkın güçlü yerel beyler etrafında kümelenildiği de olmuştur. III. Murat 1591'de yayınladığı bir fermanla söz dinlemez ehli örfün devriye bölükleriyle geleleri halinde köy halkının bunlara karşı koymasının bir hak olduğunu bildirdi.⁴⁴ Doğal olarak bu tür gelişmeler âyânların etraflarında asker hizmeti görecektir grupları istihdam etmesini meşru gösteren gelişmeler oldu. Bu durum karşısında köylerde çiftlik sahibi nüfuzlular mal ve can güvenliklerini sağlamak için kendileri de güçlerinin yettiği kadar nefer yazarak, oturdukları köyü ya da çiftliklerini koruma tedbirlerine başvurdular.⁴⁵ Yerel âyânların liderliğinde bölgesel askeri birliklerin oluşturulmasına izin verilmesi Osmanlı Devleti'nin özellikle 18. yüzyılda merkezîyetçilikten uzaklaşmasında başlıca nedenlerden biri olmuştur.⁴⁶ Sonraki yıllarda görüleceği üzere âyânlar çok büyük sayılara ulaşan askeri grupları kontrol edeceklerdir. Sultan II. Mahmut'un tahta çıkmasının hemen ardından Alemdar Mustafa Paşa'nın çağrısı üzerine İstanbul'a gelen Cebbarzade (Çapanoğlu) yirmi bin kişilik güzide bir kuvvetle İstanbul'a gelmişti.⁴⁷

⁴¹ Halil İncalcık, "Tanzimat Nedir?", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 1, Sa.1, Ankara, 1941, s. 248.

⁴² Mustafa Akdağ, "Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi", *TAD*, C. 4, Sa. 6-7, Ankara, 1966, s. 203.

⁴³ Mert, "Âyân", s.196.

⁴⁴ Devletin 17. yüzyılda yerel yöneticilerin yetkilerini kısıtlamak için aldığı bir dizi önleminde farkında olmadan eyalet yönetimlerinde âyânların yükselişine zemin hazırlamıştır. Halil İncalcık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, C. IV, İstanbul, 2016, s. 69.

⁴⁵ Akdağ, "Genel Çizgileriyle", s. 205-206.

⁴⁶ Halil İncalcık, "Military And Fiscal Transformation of Ottoman Empire 1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, Sa. 6, 1980, s. 304.

⁴⁷ Mithat Kemal Bey, *Âyânlar Devrinde Bolu*, (Haz. Hamdi Birgören), Bolu, 2008, s. 12.

Antakya kazasında da âyân-ı vilâyet içinde yer alan ve zaman zaman merkezi hükümetle çatışma noktasına gelen kişiler olsa da bunların hiçbir dönemde bu derece büyük bir askeri güce sahip olmadıkları görülmüştür.

Âyân adı verilen grupların taşradaki ekonomik hayatta etkinliklerini arttırmada önemli etkenlerden biri de tımar sisteminin zayıflaması karşısında giderek yaygınlaşan iltizam usulüdür. Bu sistem doğası gereği nakit para gerektirmekteydi. Daha 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren askeri zümre içerisinde yer alanlar enflasyonun da etkisiyle yeni arayışlar içine girmişler ve iltizam sistemi içinde yer almaya başlamışlardır. Bu kişilerin soyundan gelenlerinde sonraki yıllarda iltizam gelirlerine sahip olduğu ve bu yolla servetler biriktirdikleri görülmüştür. 17. yüzyıl ortalarına gelindiğinde bu sektör neredeyse bütünüyle askeri zümrenin eline geçmiş durumdaydı. Hâlbuki daha önceki yüzyıllarda gayrimüslim grupların⁴⁸ bile iltizam sektöründe olduğu bilinmekteydi.⁴⁹ 1683'te başlayan Avusturya savaşları sebebiyle hükümet hem ortaya çıkan mali krizi aşmak hem de reayanın perişan olmasını önlemek için mukataaların kaydı hayat şartıyla iltizam edilmesi usulünü getirdi. Bu değişiklik sayesinde kazalarda âyân-ı vilâyetten olanlar ki zaten bunların büyük kısmının ataları askeri zümre mensuplarıydı ya da hala kendileri bu zümre içindeydi, bu yolla edindiği serveti gelecek nesillere aktararak kuvvetli hanedanların ortaya çıkmasını sağladı.⁵⁰ Miri mukataaların dışındaki malikâneleri, malikâne sahipleri iltizama vermekte, mültezimler de malikâne sahipleriyle anlaşmış oldukları ücretleri sahiplerine ödemekteydiler.⁵¹ Bu tür malikânelerin bir takım yerel âyânların kontrolünde olduğu Antakya kazasında da görülmüştür. Tarihin her devrinde olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda da arazinin ve devlet otoritesinin mahalli beyler tarafından gasp edilmesi; ancak devletin zaafı ve toprak idaresinin bozulduğu zamanlarında gerçekleşmiştir.⁵² Şimdi âyânlar burada üzerlerine düşen rolü oynamaktaydı.

Ne zaman ortaya çıktığı kesin olarak bilinmese de çeşitli zamanlarda vezir, beylerbeyi, sancak beyleri gibi askeri sınıf ile ilmiye sınıfından mazul şeyhülislam, kadıasker ve mevalinin görevleri sırasında veya herhangi bir sebeple vazifelerinin sona ermesi üzerine geçinmeleri için bir kısım yerin geliri tahsis edilirdi. Bu bir tür tekaüdlük maaşı

⁴⁸ Niğbolu, Rahova ve Zıştovi iskeleleri ve tevabii mukataalarının, ocaklık olmak üzere bir yandan Tuna defterdarı tarafından Arslan ve Baruh adlı yahudilere deruhte edilip öte yandan da Küçük Çavuş tarafından diğer bazı Yahudilere deruhte edilmesinden... Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *83 Nolu Mühimme Defteri*, Ankara, 2001, s. 25-26.

⁴⁹ Mehmet Genç, "İltizam", *TDVİA*, C. 22, İstanbul, 2000, s. 156.

⁵⁰ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, Ankara, 1994, s. 108

⁵¹ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, s. 55.

⁵² İnalçık, "Tanzimat Nedir?", s. 241.

olup yeni bir vazifeye tayin edilinceye kadar devam ederdi. Bununla beraber 16. yüzyılın ilk yarısından itibaren ordu ve saray erkânına maaşlarına ilave olarak bu tür gelirlerin verildiği görülmektedir. Ancak bunun yaygın olarak yüksek düzeydeki görevlilere verilmesi 17. yüzyıldır.⁵³ Merkezde vezir sayısının artması ve divanda bunlara yer bulmanın mümkün olmaması sonucu eyalet ve bazı sancaklara dahi bunları gönderme sonucunu ortaya çıkarmıştır. Sırf geçim kaynağı olarak vezirlere ya da beylerbeyi rütbesinde olan paşalara verilen sancaklara o kimsenin arpalığı denmiştir.⁵⁴ Bu sancakları elinde tutanlar buralara gitmek yerine temsilcilerini tayin etme yoluna gitti ki bu 1600 öncesi Osmanlı klasik düzeninden ilham alan bir uygulamaydı. Geçmişte de beyler kendileri ulaşana kadar sancağı idare etmek üzere bir vekil tayin ederdi.⁵⁵ Arpalık olarak verilen bu topraklarda umumiyetle yerli âyân voyvoda olarak tayin edildi ve bu yolla idari yönden de güçlendi. Böylece iktisadi, içtimai ve askeri gücüne bir de idari güç kattı. Mütesellimlik ve voyvodalık kurumları zaman zaman birbirinin yerine kullanılıyor olsa da mütesellimler eyalet merkezlerinde paşaların çeşitli vazifelerle paşa sancağında bulunmadığı zamanlarda eyaleti beylerbeyi adına idare eden görevlilerdi.⁵⁶ 18. yüzyılda vezir rütbesindeki Halep paşalarının savaş zamanlarında seraskerlik görevi ile eyaletlerini terk ettikleri zamanlarda eyaletleri mütesellimler idare ederdi. 18. yüzyılda mütesellimlerin de bölge âyânları arasından tayin edildiği görülecektir.⁵⁷ Voyvodalar ise gelirleri valilere bırakılmış sancaktan daha küçük gelir bölgelerinde hem bölgeyi idare eden hem de bölgedeki gelirleri toplayan tahsildarlar durumundaydı.⁵⁸ Bu tür voyvodaların yanında bir de doğrudan gelirleri hazineye aktarılan bölgeleri idare eden voyvodalar vardı ve yaptıkları iş aynıydı.

Artık 17. yüzyılın son senelerine geldiğimizde gerek reis-i âyân sıfatıyla gerekse diğer vazifelerle taşrada güçlü bir biçimde ağırlığını hissettiren âyân tipi ortaya çıkmıştı.⁵⁹

⁵³ Yusuf Halaçoğlu, *16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara, 2007, s. 187.

⁵⁴ Akdağ, "Genel Çizgileriyle", s. 214

⁵⁵ Halil İncalcık, "Centralization and Decentralization of Ottoman Administration", *Studies in Eighteenth Century Islamic History* (ed. Thomas Naff - Roger Owen), Carbondale, 1977, s. 30-31.

⁵⁶ "Halep eyaletine vaki sair kadılar zide fazluhum tevki-i ref-i humayun vasıl olacak malum ola ki hala Halep Valisi olup Musul canibine ba-ferman-ı ali memur olan vezirim El-Hac Hüseyin Paşa tarafından mütesellim olan İbrahim Efendi zabt u rabta kadir olmamağla merkumun azl ve yerine Dede Mehmet'in mütesellim nasb ve tayin olunması... A.Ş.S. 1 65/128

⁵⁷ İncalcık, *Devlet-i Aliyye...*, C. IV, s 31.

⁵⁸ Çadırcı, *a.g.e.*, s. 29-30.

⁵⁹ Nagata, *Muhsinzade...*, s. 28.

1.3. 18. YÜZYILDA ÂYÂNLARIN OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAKİ DURUMU

18. yüzyıl Osmanlı tarihi açısından çeşitli yönleri ile değerlendirilebilecek bir dönemdir. Bu devir klasik Osmanlı düzeninin önemli dönüşümler geçirdiği, kötü gidişi önlemek adına yeni reçetelerin uygulamaya koyulduğu yıllar olmuştur.

İkinci Viyana kuşatması ile başlayan uzun savaş dönemi (1683-1699) ve sonunda yaşanan ağır kayıplar imparatorluğun batıya ve klasik kurumlarına bakışını da kökten değiştirmiştir. Karlofça ile yaşanan büyük kayıplar önce Rus ardından da Venedik cephesinde bir dereceye kadar telafi edilebilmişse de Avusturya karşısında alınan kesin mağlubiyet ve Pasarofça Anlaşması batılı rakipleri karşısında Osmanlı üstünlüğünü kesin olarak sona erdirmiştir. Bu sona eriş ve batıya karşı değişen algı 18. yüzyılda gerçekleşen ıslahat hareketlerinin de temel motivasyonudur.

Genel olarak Lale Devri ile başlatılan Batıyı farklı bir gözle değerlendirme süreci Türk Batılılaşması açısından sonraki dönemlerde büyük değişimlere zemin hazırlamış olsa da en azından 18. yüzyıl Osmanlı taşrasının idari yapılanmasında ciddi bir etki yaratmamıştır. Taşra düzeninde ortaya çıkan yeni durumlar temelde 16. yüzyıl sonlarından itibaren süregelen klasik kurumlardaki çözülme ve değişmelerin bir sonucudur. Merkezi otoritenin taşrada azalan etkinliği buna karşılık feodal denebilecek unsurların giderek baskın hale gelmesi, ne Lale devrinde kendini gösteren bakış açısıyla ne de sonraki süreçte başlayan askeri ıslahat çabalarıyla ilgilidir. Taşradaki görevliler, toplanan vergiler, kazalarda süregelen yaşam büyük ölçüde aynıdır. Ancak yüzyılın özellikle de ikinci yarısında kendini gösteren en büyük yenilik âyânların artık taşra düzeninde eskiye oranla bambaşka bir konumda olmalarıdır. Âyânlar sosyolojik olarak 16. ve 17. yüzyıllardaki âyânlar olsa da siyasal olarak artık aynı âyânlar değildir.

Âyânlık örgütü ile ilgili yapılacak tüm çalışmalar 18. yüzyılda Osmanlı idari düzeni üzerine yapılacak açıklamalarla birlikte anlatılmak durumundadır. Sözü edilen örgütün teşekkülünde bu devir idari düzeninde yaşanan değişikliklerin büyük payı vardır. Kurumsal yapıda ortaya çıkan bir takım değişiklikler ve bu fırsatları değerlendiren yerel unsurlar söz konusudur. Bu tür yerel unsurların, kastedilen âyânlardır, en yaygın biçimde kendini gösterdiği mecra mütesellimlik ve voyvodalık gibi alanlar olmuştur. Bu alandaki çalışmaları ile adı öne çıkan Prof. Dr. Yücel Özkaya'nın da ifadesi ile

“mütesellimlik, voyvodalık ve şehir kethüdalığı gibi görevlerle âyânlık arasında büyük ilgi vardır.”⁶⁰

18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun temel idari yapıları eyalet, sancak, kaza, nahiye ve köyler biçimindeydi.⁶¹ Eyalet ya da sancak merkezleri de temelde birer kaza durumundaysa da eyaletlerin merkez sancaklarında beylerbeylerinin oturuyor olması nedeniyle bunlara “Paşa Sancağı” denirdi. Bu yüzyılda artık eyaletler büyük ölçüde vezir rütbesi taşıyan valilerce idare ediliyordu.⁶²

Âyânlar devletin 1683'ten 1718'e kadar uğradığı yenilgiler ve maruz kaldığı mali buhranlardan dolayı vergi tahsil etmek ve maliyeye borç para vermek suretiyle de önemlerini arttırdılar. Ayrıca 18. yüzyıldan itibaren savaşlarda da hizmet verdiler. Devam eden İran savaşları sırasında 1726 yılından itibaren Babıali tarafından beylerbeylik ve sancakbeylik gibi önemli görevlere getirildiler. Böylece toplumun raiyyet kesiminden çıkarak askeri zümre kısmına dâhil oldular.⁶³ 1768'de başlayan Osmanlı Rus harbi sırasında Muhsinzade Mehmet Paşa 20 Ekim 1771'de Yerköy üzerine geldiği sırada eski Karaman âyânı olup bu tarihlerde Silistre muhafızı bulunan Karslızade Seyyid Hasan, Tırhala âyânı ve kapıcıbaşı Nimeti Bey, Çatalcalı Ali Ağa, Sirez âyânı Küçük Abdullah ve Demirhisar âyânından Çebus Bey'de birer miktar askerle orduya katılmış durumdaydı.⁶⁴ 1772 yılında yaz aylarında yapılan barış görüşmelerinin bir netice vermemesi üzerine orduda firarlar başlamış bunu üzerine serdar-ı ekrem devletin dört bir tarafına fermanlar ileterek eyaletlerde bulunan âyânlar ve kudret sahibi kimselerden asker toplayarak orduya göndermelerini istemiştir.⁶⁵ Asker göndermek dışında âyânların zahire tedariki gibi hususlarda da önce çıktığı görülmüştür.

Osmanlı şerhiye sicilleri incelendiğinde hükümet merkezinden ya da eyalet merkezlerinden gönderilen emirlerde çoğunlukla talep edilen vazifelerin tek bir görevli üzerine ihale edilmediği bilakis kadı, voyvoda, yeniçeri serdarı, kethüdayeri, âyân-ı vilâyet ve iş erleri biçiminde bir seslenişin olduğu görülür. Buradan da anlaşılmaktadır ki sayılan görevliler kazalardaki yürütme gücünü temsil eden unsurlardır ve birbirlerinin yardımına ihtiyaçları vardır. Bu bakımdan âyânların şehirdeki resmi görevlilerle sıkı bir

⁶⁰ 18. yüzyıl ortalarına doğru bir âyân ailesinin kendi bölgesinde devamlı olarak yöneticilik yapması, sonunda adeta bir hanedan hüviyeti taşıyan büyük ailelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Mert, “Âyân” s. 196.

⁶¹ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, s. 14.

⁶² “Hala Rakka valisi vezir-i mükerrem saadetlü Yusuf Paşa” ve “Eyalet-i Halep vezir-i ruşen devletlü inayetlü veliyü'n-ni'am Mehmet Paşa hazretlerine... A.Ş.S. 1 85/179, 86/184.

⁶³ Mert, “Âyânlık Dönemi”, s. 176.

⁶⁴ Nagata, *Muhsinzade...*, s. 67.

⁶⁵ Nagata, *Muhsinzade...*, s. 72.

ilişkisi söz konusudur.⁶⁶ Âyânların sonraki yıllarda idari mekanizma içinde daha etkin biçimde yer alması devletin idari yapısında ortaya çıkan bozulmalar kadar geçmişten gelen bu sıkı ilişkinin de bir sonucudur. Zira Antakya kazası özelinde pek çok örnek göstermiştir ki şehirdeki âyândan her hangi biri bir buyruldu ile söz konusu görevliler arasına girebilmiştir. Gerek merkezi hükümet gerekse taşradaki yüksek idareci vergi toplamak gibi zor, eşkıya takibi gibi hem zor hem de riskli görevlerde bu grubun tecrübesinden yararlanmak istemiştir. Sonuçta bunlar o bölgenin insanıdır ve bölge şartlarını birçoklarına göre çok daha iyi bilmektedir. 1789 tarihine doğru hükümete verilen bir raporda “umuru memleketin idaresi her kazada birer âyân olmasına mütevakkıftır.” ifadeleri kullanılmıştır. Gerçekten de valiler emirlerini ancak onların nüfuzu sayesinde, onlar vasıtası ile icra ettirebilmiştir.⁶⁷

Âyânlarla yerel görevliler arasındaki bu yakın ilişki bazen bunların birlikte hareket ederek halka zulüm etmesine de sebep olurdu. Mütegalibe olanlar çoğu kez paşalar, kadılar ve ehli örf grubuna mensup diğer görevlilerle anlaşılır ve kanuna aykırı olarak fazla vergi ya da toprak gaspı biçiminde eylemlere girişirlerdi. Bunlar hakkında reaya çoğu kez hükümet merkezine şikâyetle bulunmuşsa da âyânlar yüksek kademelerdeki kimselerle kurdukları yakınlıklar sayesinde bu cezalardan kurtulabilirdi. Antakya bölgesinde de buna benzer örnekler bu çalışma içinde görülecektir. Bu tür şikâyetlerde yer alan ifadeler halkın ne derece muzdarip olduğunu göstermiştir. Âyânların halka yönelik tek zulmü bu tür işbirlikleri şeklinde olmazdı. İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde âyânlar arasındaki rekabette halkı zor duruma düşürürdü. Rumeli'nin güçlü âyanlarından Tirsiniklioğlu İsmail ve Yılıkoğlu Süleyman arasındaki mücadele Rusçuk, Hezargrat, Eski Cuma ve Şumnu gibi kazaların yağmalanmasına ve o havaliden reyanın gelip geçmesine imkân bırakmayacak şekilde güvenlik problemlerine neden olmuştur.⁶⁸

Eşkıyalık ve düzeni bozma gayreti içinde olan gruplar tarih boyunca süregelmiştir. 18. yüzyıl Osmanlı tarihinde eşkıyalık faaliyetlerinin en etkili olduğu devirlerden biridir. Antakya şeriyye sicillerine bakıldığında yüzyılın başlarında ve ortalarında eşkıyalık konulu belgeler sayıca çok olmasa da yüzyılın son dönemlerine doğru bu türden emirler, şikâyetler bir hayli çoğalmıştır.

⁶⁶ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, s. 13.

⁶⁷ İncalcık, “Tanzimat Nedir?”, s. 248.

⁶⁸ Uzunçarşılı, *Alemdar...*, s. 18-20; Yine bu tür mücadelelerin halk üzerinde yarattığı tahribata örnek olarak Nagata, *Muhsinzade...*, s. 29-31.

Taşrada âyânların kendini gösterdiği alanlardan biri de eşkıyalık takibi ile ilgili görevler olmuştur. Özellikle savaş dönemlerinde vilâyetlerdeki çeşitli idareciler ve askerler savaşa katılmak için buldukları kazaları terk ederdi. Şüphesiz bu durum kazalarda ve ona tâbi alanlarda bir otorite boşluğu da yaratırdı. Bu dönemlerde faaliyetlerini arttıran eşkıya gruplarına karşı devlet âyânların yardımına başvurmak durumunda kalırdı. Bu şekilde devlete hizmet eden âyânlar olmakla birlikte eşkıyaları himaye edip ve onlarla birlikte hareket eden âyânlarda vardı.

Sadece eşkıyalıkla ilgili konularda değil yine şehirlerdeki rutin güvenlik konularında da âyânlar savaş zamanlarında yardımına ihtiyaç duyulan bir grup olurdu. Savaş şartlarında kimi zaman doğrudan asker toplayarak orduya katılmalarının istenmesi kimi zaman da bu tür eşkıyalık faaliyetlerinde âyânlara başvurulması âyânların sekban gruplarını istihdam etmesini meşru gösteren bir durum olmuştur. Gerçekten de 18. yüzyılda âyân olabilmek için ileri gelen ailelerin ellerinde büyük bir kuvvet buldukları adeta bir kaide haline gelmiştir.⁶⁹

Savaş dönemleri eşkıyaların faaliyetleri için bir fırsat olduğu kadar âyânlar arasında asi olanlar için de bir fırsattı. Aydın taraflarında asi olan Sarı Beyoğlu sahip olduğu on bin kadar kuvvetle bu İran, Avusturya ve Rusya savaşlarının sürdürdüğü bir dönemde (1730'lu yıllar) çevresindeki kaza ve nahiyelerdeki mütegalibelerin de desteğini alarak hükümet kuvvetlerini mağlup etmeyi başarmıştı. 1739'da Sarı Beyoğlu'nun öldürülmesi ile onun isyan hareketi de nihayet bastırıldı.⁷⁰ Bu isyan hareketinde de görüldüğü üzere âyânların birlikte hareket ettiği zamanlar da söz konusuydu. Bu yüzyılda şehirlerden kasabalara ve hatta köylere kadar nüfuzunu yayan âyânlar arasında bir hiyerarşi de kendini göstermiştir.⁷¹

Ancak tüm bu anlatılanlara rağmen âyânların ülkenin her yerinde aynı güce ulaştıklarını söylemek mümkün değildir. Âyânlar arasında merkezi hükümetle iyi ilişkiler içinde olanlar da yok değildi. Sonuç olarak Rumeli'deki Pazvandoğlu ya da Alemdar Mustafa Paşa gibi örnekler istisna tutulacak olursa 18. yüzyıl gibi Osmanlı merkezi otoritesinin ciddi oranda zaafa uğradığı bir zaman diliminde bile herhangi bir ailenin tek başına ve hiçbir resmi vazifeye dayanmadan merkezi hükümete direnebilmesi kolay bir durum değildi. En sıkıntılı dönemlerinde bile merkezi hükümetin bu gruplara karşı en büyük avantajı görevlendirme ya da görevden alma noktasında inisiyatifi elinde bulunduruyor

⁶⁹ Özkaya, "Âyânlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar", s. 170.

⁷⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 4-1, Ankara, 2011, s. 319.

⁷¹ Mustafa AKDAĞ, "Osmanlı Tarihinde Âyânlık Düzeni Devri 1730-1839", *TAD*, C. 8-12, Sa. 14-23, Ankara, 1975, s. 54.

olması (zaman zaman zorlansa da) ve bu güçlü aileler arasında birbirleri aleyhine bir rekabetin sürüp gitmesi olmuştur. Şüphesiz bu grupların bir sınıf bilinciyle hareket etmesi hükümet bakımından daha büyük sıkıntılar doğururdu. Âyânların bir sınıf bilincine ulaşmadıklarının en belirgin kanıtı Sened-i İttifak sürecinde kendini göstermiş ve âyânların büyük kısmı böyle bir senedin kendileri açısından ne anlam ifade ettiğini anlayamamıştır. Dolayısıyla âyândan birinin gelebileceği en yüksek makam olan sadrazamlığı elde ettikleri 19. yüzyıl başında, belki de en güçlü olduğu bir dönemde II. Mahmut'un izlediği sıkı merkezîyetçi politika karşısında hızla dağılmaları âyânların bu zayıflığından kaynaklanmaktadır. Bu tarihten sonra da kazalardaki güçlü aileler daha önceki seviyede olmasa da siyasal, sosyal ve ekonomik hayatta güçleri ölçüsünde roller oynamışlardır.

İKİNCİ BÖLÜM

18. YÜZYILDA ANTAKYA KAZA İDARESİNDE ÂYÂNLARIN DURUMU

2.1. ÂYÂN-I VİLÂYETTEN ÖNDE GELEN ŞAHSİYETLER

Antakya kazasında 18. yüzyılda yer alan âyânlar incelendiğinde bu âyânların profillerinin bu yüzyılda imparatorluğun diğer bölgelerinde yer alan ve âyânlıkla ilgili genel literatürde yer alan değerlendirmelerle benzerlik gösterdiği dikkati çekmektedir. Dolayısıyla bu âyânların ekonomik, idari ve sosyal yönlerine dair yapılacak bu tür araştırmalar Antakya kazasının tarihsel gelişimini imparatorluğun diğer bölgeleri ile bir bütün içerisinde anlamamıza katkı sağlayacaktır.

Âyânların ortaya çıkışları ile ilgili yaptığımız değerlendirmelerde bu kişilerin imparatorluğun taşra idaresinde yaşanan değişimler ve iltizam uygulaması ile ilişkisine ağırlık vermiştik. Antakya kazasındaki âyânları tespit ederken de voyvodalık, serdarlık, mütevellilik ve malikâneçilik gibi görevlerde bulunan kişilerin faaliyetleri ile kazada görülen çeşitli davalarda yer alan ve “şühudul hal”⁷² biçiminde kayıtlarda geçen kimseleri takip ettik. Yüzyıl gibi uzun bir periyodu içine alan bu araştırma bir takım zorluklar içermekle beraber âyânların birkaç nesil süren etkinliğini ortaya koymamıza da yardımcı oldu. Zira voyvodalık, malikâneçilik, serdarlık gibi vazifelerde aynı ailenin fertlerini tespit etmek âyânların nasıl birer taşra hanedanına dönüştüğü ve bölgelerindeki üstün çıkarlarını korumakta nasıl başarılı olduklarını görmemizi sağladı. Aşağıda bu ailelerden çeşitli kimselerin kazada üstlendiği rolleri ve ailelerin fertlerini monografik olarak tanıtmaya çalışacağız.

18. yüzyılın başlarından itibaren kazada etkin olduğunu gördüğümüz âyânlardan biri Mühürdar Hacı Halil Ağa'dır. Mühürdar olarak anılması bu kişinin idari sınıf içindeki görevi bakımından bize fikir vermektedir. 17. yüzyılda da kazada etkin olduğuna hükmedilebilir. Zira Antakya kazasına ait ilk sicil 1709 yılına tarihlenmektedir. Yüzyılın hemen başında Halil Ağa'nın voyvodalık ve vakıf bağışını içeren kayıtlarda ve pek çok kayıta kıdvetül akran olarak karşımıza çıkması kendisinin kazadaki ekonomik ve

⁷² M. Akif Aydın, “Osmanlı'da Hukuk”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul, 1994, s. 399.

sosyal gücünün daha önceki tarihlere de dayandığını düşündürmektedir. Kendisinin III. Ahmet döneminde İran'a karşı yapılan sefer esnasında mali destekte bulunmuş olması bu yıllarda hala hayatta olduğunu gösterir. Zira 2 nolu sicilde yer alan bir kayıta kendisinden merhum biçiminde bahsedilmektedir. Halil Ağa'nın kayıtlarda yer alan Hüseyin ve Nurettin isimli iki oğlunun olduğu görülür.

Kara İbrahim Ağa Antakya kazasındaki ocak kökenli âyânlardan biridir. Kendisi çok uzun süre yeniçeri serdarlığı vazifesinde bulunmuştur.⁷³ Kara İbrahim Ağa'nın adı serdarlık dışında gerek ahali ile yaşadığı çeşitli davalarda, pek çok mahkeme de şahitlik vazifesinde, Kanuni Sultan Süleyman Hanı'nın tamirini konu alan kayıtlarda geçmektedir. Kazada yaşanmış ve âyânlar arasındaki en kanlı mücadelenin aktörlerinden de biri olan Kara İbrahim Ağa, Şerafettin Ağa tarafından yönlendirilen bir grup sekbanın konağını basması sonucu öldürülmüştür. Bu açıdan Şerafettin Ağa ile nedeni tespit edilememiş bir rekabetin içinde bulunduğu görülmektedir. İbrahim Ağa'nın oğullarından Fethullah Ağa ve torunlarından Süleyman ve İsmail Ağa'lar kazada önde gelen âyânlar olarak Antakya kazasında etkinliklerini sürdürecektir.

Mühürdarzade Hacı Hüseyin Ağa lakabından da anlaşıldığı üzere Hacı Halil Ağa'nın oğludur. Hüseyin Ağa'ya dair pek çok kayıt söz konusudur. Bu kayıtlar arasında vasıfları nedeniyle voyvodalık makamına getirildiği ve pek çok övgü içeren kayıt bulunduğu gibi kendisine yönelik çeşitli suçlamaların da yer aldığı ve azledilmesini konu alan belgeler mevcuttur. Hüseyin Ağa'yı pek çok kez voyvoda olarak görmekteyiz. Eldeki kayıtlar kendisinin malikâneçilik alanında etkin olduğunu göstermektedir. Bu görevi nedeniyle çeşitli zamanlarda ahali ve bölgedeki dirlik sahipleri ile de problemler yaşamıştır. Yine çeşitli vakıflarda mütevellî durumunda olduğu ve kazadaki alım-satımı konu alan pek çok hüccette de kendisinden bahsedildiği görülmektedir.

Bursalı Mehmet Ağa, bazı kayıtlarda Bursevi biçiminde de yer almaktadır. Sonraki yılları içeren kayıtlarda bu kişinin soyundan gelenlerin faaliyetlerini takip etmek mümkün olmamıştır. Mehmet Ağa'nın kazada voyvodalık vazifesi yanında malikâneçilik ve mütevellîlik gibi görevlerde de bulunduğu görülür. Bölgedeki en büyük vakıflardan biri olan Köprülü Mehmet Paşa vakfının mütevellîsi olduğu anlaşılmaktadır. Kendisi hakkında yer alan bir şikâyet kaydında ticaret ile de ilgilendiği görülmüştür.

Şerafettin Ağa kazada çeşitli dönemlerde voyvoda ve serdarlık vazifesinde görev almıştır. Askeri sınıftan olduğu anlaşılmaktadır. Kayıtlarda "*Cin Hasan oğlu Şerafettin*

⁷³ Kara İbrahim Ağa'nın zabıtlık vazifesinin uzatılması ile ilgili bir kayıt için bkz. . A.Ş.S. 7 7/19

*Ağa*⁷⁴ ve “*Şerafettin Ağa bin Hüseyin Ağa*”⁷⁵ şeklinde soy bildiren ifadelere rastlanmıştır. Dolayısıyla kazada birden fazla Şerafettin Ağa olduğuna hükmedilebilir. Ancak serdar ve voyvodalık makamlarında gördüğümüz Şerafettin Ağa'nın hangi aileye mensup olduğu açıkça ortaya koyulamamıştır. Voyvoda olduğu dönemde Kara İbrahim Ağa ile yaşadığı sorun ve İbrahim Ağa'nın ölümü olayı ile ilişkisi nedeniyle kendisi hakkında kalebentlik cezası tertip edilmiştir. Bu cezadan affa uğradığına dair bir kayda rastlanmamıştır.

Fethullah Ağa Antakya kazasındaki en güçlü âyânlardan biri olup babası İbrahim Ağa gibi çok uzun yıllar serdarlık ve voyvodalık gibi görevlerde yer almıştır. Onun hakkında sicillerde bir hayli kayıt yer almaktadır. İlk dönemlerde hükümetin idari ve askeri hizmetleri bakımından kendisinden memnun olduğu, pek çok kayıta vasıflarının övülerek görev süresinin uzatılmasından anlaşılmaktadır. Fethullah Ağa' da tıpkı diğer âyânlar gibi vakıf ve malikânecilik gibi alanlarda aktif görülmektedir. Öldürülmesi sonrasında Halep'teki İngiliz konsolosunun tercümanının Fethullah Ağa zimmetinde olduğu söyleyerek tahsilini talep ettiği 8500 kuruşluk meblağ ağanın ilişkiler ağını açıklaması bakımından önemlidir. Ağanın hakkında sonraki yıllarda yer alan şikâyetler de ahali ile anlaşmazlık içinde olduğu, düşmana zahire sattığı, eşkıyalara yardım ettiği gibi suçlamalar yer almaktadır. Ancak Fethullah Ağa tanıdığı nüfuzlu kişiler aracılığıyla bu suçlamalardan kurtulmayı başarmıştır. Kendisi hakkında hükmedilen kalebentlik cezası affedilerek kazadaki görevlerine devam etmiştir. Bu dönemden sonra da hakkında çeşitli şikâyetlerin olduğu görülür. En sonunda yeğenlerinden Süleyman Ağa ile birlikte yukarıda sıralanan suçlamalar nedeniyle yine kalebentlik cezasına çarptırıldığı ancak bu kez de firar ettiği anlaşılmaktadır. Ağa bir süre sonra yakalanmış ve Yedikule'de hapsedilmesinin ardından idamı gerçekleşmiştir.

Yeğen Mehmet Ağa ismi yüzyılın çeşitli dönemlerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu lakap ve bu isimle yer alan birden fazla kişinin olması nedeniyle ilişkilerini tespit etmek mümkün olmamıştır. Ankara Valisi Yusuf Paşa'nın kardeşi kaydıyla Yeğen Mehmet Ağa isimli biri yüzyılın ortalarında kazada yaşamıştır ve kendisinin daha önceki bir tarihte öldüğü anlaşılmaktadır. Sonraki dönemlerde de Yeğen Mehmet Ağa ismi kayıtlarda yer almaktadır. Bu kişinin de mültezimlik vazifesinde bulunduğu, reaya ile alacak-verecek anlaşmazlığını içeren mahkeme hayıtlarının bulunduğu görülmüştür.

⁷⁴ A.Ş.S. 5 80/129

⁷⁵ A.Ş.S. 5 24/42

Süleyman Ağa ve İsmail Ağa'lar Kara İbrahim Ağa'nın torunları olup Fethullah Ağa'nın yeğenleri durumundadır. Süleyman Ağa serdarlık vazifesinde bulunmuş ve amcasının asi durumuna düştüğü dönemde o da amcası ile birlikte hareket etmiş ve kendisi Birecik Kalesi'ne kalebent edilip ardından da idam edilmiştir.

İsmail Ağa'nın, amcası ve kardeşinin idamlarının ardından merkezi hükümet ile bir dönem uyum içinde olduğu görülür. Amcasının muhalefatını üzerine almak için hükümet ile anlaşmış, 25 bin kuruşluk bir bedel ve amcasından alacaklı olanlara bu bedellerin ödemesi sonrası muhalefat İsmail Ağa'ya geçmiştir. Kendisinin bu sırada serdarlık vazifesinde bulunması da devletin bu kişi için olumsuz bir kanaate sahip olmadığını gösterir. Ancak İsmail Ağa üzerine düşen bedelin bir kısmını ödemesinin ardından isyana meyletmiş ve kazadaki âyânlardan İmamzade Mustafa Ağa'yı öldürerek firar etmiştir. Bunun üzerine devlet mallarının müsaderesine karar vermiştir. İsmail Ağa'nın durumunun ne olduğuna dair başka bir kayda rastlanmamıştır.

Çeşitli dönemlere ait vergi kayıtları da önde gelen kaza âyânlarını tespit etmemiz bakımından yararlıdır. 1737 yılında "*Hüseyin Paşa hazretlerinin Antakya'ya teşrifleri sırasında âyân-ı beldeden alınan bedeller*" biçiminde sicilde yer alan bir kayıta adı geçen âyânlar şunlardır: Serdar İbrahim Ağa, Dervişağazade Mehmet Ağa, Mustafa Çavuş Ağa, Nakibüleşraf Seyyid İbrahim, Esseyid Ebubekir Efendi, Kethüdayeri Abdülkadir Ağa, Seyyid Şemsettin Ağa, Cin Hasan Ağazade Hüseyin Ağa, Hatunzade Hasan Efendi, Hüseyin Ağa, Molla Yusuf.⁷⁶ 1744 yılın ait levendat masrafını içeren bir kayıta ise ayandan olan şu isimlere rastlanmıştır. Haseki İbrahim Ağa, Mehmet Ağa bin Derviş Ağa, Hacı Abdülkadir Ağa bin Kasım Ağa, Mehmet Ağa, Cin Hasan ağazade Hüseyin Ağa, Serdar Hüseyin Ağa.⁷⁷ 1749 yılına ait imdad-ı hazeriyye kaydında ise Mühürdarzade Hüseyin Ağa, Serdar Mustafa Ağa, Serdar-ı sabık İsmail Ağa, Hasan Ağazade Hüseyin, Yeğen Mehmet Ağa, El-Hac Yusuf Ağa, Çavuşzade Mustafa Ağa.⁷⁸

Hakkında sınırlı da olsa bilgi sahibi olduğumuz âyânlardan Haseki İbrahim Ağa'nın kayıtlarda Mustafa Ağa ismiyle bir oğlunun olduğunu, yine bir diğer ayan Derviş Mehmet Ağa'nın ise babasının El-Hac Ali isimli biri olduğunu görmekteyiz.⁷⁹

⁷⁶ A.Ş.S. 2 94-95/136

⁷⁷ A.Ş.S. 3 78/102

⁷⁸ A.Ş.S. 4 125/231

⁷⁹ A.Ş.S. 3 20/37

2.2. ANTAKYA ÂYÂNLARININ İDARİ FONKSİYONLARI VE VOYVODALIK KURUMU

2.2.1. Âyânların Voyvodalık Görevine Getirilmesi ve Bu Göreve Getirilen Âyânlar

18. yüzyıla ait Antakya kadı sicilleri incelendiğinde bölgedeki idari, askeri ve ekonomik yapıda yüzyılın başı ile sonu arasında önemli bir değişiklik olmadığı göze çarpar. Antakya kazasının idari statüsü bu yüzyıl boyunca hiç değişmemiş ve yüzyılın başından sonuna kazaya Halep valileri tarafından voyvodalar tayin edilmiştir. Voyvodalık kurumunun Osmanlı İmparatorluğu'nda icra ettiği vazifeler ve bu kurumun tarihsel gelişimi bir önceki bölümde tartışılmıştı. Bu bölümde Antakya kazası özelinde voyvodaların göreve geliş biçimleri ve âyânların bu makam ile ilişkisi üzerinde durulacaktır.

Osmanlı ülkesinin çeşitli bölgelerinde olduğu gibi gerek hazine bünyesindeki mukataa sancak ve kazaların gerekse gelirleri eyaletlerdeki valilerin tasarrufuna bırakılmış kazaların gelirlerinin tahsili Antakya kazasında da çoğunlukla voyvodalara ihale edilmiştir. Ancak voyvodaları da görevlendirme biçimleri bakımından birbirinden ayırmak gerekir. Doğrudan hazine hası durumunda olan bölgelerdeki voyvodalar ya hazine tarafından yapılan müzayede sonrası iltizamı almaya hak kazanarak bir voyvodalık beratı ile bölgeye tayin edilirken bazen de bu hassı iltizam hakkı elde eden kişi bölgeye bir voyvoda tayin edebiliyordu.

Tüm 18. yüzyıl boyunca voyvodalık makamını işgal eden kimselerin profili bakımından Antakya kazasında göze çarpan belirgin nokta bu voyvodaların şehirdeki âyânlar arasından tercih edilmiş olmasıdır. Bu duruma bir istisna teşkil etmesi bakımından yüzyılın başlarında (1710) Gürcü Ali Ağa isimli bir kişi o sırada Halep valisinin kethüdası olarak geçerken aynı belgede bu kişinin daha önce Antakya kazasında voyvodalık yaptığı tespit edilmiştir.⁸⁰ Voyvodalık vazifesine valilerin bazen kendi kapı halklarından birini tayin ettiği Osmanlı ülkesindeki genel uygulamada görülen bir durum olmakla beraber bu makamda çoğunlukla kazada sakin âyânların istihdam ettiği görülmüştür. Âyânların Osmanlı idari sisteminde pek çok vazifeyi üzerlerine aldıkları vaki olmakla beraber bu görevler arasında en kolay ulaştıkları voyvodalık vazifesi olmalıdır. İncelenen belgeler arasında geçen bazı ifadeler nadiren de olsa voyvodalık

⁸⁰ A.Ş.S. 1 60/169

makamına valilerin kapılarından birilerini getirdiklerini göstermektedir. 1736 senesinde Bursalı Mehmet Ağa'nın voyvodalıktan alınması sonrası bu makama “ *ağalarımızdan Bayraktar Mehmet Ağa*”⁸¹ ifadesiyle yeni bir voyvoda tayin edilmiştir. Bu kişinin aslen Antakya kazası ahalisinden olup olmadığı belgelerde tespit edilememiştir. Bu istisnai örneğe karşın Antakya kazasında tespit ettiğimiz durum büyük ölçüde voyvodalığın buradaki âyânlarca iltizam edildiğini doğrulamaktadır. Aynı aileye mensup kişilerin bu makama tayin edilmiş olması voyvodalık yolunun âyân-ı vilâyetçe işgal edildiğini göstermektedir. Yüzyılın başlarında 1709 yılında voyvoda olarak gördüğümüz Mühürdar Hacı Halil Ağa'nın⁸² oğlu olan Mühürdarzade El-Hac Hüseyin Ağa'nın⁸³ da sonraki dönemde çeşitli dönemlerde bu göreve getirildiğini görüyoruz. Yine kazada voyvoda olarak tayin edilen⁸⁴ Süleyman Ağa'nın babasının Mustafa ve dedesi Kara İbrahim Ağa da voyvodalık görevine getirilmiştir. Yüzyıl içerisinde çeşitli dönemlerde aynı aileden üç neslin temsilcilerinin bu göreve getirilmesi âyânlar ile voyvodalık kurumunun ilişkisi açıklamak bakımından önemlidir. Söz konusu durum Halep valileri açısından değerlendirildiğinde ise bu vazifede yerel âyânların hizmetine ne derece ihtiyaç duyulduğu değerlendirilebilir. Yerel ailelerin kaynakları mahalinde daha etkin bir biçimde vergilendirebiliyor olması bunun öncelikli sebebidir. Sonraki bölümlerde görüleceği üzere kimi zaman hizmetinden memnun kalınmayan voyvodaların valilerce sonraki dönemlerde yeniden bu göreve tayin edilmesi bunula ilgili olmalıdır. Söz konusu duruma bir örnek oluşturması bakımından Mühürdarzade Hüseyin Ağa'nın şehriye akçesini teslim etmemesi nedeniyle görevden uzaklaştırılıp hapsedilmesi istenmiş iken⁸⁵ sonraki yıllarda tekrar bu göreve getirilmiştir. Burada âyânın ya da eski voyvodanın affa uğramış olması muhtemeldir.

Antakya kazasında âyânlar ile voyvodalık ya da âyânların getirildiği diğer vazifeler (yeniçeri serdarlığı, zabıtlık, tahsildarlık gibi) arasındaki ilişkiyi tespit etmemizi sağlayan bir diğer kanıt ise şerhiye sicillerinde isimleri “*kıdvetül emasil vel akran*” biçiminde isimleri anılan kişilerdir. Valilerin kendi hizmetlerinde olan ya da kazalarda hizmete layık gördükleri kişileri, kadıların ise sicillerde şahitliklerine başvurduğu sırada bu kişilerin isimlerini sicile kaydederken kullandığı buna benzer unvanlar⁸⁶ şehir hayatında daha yüksek bir ekonomik ve sosyal pozisyonu işgal eden kişileri tanımlamak

⁸¹ A.Ş.S. 2 157/227

⁸² Gül, *a.g.t.*, s. 28

⁸³ A.Ş.S. 4 87/158

⁸⁴ A.Ş.S. 9 13/23

⁸⁵ A.Ş.S. 4 88/160

⁸⁶ Belgelerde “fahri âyân”, “kıdvetül emasil vel âyân” gibi elkaplar pek çok belgede yer almaktadır. Bkz. A.Ş.S. 9 20/41

açısından kullanılmıştır. Bizde yaptığımız çalışmada Antakya kazasındaki âyânları tespit etmeye çalışırken belgelerde bu biçimde anılan kişilerin faaliyetlerini izleyerek kaza idaresindeki çeşitli vazifelere bu gruptan olanların getirildiğini tespit ettik.⁸⁷ Voyvodalık görevine getirilen âyân-ı vilâyet bu görevden ayrıldıktan sonra da belgelerde benzer unvanlarla anılmayı sürdürmüştür. Âyânların ekonomik faaliyetleri faslında da detaylandırılacağı üzere aynı kişilerin iltizam ve vakıf faaliyetlerinde de aktif olduğu görülecektir.

Antakya voyvodalarının Halep valileri ya da valilerin paşa sancağında bulunmadığı durumlarda eyalet merkezindeki mütesellimler tarafından buyruldu gönderilmek suretiyle görevlendirilmektedir.⁸⁸ 23 Şubat 1709 tarihinde gönderilmiş bir buyruğuda voyvodaların görevlendirilmeleri bakımından önemli bilgiler yer almaktadır.

“Şeriat şîâr Antakya kadısı efendi... kethüda yeri ...yeniçeri serdarı ve âyân-ı vilâyet ve iş erleri zide kadruhum inha olunur ki iş-bu 1120 senesi mah-ı zikadenin on beşinci gününden eyalet-i Halep veziri-i ruşen... Mehmet Paşa efendiniz hazretlerine taraf-ı Devlet-i Aliyye'den tevcih ve inayet buyurulmakla beher üç ay Halep valileri tarafından Antakya voyvodalığı nasb ve tayin olunmak mutad-ı kadim olmağla sene-i mezkûre mah-ı zilhiccenin gurrelerinden üç ay tamamına değin voyvodalık-ı merkumu zapt-u rapt ve aid olan rüsumatı ve mahsulat-ı cuz-i ve külli her ne ise ahz u kabz ve zapt-u rapt ittirmek babında iş-bu darende-i mektup Kıdvetül emasil vel akran Mustafa ağa zide kadruhu nasb ve tayin ve zaptı için tarafımızdan tahrir ve isdar kılınmıştır. Vusulünde gerekdir ki mutad-ı kadim ve olup geldiği vech üzere voyvodalık-ı merkumu mumaileyhe zapt u rapt ve aid olan cüzi ve külli rüsumat ve mahsulatı her ne ise bi-hesabi'ş-şer ve kanun ahz u kabz itdürülüb ahardan hilaf-ı mutad kimesne müdahale itdirülmeye ve sen ki mumaileyh zide kadruhusun voyvodalık-ı mezkûr-u sinin-i sâbık ve olageldiği vech üzere sabt u rapt ve aid olan rüsumat ve mahsulat ahz u kabz idüp sikkân-ı vilâyet ve raiyyetin emn ü istirahat ve hıfz u hırasatlerine mecd ü sai olup hilaf-ı şer ve kanun-u vaz-u harekettten ve zulm ve taaddiden begayet ihtiraz ve müceb-i mektub ile amel eylesin.

Fi gurre-i zilhicce sene 1120, kuyyide fi 13 silhicce sene 1120

⁸⁷ Çalışmamız sırasında karşılaştığımız bir zorluğu ifade etmek bakımından benzer isimler taşıyan ve âyânı vilâyet içeisinde yer alan bazı kişilerin net olarak kim olduklarını ifade etmek ya da şecereleri hakkında daha detaylı bilgilere ulaşmak mümkün olmamıştır. Kâtipzade ya da Mühürdarzade gibi nesep bildiren isimlendirmelerde ailenin geçmişinin izini sürmek ve kazadaki idari ve ekonomik faaliyetleri açıklayabilmek nispeten kolay olmuşken bu tür isimlendirmelerin kullanılmadığı durumlarda isim benzerliklerinin yanlış değerlendirmeler ortaya çıkarma ihtimali göz önünde tutularak bu kişilerle ilgili açıklamalar sınırlı tutulmuştur.

⁸⁸ A.Ş.S. 1 64/184, A.Ş.S. 3 52/129, A.Ş.S. 4 110/184, A.Ş.S. 4 110/296, A.Ş.S. 9 8/23

*El-Fakir Mustafa Kaimi-i makam-i Muhafız-ı Haleb hala)*⁸⁹

İçeriklerinde bir takım farklılıklar olmakla beraber genel olarak bir voyvodalık buyruhdusu bu şekildeydi. Görevdeki bir voyvodanın görevinin uzatılmasını içeren buyruhdular bulunmakla birlikte dönemin şartları içerisinde öncelenen durumlar söz konusuysa buyruhdular değişiklik de gösterebilmiştir. Bazı buyruhdularda voyvodaların yapacakları hizmetler karşılığında elde edecekleri meblağda kayda geçmiştir. Haziran 1764 tarihli bir voyvodalık buyruhdusunda Mühürdarzade El-Hac Halil Ağa'nın şehriyesi 500 kuruş olmak üzere tayin edildiği belirtilmiştir.⁹⁰

Yukarıda naklettiğimiz buyruhdunun içeriği analiz edilecek olursa öncelikle belgede kazada iş erleri olarak tanımlayabileceğimiz çeşitli görevlilere seslenilmektedir. Bu Osmanlı dönemi yazışmalarında çoğunlukla kullanılan bir yöntemdir. Hangi yönetim biriminde olursa olsun bu tür görevlilerin işlerin yürütülmesinde birlikte hareket etmesi gerektiği bu çalışma içerisinde yer alacak pek çok örnekte de kendini gösterecektir.

Belgede öne çıkan bir diğer husus ise voyvodaların görev süreleri ile ilgilidir. Genel uygulama voyvodanın üç ay süre ile bu göreve getirilmesidir. Tabi burada belirleyici olan voyvodanın bu görevde gösterdiği başarıdır. Henüz süresi dolmadan görevden uzaklaştırılan voyvodalar olduğu gibi görev süresi uzatılanların sayısı da çoktur.⁹¹ Bir voyvodanın görev süresinin uzatılması halkın ve eyalet merkezinin voyvodanın hizmetinden memnun olmasına bağlıdır. Bu tür buyruhdular “*üç ay tamamına değin mumaileyhe ibka ve mukarrer ve zabtıyçün*⁹²” şeklinde gönderilmiştir.

Göreve getirilmeleri sırasında voyvodalara tembihlenen konuların başında halka karşı huzur bozucu bir eylem içine girmemeleri gelmektedir. Voyvodaların gerçekleştirdiği hizmetler faslında görüleceği üzere voyvodalar idareden asayişe kadar pek çok alanda faaliyet gösterebilirler de onların öncelikli görevi vergilerin tahsili konusuydu. Dolayısıyla yöneticilerin bu uyarıyı yaparken öncelikli beklentilerinin kanuna aykırı olarak tahsil edilen vergiler olmasıdır. 18. yüzyıl içinde voyvodalar ile halk arasında bu tür sorunların sayısı çok olup voyvodaların görevden uzaklaştırılmasında da bu usulsüzlük etkili olmuştur.

Antakya kazasının doğrudan Halep valilerinin tasarrufuna bırakılmış olması ve bölgenin Halep şehrine olan yakınlığı paşa sancağı ile kaza arasında sıkı bir ilişki ve gelişmelere

⁸⁹ A.Ş.S. 1 64/184

⁹⁰ A.Ş.S. 8 8/15

⁹¹ A.Ş.S. 4 110/184

⁹² A.Ş.S. 1 80/239

kısa sürede eyalet merkezinden tepki verilmesini sağlamıştır. Valilerin otoritesini temsil eden görevlilerden biri olması bakımından voyvodaların önemi de büyüktü. Valiler buyruhdularında “*aħardan hilaf-ı mutad kimesne müdahale itdirülmeye*”⁹³ ifadesiyle voyvodalık kurumuna ait işlerde her hangi birinin müdahalesine izin vermezdi. Sicilde geçen “*eski voyvodanın yeni voyvodanın işine müdahale etmemesi*” ifadeleri hem voyvodaların bölgede ikamet edenler arasından seçildiğine hem de voyvodaların görevlerinde karşılaşılabileceği olası sorunlara işaret etmektedir.⁹⁴ Bu durum voyvodanın otoritesini koruması bakımından da önemliydi. Sicillerde yer alan örnekler eyalet merkezinin voyvodalık kurumunu koruma gayretini göstermek açısından önemlidir. Olay şu şekilde gelişmiştir. Voyvodaların tahsil ettiği vergilerden biri de resm-i otlak vergisiydi. Ancak Antakya’da sakin Batbure oğlu Yusuf ve yeniçeri taifesinden Şeftalü oğlu Ahmet ve sairin sürüsünü otlatmaları sonrası voyvoda bu kişilerden resm-i otlak talep ettiğinde bu kişiler voyvodayı darp ve hakaret etmiştir. Voyvodanın durumu vilâyet merkezine arz etmesi sonrasında gelen cevapta tüm kaza erkânına ve ahalisine hitaben “*buna cesaret edenlerin Halep divanına getirilmesi ve voyvodalık işlerine halel getirilmemesi*”⁹⁵ bildirilerek bu fesat grubunu himaye edenlerin de cezalandırılacağı belirtilmiştir. 20 Temmuz 1762 tarihli bir kayıta ise kazada voyvoda olan Veliüddin Ağa’nın kazadan bazı kimselerle sorunlar yaşadığı ve bu kişilerin voyvodanın görevini yapmasına engel olduğundan bahsedilmektedir. Vali bir mübaşir vasıtasıyla olayı soruşturduğunda gerçekten de voyvodanın haklı olduğunu ve voyvodanın görevini yapmasına engel olan kişilerin isimleri ve resimleri ile bildirilmesini talep etmiştir.⁹⁶

Sicillerde yer alan buyruhdular arasında istisnai de olsa muhassıl imzasıyla tayin edilen voyvodaların da yer aldığı görülmüştür.⁹⁷ Ancak burada voyvoda tayininin muhassıllık kimliği ile değil mütesellimlik kimliği ile yapıldığı anlaşılmaktadır. Valilerin görev yerlerine ulaşana kadar yerlerine vekâlet etmeleri için mütesellimler tayin ettiği ve bu kimseleri ya kendi kapı halklarından ya da o şehirdeki âyândan seçtikleri bilinmektedir. Mısır Valisi iken Halep valiliğine tayin edilen Abdullah Paşa mütesellim olarak bu kez Halep muhassılını tayin etmiş görünüyor. Bu muhassıl/mütesellim kazaya bir voyvoda tayin ediyor ancak o da bu buyruhduda diğer hiçbir belgede tesadüf edilmeyecek şekilde “*tahsildar voyvoda*”⁹⁸ ifadesini kullanıyor. Bu durum muhassılın ifa ettiği

⁹³ A.Ş.S. 4 110/184

⁹⁴ A.Ş.S. 1 63/181

⁹⁵ A.Ş.S. 1 65/189

⁹⁶ A.Ş.S. 7 15/34

⁹⁷ A.Ş.S. 5 10/25; 14/30

⁹⁸ A.Ş.S. 5 14/30

memuriyet nedeniyle voyvodayı da mali bir terminoloji içinde ifade etmesi ile ilgili olmalıdır.

Antakya voyvodalarının görevleri esnasında karşılaştıkları bu sorun akla voyvodaların üstlendikleri görevleri gerçekleştirirken bir kolluk gücü ya da herhangi bir silahlı unsura sahip olup olmadıklarını akla getirmektedir.⁹⁹ Kaza merkezinde kapıkulu askerlerinin yine kaza bünyesinde tımar sahiplerinin olduğu bilinse de voyvodaların bu güçten istifade ettiklerine dair bir kayda rastlanmamıştır. Ancak şehirde voyvodalık vazifesi icra etmiş olan Şerafettin Ağa yaşadığı bir anlaşmazlık sonucunda yine Antakya âyânlarından olup yeniçeri serdarlığı vazifesinde bulunan Kara İbrahim Ağa'nın konağını 20 adamı ile bastırıp öldürmesi, âyândan Hacı Fethullah Ağa'nın başına topladığı sekbanlarla halka zulüm etmesi gibi olaylardan yola çıkarak bu âyânların kapılarında silahlı grupları istihdam ettiği söylenebilir. Zira voyvodalar kazada güvenlik konularıyla da ilgilenmek durumunda olduğundan herhangi bir kuvvete dayanmadan bu görevi icra edemezdi. Ancak bu grupların yasal statüsü konusunda herhangi bir açıklama yapmamıza imkân sağlayacak bir kayıt bulunmamıştır.¹⁰⁰ Bu kişiler (sekbanlar) âyânların kapılarında istihdam ettiği kimselerden miydi yoksa voyvodalık umuruna istinaden istihdam edilmiş âyândan bağımsız güçler miydi? Sicillerdeki kayıtlar kazada iki türde de sekbanın mevcut olduğunu kanıtlamaktadır.

Kolluk kuvveti konusunda net bir bilgiye sahip olmasak da voyvodalık bünyesinde yer alan diğer bazı görevlilere dair kayıtlara rastlanmaktadır. Örneğin Ömer Çelebi isimli bir voyvoda kâtibinin bir mesken satın almasını konu edinen bir kadı hücceti¹⁰¹, yine âyânların keşif görevi ile gönderdiği çeşitli görevlilerin olduğu da bilinmektedir. Şeriyye sicillerinde yer alan imdad-ı hazeriyye kayıtlarında masraf olarak gösterilen kalemlerde voyvodalık konağı¹⁰² onarımına dair tutarlar bu kimselerin müstakil bir yerde vazifeyi icra ettiklerini kanıtlamaktadır. Voyvodaların bazı suçluları hapsediği durumlar da söz konusuydu. Bu kişiler de muhtemelen adı geçen bu voyvodalık binalarında tutulmuş

⁹⁹ İfa ettiği görevlerin ve göreve getirilen kimselerin benzerliği bakımından mütesellimlere bölgedeki yeniçeri kumandanları komutasındaki bir kısım kapıkulu ve nefr-i am birlikleri maiyet olarak veriliyordu. 17. yüzyıldan itibaren bir mütesellimin maiyetinde maaş ve iaşelerini kendisinin karşıladığı sekban-saruca veya levend birliklerine de sahip olduğu bilinmektedir. İnalçık, *Devleti Aliyye...*,C. IV, s. 78. Halil İnalçık'ta voyvodaların vergi toplama yanı sıra o bölgenin güvenliğinden de sorumlu olduğundan voyvodaların sekban birliklerinin bulunduğunu belirtmiştir. Bkz. İnalçık, *Devleti Aliyye...*,C. IV.

¹⁰⁰ Voyvodaların maiyetindeki silahlı grupları anlamamıza yarayacak örnekler teşkil etmesi bakımından... Haziran 1769 tarihinde Kilis ahali bir araya gelip voyvoda sarayını kuşatarak Battal Seyyid Mehmet Ağa'yı öldürmek maksadıyla adamlarıyla çatışmaya girişimi ve bu esna da voyvodanın tüfenkçibaşısı ve yanındakilerden beş kişi ölmüştür. İsmail Kıvrım, "Kilis ve Aza Voyvodası Daltaban-zade Mehmet Ali Paşa ve Muhallefatı", *OTAM*, Sa. 24, Ankara, 2008, s. 151.

¹⁰¹ A.Ş.S. 1 54/153

¹⁰² A.Ş.S. 6 29/32

olmalıdır. Sicillerde geçen bir diğer belge de ise voyvodalık konağı tabiri yerine voyvoda sarayı tabiri geçmekte ve bu meskenin Antakya kazasında Uncular Mahallesiinde yer aldığı ifade edilmektedir.¹⁰³

Voyvodalara yönelik hitaplar konusunda da belgelerde farklılıklara rastlanmıştır. Bazı araştırmalarda voyvodalık görevi tarif edilirken mütesellimlik vazifesi ile aynı telakki edilmiştir. Bu iki görevlinin yaptıkları vazifeler valileri temsil etmeleri bakımından birbirine benzemektedir. Buna karşın kayıtlarda mütesellim olarak geçen kişiler çoğunlukla paşa sancağında valilere vekâlet eden görevlilerdir. 18. yüzyılda valilerin kendilerine tahsis edilmiş arpalıklara gitmediklerinde ya da sefer, muhafızlık gibi görevlerde sancaklarında bulunamadıkları zamanlarda yerlerine vekâlet edecek görevliler bıraktıkları bilinmektedir. Halep eyaletindeki durum üzerinden bir değerlendirme yapıldığında mütesellimlik voyvodalığa göre çok daha yüksek bir makamı temsil etmektedir. Voyvodalar buldukları kaza bünyesinde yetkilere sahip iken mütesellimler tüm eyaleti kapsayacak yetkilerle donatılmıştır. Yine mütesellimler valilerin inhası sonrası devlet merkezinden gönderilen buyruhdularla göreve başlarken, voyvodalar o bölgenin valisi ya da mütesellimi tarafından göreve getirilmekteydi. Bu iki görevlinin bu farklılığına rağmen kimi zaman devlet merkezinden gelen yazılarda “Antakya mütesellimi”¹⁰⁴ biçiminde bir hitap söz konusudur. Bu hitap biçiminin eyalet merkeziden gelen emirlerde ise hiçbir dönemde yer almadığı görülmüştür.

2.2.2. Voyvodalık Görevi İle Gerçekleştirilen Hizmetler

Antakya kazasının Osmanlı idari sistemi içerisindeki durumu önceki fasıllarda açıklanmış olup bu bölgede kadı ile beraber en önemli vazifeyi icra eden voyvodalık vazifesinin yerel âyânlarla ilişkisine de değinmiştir. Her ne kadar öncelikli vazife bir tahsildarlık vazifesi biçiminde değerlendirilse de voyvodaların yapmış oldukları çeşitli görevler onların ne derece geniş bir alanda faaliyet yürüttüklerini de göstermektedir. Osmanlı idare sisteminde gerek merkez ile taşra arasında gerekse taşradaki diğer yönetim birimleri arasındaki yazışmalara bakıldığında göze çarpan husus görevlerin icra edilmesinde bir kolektif anlayışın söz konusu olmasıdır. Yargı faaliyetleri, kapıkulu ocaklarına mensup olan çeşitli asker grupların idaresi ya da başka örneklerle zenginleştirilebilecek bir takım görevlerin hangi görevlilerce icra edileceği net olsa da

¹⁰³ A.Ş.S. 3 19/58

¹⁰⁴ ... kıldvetül emasil vel akran Antakya mütesellimi ve sair zabitan... A.Ş.S. 6 14/37, A.Ş.S. 9 51/86

vergi, güvenlik, lojistik, yönetim gibi alanlarda verilebilecek pek çok örnek bu kolektif icra anlayışının imparatorluk bünyesinde cari olduğuna kanıt teşkil eder. Kadı sicilleri incelendiğinde vali, kadı, voyvoda, yeniçeri serdarı, kethüdayeri, âyân-ı vilâyet, mütevelliler, kurra şeyhleri ve iş erleri gibi pek çok görevliye sesleniş söz konusudur.¹⁰⁵ Bu durum emirlerin icrasını sağlamak bakımından önemli ve dönemin şartları düşünüldüğünde gerekli olmakla beraber bölgedeki idarecilerin yerel âyânlarla çalışmasını da gerektiren bir durumdu. Gerçekten de bu tür yazışmalarda âyân-ı vilâyet tabirinin geçtiği belge sayısı oldukça fazladır.

Bu ifadeler âyânların voyvodalık kurumu ile ilişkisi bu açıdan değerlendirilebileceği gibi voyvodalık görevine getirilen âyânların devletin taşradaki icra gücünü temsil eden bu görevlilerle yakın ilişkisini anlamamızı da kolaylaştıran bir durumdur. Antakya kazasında voyvodaların neden genellikle âyânlar arasından seçildiği ve bu göreve gelen âyânların şehir üzerinde nasıl artan bir etkiye sahip oldukları böylece açıklık kazanmış olur.

Âyânların voyvodalık görevlerine getirilmesi hangi alanlarda onların faaliyet göstermesine sebep oluyordu ve bu faaliyetler âyânların kaza merkezinin sınırlarını aşan nahiyeler ve köylere kadar uzanan ekonomik ve sosyal güçlerinden onlara yeni kapılar açıyor muydu? Antakya âyânları üzerinde yaptığımız bu araştırmada âyânların güçlerinin sınırlarının kaza merkezini aştığı ve çeşitli bölgelerde de etkin oldukları kesin olarak söylenebilir.

Voyvodalık görevi kaza ve voyvodaları bu göreve getirenler için ne ifade ediyordu ve voyvodaların görevleri nelerdi? Genel olarak bu kişilerin yaptıkları görevler: Kaza ve yol güvenliğinin sağlanması, ulakların menzil beygiri ihtiyacının karşılanması ve sağ salim gideceği yere ulaştırılması, devlet adamlarının ve elçilerin seyahatleri esnasında güvenliği ve ihtiyaçlarının karşılanması, vergilerin tevzi ve tahsilinin sağlanması, suçluların ve eşkıyanın takibi gibi birçok idari, askeri, ekonomik görevdi.¹⁰⁶

Voyvodalık buyruhdularında öncelikle istenen vazifelerden olan vergi tahsili konusudur. Sicillerde geçen ve voyvodaların tahsil ettiği başlıca vergiler şunlardır. İmdad-ı

¹⁰⁵ A.Ş.S. 3 80/194, A.Ş.S. 4 86/265

¹⁰⁶ Gül, *a.g.t.*, s. 30.

hazeriyye, imdad-ı seferiyye, mesârif-i levendat, resm-i otlak, avarız ve nüzul¹⁰⁷ vergileri gibi vergilerdi.

İmdad-ı hazeriyye valilerin savaş olmayan yıllardaki giderlerinin bir kısmını karşılamak için alınan bir vergidir. Her yıl iki eşit taksit ile halktan toplanmaktadır. İlk taksidine kıst-ı evvel ikinci taksidine ise kıst-ı sani denilmektedir. Bu vergi muharrem ve recep aylarında alınıyordu.¹⁰⁸ Bu vergilerin tevzi ve tahsili kadılar ve voyvodalar tarafından gerçekleştirilirdi.¹⁰⁹ Vergilerin toplanmasında sorunlar yaşandığında valiler eyalet merkezlerinden gönderdikleri mübaşirler yoluyla da vergiyi tahsil etmeye çalışırdı. Dört numaralı Antakya şeriyye sicilinde verginin tahsili konulu bir *emirde* “*eyalet-i Halep’ten ber mutad-ı kadim sefersiz vakitlerde had-i itidal üzere verile gelen imdad-ı hazeriyye senede iki taksit ile tevzi ve tahsil*”¹¹⁰ biçiminde ifade edilmiştir.

Halep’teki muhassıllar tarafından belirlenen ve eyaletteki kazalara tevzi edilen bu verginin toplanmasının ardından bir mübaşirle gönderilmesi istenirdi. Kadı ve voyvoda yaptıkları tüm tahsildarlık hizmetlerinde ücret aldığı gibi bu vergiden de bir miktar ücret alırlardı ve bu ücret masraflar kısmına eklenerek verginin içinden tahsis edilirdi. Bu ücretin yıllar içerisinde değiştiğini de gözlemlemek mümkündür.1755 yılındaki ilk taksitin tahsilinden voyvoda hissesine 350 kuruş tahsildariye isabet etmiştir. Voyvoda kethüdası ise 25 kuruşluk bir ücret almıştır. 1765-1766 yıllarını kapsayan 8 nolu sicilde Antakya voyvodası kıst- evvelden 450 kuruş kıst-ı sânidenden de 450 kuruş olmak üzere yıl içinde toplamda 900 kuruşluk bir gelir elde etmiştir. İlk taksitte kazadan tahsil edilen vergi miktarını 20.600¹¹¹ kuruş olduğu göz önünde alınırsa yüzde ikiyi aşan bir miktara tekabül eder ki bu miktar sicillerde incelenen pek çok terekedeki gelirden yüksek bir tutara tekabül etmektedir. Aynı yıl alınan imdad-ı hazeriyyeden ise kazaya isabet eden meblağ bu kez 10450 kuruştur ve voyvoda yine 450 kuruş tahsildariye ücreti elde etmiştir. Bu verginin toplanması sırasında voyvodanın gösterdiği rehavet ve gevşeklik de onların görevden alınmasından etkili olurdu.¹¹²

¹⁰⁷ Avarız ve bedel-i nüzul tahsili için Halep’ten bir muhassıl tayin edildiği de olurdu. 1179 senesine ait avarız ve bedel-i nüzulü tahsil için Mahmut isimli bir kişi görevlendirilmiştir. Bu kişinin Antakya âyanlarından olmadığı görülmekteyse de yine de tahsilat sırasından âyanların yardımı söz konusudur. A.Ş.S. 6 18/22

¹⁰⁸ Çadırcı, a.g.e., s. 146

¹⁰⁹ A.Ş.S. 7 33/52, A.Ş.S. 7 37/63

¹¹⁰ A.Ş.S. 4 33/72

¹¹¹ A.Ş.S. 8 23/45

¹¹² A.Ş.S. 8 6/19

Bir diğ er vergi ise imdad-ı seferiyye vergisidir.¹¹³ Valilerin sefere katılmaları istendiğ inde yapacakları olağ anüstü giderleri karşılamak için kullanılırdı.¹¹⁴ 1736-1739 Rus ve Avusturya harpleri dönemine denk gelen yılları kapsayan iki nolu Antakya ş eriyye sicilinde bu verginin toplanmasını konu edinen çok sayıda evraka rastlanmıştır. Bu tür vergilerin alınmasından bazen halk ile hükümet arasında da anlaşmazlıklar olurdu üç nolu ş eriyye sicilinde yer alan bir belgede Halep mütesellimi imdad-ı seferiyyenin eksik ödendiğ inden ş ikâyetle İstanbul'a başvurmuş halk ise gereğ inden fazla vergi talep edildiğ ini söylemiştir. Merkezi hükümet cevabında defterde yazılan miktarın aş ılmamasını belirtmiştir. Bu anlaşmazlık defterdeki miktarın rayiciyle sefer zamanındaki rayicin uyuş mamasından kaynaklanmış olmalıdır.¹¹⁵ Bu verginin eksik gönderildiğ i durumlarda ise Halep valileri ya da onlara vekâlet eden mütesellimler verginin kalan kısmının tahsili konusunda tekrar tekrar emirler göndermişlerdir.¹¹⁶ Kazadaki belli kişilerin askeri sınıftan olduğ unu iddia ederek vergi ödemekten kaçınması da voyvodaların karşılaştığı sorunlardan olup Halep merkezinden bu konuda da buyrulduklar gönderilmiştir.¹¹⁷

Bir başka vergi kalemi olan levendat akçesi¹¹⁸ ya da mesârif-i levendat valilerin eyalet sınırları içinde eşkiya takibi hizmeti karşılığ ında tahsilini istediğ i bir vergiydi. Bu verginin toplanmasında da voyvodalar görevliydi. “ *eyalet-i Halep’In eşkiyadan muhafazası için küşade olunacak bayrakların mesârifine medar olmak üzere ber veçhi mutad-ı kadim verülegelen levendat akçesinin bu sene-i mübârekede tahsili babında ş erefsudur olan ferman-ı alışan*”¹¹⁹ ifadeleri vergi hakkında açıklayıcı olmaktadır.

Ş eriyye sicillerinden kaza bünyesinde voyvodanın sorumlu olduğ u bir başka verginin de resm-i otlak olduğ u anlaşılmaktadır. Antakya’da sakin Batbure oğ lu Yusuf ve yeniçeri taifesinden Ş eftali oğ lu Ahmet ve sairin sürüsünü otlatması sonrası voyvoda bunlardan resm-i otlak talep etmiş ve bu durum voyvoda ile bu kişiler arasında soruna sebebiyet vererek konu Halep divanına kadar ulaşmıştır.¹²⁰

Diğ er vergilerin yanı sıra bu yüzyılda tahsil edilen avarız ve nüzul bedellerinde¹²¹ de voyvodaların doğ rudan görev aldığ ı ve bu hizmetlerine karşılık da bir miktar tahsildarlık

¹¹³ A.Ş.S. 2 176/249

¹¹⁴ A.Ş.S. 5 24/46

¹¹⁵ A.Ş.S. 3 45/118, 121

¹¹⁶ A.Ş.S. 2 103/136,137,138

¹¹⁷ A.Ş.S. 2 103/139; 105/146

¹¹⁸ A.Ş.S. 2 188/260

¹¹⁹ A.Ş.S. 3 17/43, 44

¹²⁰ A.Ş.S. 1 66/189

¹²¹ A.Ş.S. 2 176/248

ücreti elde ettikleri sicillerde görülmüştür. Sicillerde adı geçen diğer bazı vergiler kudumiyye meblağı¹²² ve kışlak-ı kebir gibi vergilerdi. Voyvoda ve kadının vergi toplamakta başarısız olması durumlarda valiler doğrudan bir mübaşir göndererek bu vergilerin tahsiline çalışırdı.¹²³

Şehir ve çevresindeki asayiş işleri de voyvodalık umurundan sayılırdı. Kaza ve çevresinde meydana gelen ölümlü vakalarda voyvoda olayın aydınlatılmasında kadı ile birlikte hareket ederdi. 23 Mart 1710 tarihinde Recep bin Abdülkadir isimli bir kişi üç yaşındaki çocuğunun nehirde boğularak ölmesi üzere cenazenin tespiti için başvurduğunda voyvoda Hasan Ağa keşif vazifesiyle El-Hac İbrahim isimli bir kişiyi görevlendirmiştir.¹²⁴ Bu örnek voyvodaların maiyetini tespit etmek bakımından da önemlidir. Suçluların kadı huzuruna çıkarılması¹²⁵ ya da Halep divanına¹²⁶ gönderilmesinde de voyvodaların görev aldığı görülmektedir.¹²⁷

Şehre gelen ya da oradan geçmekte olan çeşitli görevlilerin ihtiyaçlarının karşılanmasında da voyvoda ve kadı başta olmak üzere diğer görevlilerinde sorumlu olduğunu görüyoruz. Bunlar bölgeye gelen devlet görevlilerine bargir¹²⁸ ve zahirenin¹²⁹

¹²² Kudumiyye, padişahlarla büyük devlet adamlarının muharebe veya her hangi bir vesile ile gittikleri yerlerden dönmeleri veya memuriyet ve saire ile bir yere gelmeleri münasebetiyle yazılan şiirler adına kullanılan bir tabirdir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 2, İstanbul, 1983, s. 310. “Kudumiyye meblağı” adıyla bir verginin varlığı çeşitli kaynaklarda taranmışsa da bulunamamıştır. Muhtemelen bu vergi o sıralarda İran ya da Rusya seferleri dönüşü münasebetiyle valilerce toplanan bir vergi olmalıdır. A.Ş.S. 2 138/195 Bu vergi ile ilgili bir diğer kayıt ise şu şekildeydi: “Öteden beri memalik-i mahrusada ve Halep'te vech üzere eyalet valileri ibtida mansıbına vurudlarında beher sancak ve kazalar kudret ve tahammüllerine göre kudumiyye ve zahire-i baha ve yere gelüp Halep valileri derunu şehrinize geldiğinde on beş mesarifat-ı yevmiyesini verdiklerinden maada...” biçimindeki kayıt da kudumiyyeyi açıklamak bakımından önemlidir. A.Ş.S. 9 50/84

¹²³ Kışlak-ı kebir vergisinin tevzi ve tahsili için mübaşir tayini A.Ş.S. 2 142/197

¹²⁴ A.Ş.S. 1 61/175

¹²⁵ 12 Aralık 1708'de Ebu Bekir bin Süleyman ve Hüseyin bin Hasan nam kimesneler evlerini basıp mallarını çaldıkları gerekçesiyle Abdülcélil, Cuma, Mehmet ve Mustafa isimli kişilerden davacı olmuş ve bu kişiler voyvoda marifetiyle kadı huzuruna getirilmişlerdir. A.Ş.S. 1 4/7

¹²⁶ Voyvodanın üç nefer hırsız yakalayıp hapsedmesinin ardından bunlardan ikisinin sekban olması nedeniyle kazadaki bir bölükbaşı bu iki kişiyi hapisten çıkararak kendi yanında alıkoymuş ve bu durum paşa sancağına yansımıştır. Gelen emirde “bölükbaşı ya da sekban iddiasında olanların bu hususa karışmasına valinin rızasının olmadığı ve bu kişilerin Halep divanına gönderilmesi” istenmiştir. A.Ş.S. 1 101/204

¹²⁷ A.Ş.S. 1 55/158

¹²⁸ Halep valisi sakız adasından çekdiri ile gelip Payas'tan karaya çıkacak olup valinin maiyeti için Antakya'dan 200, Belen'den 100 bargir temini... A.Ş.S. 1 102/200, Sadrazam hazretlerinin ulaklarından Merdan Ali Ağa'ya menzil bargiri, kıyafet ve zahire hazır edilmesi... A.Ş.S. 7 38/76 Sayda valisi için bargir temini... A.Ş.S. 5 51/125 Rikab-ı hümayundan mirahur-u evvel Reşit İbrahim Efendi'nin bazı emirleri ulaştırmak için görevlendirilmesi ve mirahur-u evvel ve adamlarına 65 menzil bargir temini... A.Ş.S. 7 9/29

¹²⁹ A.Ş.S. 2 164/235, A.Ş.S. 4 19/54, Sayda valisi iken İçel ve Alaiye sancakları kendisine verilen Numan Paşa için yol üzerinde zahire hazırlığı... A.Ş.S. 7 81/137

hazır edilmesi gibi ihtiyaçlardı. Bunların bir kısmı imdad-ı hazeriyeye eklenirken bir kısmı da o mahalde ödenerek temin edilirdi.¹³⁰

Voyvodalara gönderilen emirlerde kaza ve çevresinin eşkıyalık faaliyetlerinden korunması ve yolların güvenliğinin sağlanması da yer almaktadır. Özellikle tüccarlar ve hacıların güvenle seyahat etmesi, eşkıya gruplarının yaramazlık faaliyetlerinin önlenmesi, hazinenin güvenle ulaştırılmasını içeren pek çok yazışma söz konusudur.¹³¹ Ancak bu vazifeler eşkıyalık faaliyetleri ve askeri hizmetler kısmında detaylandırılacaktır.

Reayanın yerini terk etmesi imparatorluğun çeşitli yerlerinde söz konusu olduğu gibi Antakya kazasına tabi çeşitli vakıf köyleri içinde geçerli bir durumda. Reayanın bu şekilde yer değiştirmesinde o bölgede yaşanan eşkıyalık eylemleri de etkili olurdu. Bu tür yerini terk eden raiyyet çiftlikler ve diğer mezralara gidip buralara yerleşirdi.¹³² Devlet bu tür toprağını terk eden reayanın¹³³ geri döndürülmesi için emirler gönderir ve bu durumun üretim dengelerini bozmasına müsaade etmezdi. Antakya voyvodasına verilen emirlerde bu tür görevler de vardı. Eğer reaya gidip yerleştiği yerde avarız hanesi olarak kaydolmuşsa bunlardan tahsili lazım gelen rüsumların defter mucibince alınması ve yerlerinde bırakılması eğer kaydı yoksa kaldırılıp tekrar yerlerine iadesi istenmiştir.¹³⁴

Görüldüğü üzere kazada görev yapan voyvodaların tahsildarlık hizmeti ötesinde geçmişte sancak beyleri ya da mütesellimlerin yaptığı pek çok hizmeti icra etmekteydi. Bu durum doğal olarak voyvodalık makamına gelen bir âyânı da şehir hayatında üstün bir pozisyona taşımaktaydı. 18. yüzyılda bey ya da paşa gibi rütbelere gelen âyân kökenli kişilerle şehir âyânları arasındaki fark çok net iken voyvoda gibi daha alt düzeydeki görevlerde bu ayırım çok daha belirsizdi.¹³⁵

2.2.3. Azledilen Voyvodalar ve Azledilme Sebepleri

Antakya kazasında görevlendirilmek üzere nasb ve tayin edilen voyvodalar üç aylık süreler için bu göreve getirilmişse de kimi zaman hizmetlerinden memnuniyet

¹³⁰ A.Ş.S. 8 36/87

¹³¹ A.Ş.S. 4 30/73; 102/265

¹³² A.Ş.S. 4 94/171

¹³³ Bu tür köylü grupları sicilde perakende reaya biçiminde zikredilmiştir. A.Ş.S. 4 91/166

¹³⁴ A.Ş.S. 4 89/161 ; 98/199

¹³⁵ İnalçık, *Devlet-i Aliyye...*, C. IV, s. 83

duyulması ve halkla iyi ilişkiler geliştirmeleri göz önüne alınarak bu görevleri uzatılmıştır. Buna karşılık bazı voyvodaların bu göreve gelmelerinden kısa süre sonra görevden uzaklaştırılması da söz konusu olmuştur.

Şeriyeye sicillerinde kimi belgelerin kronolojik sıraya göre kaydedilmemiş olması ya da belgelerin hüccet, buyruldu, terekeler ve vergi kayıtları gibi nitelikleri gözetilerek ve gruplandırılarak kaydedilmesi voyvodaların göreve getirilmesi ve azledilmeleri ile ilgili yapılan araştırmalarda bir takım zorluklara da sebebiyet vermiştir. Antakya şeriyeye sicilleri açısından ortaya çıkan bir diğer zorluk ise şeriyeye sicillerinin ait olduğu yıllar arasındaki kopukluktur. Bu nedenle bu kayıp dönemlere ait elimizde her hangi bir kayıt söz konusu değildir. Ancak sicillerde yer alan çeşitli atıflar cüzi de olsa bu karanlık dönemin aydınlatılmasında işe yaramaktadır. Dolayısıyla voyvodaların görevlendirilmesi, görevden alınması ve buna sebebiyet veren hususlarla ilgili söz konusu döneme ait bir açıklama yapmak mümkün değildir. Ancak eldeki diğer evraklar yüzyıl içerisinde belgelerin benzer içerikler taşıdığı da göz önüne alınırsa âyânlar arasından tayin edilen voyvodaların sebep olduğu bir takım problemler ve onların görevden alınması gibi hususları açıklamaya kâfidir.

Antakya şeriyeye sicillerinde yer alan buyrulduklar incelendiğinde göreve başlayan her bir voyvodanın kaydının olmadığı görülmüştür. Bunun sebebi tespit etmek mümkün olmamıştır. Ancak kısa aralıklarla âyândan farklı kimselerin voyvodalık görevinde olduğu göz önüne alınırsa bu durumun bir önceki voyvodanın görevden el çektilmesinden kaynaklanan bir durum olabileceği de düşünülebilir. Ya da kayda geçmiş olan durumlarda bir voyvoda göreve getirilip kısa süre sonra bu görevden uzaklaştırıldığında sadece bir öncekinin ref edildiği ve bir sonrakinin bu göreve tayin edildiği şeklinde buyrulduklarda söz konusudur. 13 Nisan 1736 tarihinde Antakya voyvodalığına tayin edilen Bayraktar Mehmet Ağa¹³⁶ sadece bir ay sonra 12 Mayıs 1736 tarihinde bu görevden alınmış ve yerine Abazazade Mustafa Ağa voyvoda tayin edilmiştir.¹³⁷ Burada dikkat edilecek husus bu iki buyruldu yazısının sicile art arda kaydedilmiş olmasıdır. Bu durum belgelerin niteliklerine göre sınıflandırılmasından kaynaklanan bir husus olmalıdır zira sicil içerisinde bu ara döneme tarihlendirilebilecek belgeler vardır. Burada voyvodanın bu kadar kısa sürede görevden alınmasında etkili olan husus açıklanmadan bir görev değişikliğine gidilmiştir. Yukarıdaki örneği sicillerdeki diğer kayıtlarla karşılaştırdığımızda Bayraktar Mehmet Ağa'nın da bu göreve

¹³⁶ A.Ş.S. 2 182/251, Bayraktar Mehmet Ağa'nın azlini konu alan bir diğer belge A.Ş.S. 3 73/191

¹³⁷ A.Ş.S. 2 182/252

bir başka voyvodanın azledilmesi sonrası getirildiği görülmüştür. Anlaşılan o ki bu voyvoda da beklenen hizmeti gerçekleştirilememiş ya da kayıtlara yansımaya kabahati söz konusu olmuştur.

Bayraktar Mehmet Ağa'nın göreve getirilmesi bir önceki voyvoda olan Bursalı Mehmet Ağa'nın azline müteakip olmuştur.¹³⁸ Bursalı Mehmet Ağa şehir hayatında oldukça aktif ve vakıf işlerinde de faal olan vilâyet âyânlarından biridir. Kendisinin voyvoda olduğu bir tarihte Temmuz 1735 tarihinde hakkındaki bir şikâyet¹³⁹ münasebetiyle Antakya kazasına mübaşir tayin edilmiştir.¹⁴⁰ Soruşturmanın konusu ise Bursalı Mehmet Ağa'nın Antakya sakinlerinden Hasan isimli bir kişi ile yaptığı ticaret sonrası vadesi gelen borcunu ödememesi ve bunun üzerine bu kişinin durumu bir arzuhal ile hükümet merkezine bildirmesi ve sonrasında Halep'ten bir mübaşirin tayin edilmesidir. Ancak bu soruşturmanın Bursalı Mehmet Ağa'nın görevden uzaklaştırılmasında etkili olup olmadığı açık değildir. Zira Bursalı Mehmet Ağa'nın görevden uzaklaştırıldığı tarih 28 Şubat 1736 tarihidir. Dolayısıyla şikâyetin tarihi ile görevden uzaklaştırılan tarih arasında Bursalı Mehmet Ağa'nın en az bir kez daha görevinin uzatılmış olması gerekir. Görevden alınmasında mübaşirin soruşturmasının sonuçlanması ve buna istinaden bir yaptırım uygulanıp uygulanmadığı ise net değildir. Yine de âyândan bir voyvodanın reaya ile yaşadığı bu türden sorunların voyvodaların görevden alınıp alınmamasında valiler için hassas bir konu olduğu 30 Kasım 1744 tarihli bir buyruğuda tayin edilen Osman Ağa'ya "*sıyanet ve himaye-i raiyyet*"¹⁴¹ ifadelerinden anlaşılabilir.

Voyvodaların kaza hayatında çeşitli görevleri icra etmeleri söz konusuysa da en başta gelen görevlerinin tahsildarlık olduğu üzerinde durmuştuk. Antakya kazası Halep valilerinin tasarrufunda olmaları bakımından Halep hazinesinin ve valinin de önemli gelir kaynaklarındandı. Bu bakımdan tahsildarlık hizmetindeki başarı voyvodaların görevlerinin devamında ya da sonlandırılmasında etkiliydi. Antakya'nın bir kaç nesil etkili âyân ailelerinden olan Mühürdarzade Hacı Halil Ağa'nın oğlu Hüseyin Ağa pek çok kez voyvodalık ya da serdengeçti ağalığı gibi görevlere getirilmiş ve bu aile iltizam, vakıf alanlarında da etkin olmuştur. Sicilde tarihi tespit edilemeyen bir belgede voyvoda bulunan Mustafa Ağa görevden alınıp yerine nitelikleri övülerek bu göreve Hüseyin Ağa

¹³⁸ A.Ş.S. 2 157/227

¹³⁹ A.Ş.S. 2 182/202

¹⁴⁰ A.Ş.S. 2 144/203

¹⁴¹ A.Ş.S. 3 76/205

getirilmişse¹⁴² de aynı sicilin sonraki sayfasında bu kez voyvoda olarak görünen Mustafa Ağa'dan Hüseyin Ağa zimmetinde kalan şehriye akçesinin tahsili ve gönderilmesi istenmiştir.¹⁴³ Bu tarih 19 Mart 1751'dir. Sicilin devamında ise aynı yılın haziran ayında Hüseyin Ağa isimli bir kişinin hala voyvoda olduğu ve voyvodalığın uzatıldığı yer almaktadır.¹⁴⁴ Bu kişinin aynı Hüseyin Ağa olup olmadığı net değilse de bu kişinin Mühürdarzade Hüseyin Ağa olduğu düşünülebilir. Zira daha sonraki yıllarda 1753 ve 1764 yıllarında bu kişiyi kazada voyvoda olarak göreceğiz.¹⁴⁵ Mühürdarzade Hüseyin Ağa hakkında azle konu olan bir başka gelişme de 1764 yılına ait imdad-ı hazeriyyenin tahsili hususunda yer almıştır. Bu sırada voyvodalık görevinde bulunan El-Hac Hüseyin Ağa *"matlubat ve emval-i kata'at tahsilatı hususlarında kusur ve rehaveti zahir ve aşikâr olduğundan maada rical-i vilâyet ile hüsn-ü zindeganisi olmadığı meşhud ve malumumuz olmağla yerine aheri tayin ve nasb olunmak lazım olmağın..."*¹⁴⁶ ifadeleriyle görevden alınmış ve yerine Kâtipzade Mehmet Ağa tayin edilmiştir. Bu tayin ve görevden alınma şu açılardan dikkate şayandır. Mühürdarzade Hüseyin Ağa'nın voyvodalığa tayin edildiğini belirten buyruldu 26 Haziran 1764 tarihinde Halep divanından gönderilmiş ve 1 Temmuz tarihinden itibaren Hüseyin Ağa'nın voyvodalık olacağı belirtilmiştir.¹⁴⁷ Sicilde hemen ardından yer alan belgede 1765-1766 yıllarına mahsup olan imdad-ı hazeriyyenin tevzinden Antakya kazasına isabet eden kısmının tutarı yer almaktadır. Dolayısıyla o günlerde vergi tevzi ve tahsili söz konusudur.¹⁴⁸ Ancak aradaki birkaç gün içinde Halep divanı kararını değiştirerek bu kez 1 Temmuz tarihinden itibaren Kâtipzade Mehmet Ağa'nın göreve tayin edilmesini istemiştir. Mühürdarzade Hüseyin Ağa'nın görevden alınmasına gerekçe olarak vergi tahsilindeki rehaveti ve vilâyetin ileri gelenleri ile iyi ilişkiler içinde olmaması gösterilmiştir. Dolayısıyla Halep divanına aksettirilen daha önce vergi tahsili konularının bu azle sebebiyet vermiş olması yüksek ihtimaldir. Zira Hüseyin Ağa'nın tayin buyrulduzu geldiğinde henüz verginin toplanması söz konusu olmadığından vali bu kişinin daha evvelki faaliyetlerini göz önünde bulundurarak bir diğer voyvodayı bu göreve getirmiştir. Benzer bir azledilme durumu da 1753 tarihinde Genç Ali Paşazade

¹⁴² A.Ş.S. 4 87/158

¹⁴³ A.Ş.S. 4 88/160

¹⁴⁴ A.Ş.S. 4 101/184

¹⁴⁵ Gül, *a.g.t.*, s. 28-29.

¹⁴⁶ A.Ş.S. 8 9/19

¹⁴⁷ A.Ş.S. 8 8/15

¹⁴⁸ A.Ş.S. 8 8/16

Mustafa Ağa için söz konusu olmuş ve bu voyvodanın görevinde gösterdiği gevşeklik nedeniyle azledilmesine ve yerine Ebubekir Ağa'nın getirilmesine karar verilmiştir.¹⁴⁹

18. yüzyıl Osmanlı taşrasında âyân, mütesellim, voyvoda gibi görevlerde bulunanların kendi hesaplarına olmak üzere fazla vergi tahsili ya da tahsil edilen vergiden zimmetlerine para aktardığına dair birçok örnek söz konusudur.¹⁵⁰ Buna benzer bir gelişme Antakya kazasındaki voyvodalar içinde söz konusu olmuştur. 1762 tarihli bir buyruhdan anlaşıldığına göre Antakya kazasında yeniçeri serdarlığı vazifesinde de bulunmuş olan Hacı Fethullah Ağa askerin zahire ihtiyacı için tahsil edilen seksen bin kuruşluk bir meblağın zimmetinde kalması ve askerlere karşı düşmanca bir tavır sergilediği gerekçesiyle görevden uzaklaştırılmıştır. Ancak yerine bu kez de yeğeni İsmail Ağa tayin edilmiştir.¹⁵¹ Aslında bu durum kaza hayatında bu tür görevler üzerinde belli ailelerin nasıl bir tek el oluşturduğunun da kanıtıdır.

Bir âyânın voyvodalık vazifesinden uzaklaştırılıp daha sonra bu göreve getirilmesini birçok örneği söz konusudur.¹⁵² Bu durumun sebebi voyvodaların gerek hükümet merkezinde gerekse eyalet merkezinde tanıdığı nüfuzlu kişiler yoluyla kendilerini affettirebilmiş olmaları gösterilebilir. Ancak valiler tarafından bakıldığında bölgedeki güçlü kişilerin özellikle mahalinde vergilendirme noktasında kendi kapı halklarından tayin edecekleri bölgeye yabancı kimselere oranla daha başarılı ve muktedir olacakları düşüncesi de bunda etkili olmuş olmalıdır. Bir voyvodayı ya da âyânı kalebentlik ya da idam gibi ağır cezalara çarptırmak ancak mütegalibelik ya da şehri yönetilmez hale getirecek ciddi eşkıyalık ve cinayet durumlarında söz konusu olmuştur.¹⁵³

18. yüzyılda âyânlar arasında yaşanan en büyük çatışma olan voyvoda Şerafettin Ağa'nın Yeniçeri serdarı Kara İbrahim Ağa'yı öldürtmesine müteakip¹⁵⁴ soruşturmada Şerafettin Ağa voyvodalıktan azledilerek yerine daha önce kazada birkaç kez voyvodalık yapmış olan Ahmet Ağa bu makama getirilmiş ve Şerafettin Ağa kalebent cezasına çarptırılmıştır.¹⁵⁵

¹⁴⁹ A.Ş.S. 5 57/95

¹⁵⁰ Çeşitli resmi sıfatlara haiz olan âyânların benzer yolsuzlukları hakkında Bkz. Mübahat Kütükoğlu, "Bir Âyân Ailesi: Tavaslızadeler", *Bellekten*, C. LXXV, Sa. 273, Ankara 2011, s. 447, Kıvrım, a.g.m.

¹⁵¹ Ülkü Tecimen, *Antakya Âyânı Hacı Fethullah Ağa ve Ailesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2013, s. 59-60.

¹⁵² Kütükoğlu, "Tavaslızadeler", s. 447.

¹⁵³ Sonraki dönemlerde Şerafettin Ağa ve Fethullah Ağa örneklerinde âyânların bu cezalara hangi eylemleri sonrasında çarptırıldıkları açıklanacaktır.

¹⁵⁴ A.Ş.S. 8 84/112

¹⁵⁵ A.Ş.S. 8 86/116

Tablo 1: 18. Yüzyılda Antakya Kazası'nda Görev Yapan Âyanlar

Sıra No	Voyvoda	Görev Dönemi
1	Mustafa Ağa bin Hasan Ağa	1709 (Ocak-Şubat)
2	Hasan Ağa (Serdar)	1709 (Mart-Nisan)
3	Mehmet Ağa	1710
4	Sarraf Ali Ağa	1711
5	Bursalı Mehmet Ağa	1735(Temmuz-Eylül)
6	Bayraktar Mehmet Ağa	1736 İlk Yarı
7	Mustafa Ağa	1736 İkinci Yarı
8	Subaşı Mehmet Ağa	1737
9	Murtaza Ağa	1737
10	Hüseyin Ağa	1743 İlk Yarı
11	Mustafa Ağa	1743 (Temmuz)
12	Abdurrahman Ağa	1743
13	Mühürdarzade Hüseyin Ağa	1744 İlk Yarı
14	Bayraktar Mehmet Ağa	1744 İkinci Yarı
15	Osman Ağa	1745
16	İbrahim Ağa	1746
17	Ahmet Ağa	1746
18	Hüseyin Ağa	1747 İlk Yarı
19	Mustafa Ağa	1747 İkinci Yarı
20	Karaçavuş Mustafa Ağa	1748
21	İsmail Ağa	1749 (Mayıs)
22	Mehmet Ağa	1749 (Ağustos)
23	Hüseyin Ağa	1749 (Kasım)
24	Çavuş Mustafa Ağa	1749 (Aralık)
25	Ahmet Ağa	1750
26	Halil Ağa	1751 İlk Yarı
27	Hüseyin Ağa	1751 İkinci Yarı
28	Çavuşzade İsmail Ağa	1752 İlk Yarı
29	Ahmet Ağa	1752 İkinci Yarı
30	Hüseyin Ağa	1752 (Aralık) 1753 Başları
31	Genç Ali Paşazade Mustafa Ağa	1753
32	Ebubekir Ağa	1753 (Ağustos)
33	Hüseyin Ağa	1753
34	Ahmet Ağa	1753 (Aralık)
35	İsmail Ağa	1754 (Mart)
36	Katipzade Mehmet Ağa	1754
37	Hacı Mehmet Ağa	1761 İlk Yarı
38	Kara İbrahim Ağa	1761 İkinci Yarı
39	Hacı Mehmet Ağa	1762 İlk yarı
40	Ahmet Ağa	1762 İlk yarı
41	Veliüddin Ağa	1762 (Temmuz)
42	Hüseyin Ağa	1762 (Temmuz)
43	Kara İbrahim Ağa	1762 (ikinci Yarı)
44	Durmuşoğlu Ahmet Ağa	1763
45	Hüseyin Ağa	1764 İlk Yarı
46	Hacı Hüseyin Ağa	1764 İkinci Yarı

47	Şerafettin Ağa	1765
48	Ahmet Ağa	1765
49	İbrahim Ağa	1766 İlk Yarı
50	Derviş Ağa	1766
51	Halil Ağa	1766 İkinci Yarı
52	Gürcü Ali Ağa	1766
53	Fethullah Ağa	1774 İlk Yarı
54	İsmail Ağa	1774 İkinci Yarı
55	Süleyman Ağa	1775

2.3. ASKERİ VE GÜVENLİK HİZMETLERİ BAKIMINDAN ANTAKYA ÂYÂNLARI

2.3.1. Yeniçeri Serdarlığı-Kethüdayeri Vazifesi ve Antakya Âyânları

Âyânlık konusu açıklanırken en az temas edilen hususlardan biri de yeniçerilik ile şehir âyânları arasındaki ilişkidir. Âyânlık kurumuna yönelik araştırmalarda çoğunlukla voyvodalık, mütesellimlik ya da reis-i âyânlık gibi görevler ele alınmışsa da yeniçerilikten de şehirde belli bir güce ulaşan kişilerin varlığı görülmektedir. Kent merkezlerinde yeniçeri unvanı olanların sayıları zamanla artmış ve âyân olarak karşımıza çıkan bazı kimseler yeniçerilikten gelmişti.¹⁵⁶

Klasik Osmanlı düzeninde toplum askeri ve reaya olmak üzere iki sınıfa ayrılmıştı. İçerisinde seyfiye, ilmiye ve kalemiye gibi grupları barındıran askeri sınıf yönetici grubu temsil etmekteyken reaya ise vergi yükümlülüğü olan ve yönetilen sınıfı temsil etmekteydi. Bu iki sınıfın arasındaki geçiş son derece sınırlıydı ve reayanın askeri sınıfa geçmesi 17. yüzyıldaki kimi Osmanlı ıslahatçılarınca bozulmanın da bir sebebi olarak görülmüştü. 18. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı taşrasında askeri sınıfı temsil eden grupların büyük ölçüde yerleştiği ve bunların soyundan gelenlerin de şehir hayatında önemli roller üstlendiği görülecektir. 16. yüzyılın sonlarından itibaren memuriyet alan âyânlar arasında yeniçeriler önemli bir yer oluşturuyordu. Doğal olarak, yeniçeri serdarlar ile şehirlerde yerleşik olup nüfuz ve varlık edinmiş olan yeniçeriler âyân unvanıyla şehir yönetiminde etkin bir rol oynadılar. 18. yüzyılın ilk yarısında âyânlar

¹⁵⁶ İnalçık, *Devlet-i Aliyye...*, C. IV, s. 83

voyvoda, subaşı, mütesellim gibi hizmetlerin yanında bölükbaşı ve serdengeçti ağası gibi hizmetlerde de yer aldılar.

Antakya şerhiye sicilleri ve diğer kaynaklar incelendiğinde Antakya kaza merkezi ve ona tabi olan nahiye, köy ve mezralarda askeri sınıfı temsil eden çeşitli görevlilere rastlamak mümkündür. Bunlar arasında kapıkulu ocaklarını temsil eden yeniçeriler, cebeciler, topçular, top arabacıları, kuloğulları ve gulaman-ı acemi gibi yeniçeri serdarı kumandasında olan grup yanında kethüdayerinin kumandasında yer alan süvari birlikleri de bulunmaktaydı.

Söz konusu görevliler dışında yüzyılın başında şehirde bir subaşı ve bir alaybeyi vekilinin de varlığı tespit edilmiştir. Kayıtlarda ismi belirtilmeyen subaşı başta olmak üzere diğer askeri erkân temsilcilerine gönderilen emirde sekbanlık iddiasında olup şehrin nizamını bozanların bu faaliyetlerinin engellenmesi istenmiştir.¹⁵⁷ Kapıkulu temsilcilerinin dışında kayıtlarda geçen bir diğer kişi olarak 18 Mart 1709 tarihinde eyalet merkezinden gelen bir yazıda alaybeyi vekili durumunda olan Mehmet Ağa¹⁵⁸ bin Derviş Ağa'dan¹⁵⁹ tımarlardan tahsil edilecek bedellerin Halep Muhassıllığına ulaştırması istenmiştir.¹⁶⁰ Aynı Mehmet ağa yine alaybeyi vekili sıfatıyla Cebel-i Akra nahiyesine bağlı bir karyedeki iki kişi arasındaki bir yaralama meselesi nedeniyle bu kişileri kadı huzuruna çıkarırken belgelerde görülmektedir.¹⁶¹ Antakya'da tımar sahipleri yanında sekban bölüklerinin de varlığı söz konusuydu ve Halep'teki bölükbaşı Mehmet sunduğu bir arzda Antakya'daki tüfekçi sekbanlar için bir bölükbaşı tayini yapılmasını istemiştir. Tımar sisteminin bozulmaya başlamasından bu yana vali ve sancak beylerinin kapılarında bu tür sekbanları istihdam ettiği bilinmektedir.

Sicillerde geçen pek çok kayıttan anlaşılacağı üzere Antakya ve ona tabi nahiye, köy ve mezralarda erbab-ı tımarlardan pek çok temsilci söz konusudur. Ancak yapılan araştırmada bunların bölgedeki amirleri durumunda olan subaşı ve alaybeyi vekilinin şehir hayatında kapıkulu ocaklarını temsil eden yeniçeri serdarı ve kethüdayeri kadar etkili olduklarını tespit edecek bir kayda rastlanmamıştır. Detaylandırılacağı üzere pek çok örnekte serdarlar ile voyvodalar arasındaki geçişkenlik, bu erbab-ı tımar için de söz

¹⁵⁷ A.Ş.S. 1 72/211

¹⁵⁸ Mehmet Ağa ibn-i Derviş Ağa bir başka kayıttaki bu kez kazadaki âyânlar arasında sayılmıştır. A.Ş.S. 3 47/102

¹⁵⁹ Sicilde Derviş Mehmet Ağa'nın babasının el-Hac Ali olduğu anlaşılmaktadır. A.Ş.S. 3 14/38

¹⁶⁰ A.Ş.S. 1 68/196, Mehmet Ağa'nın alaybeyi vekili olarak geçtiği bir diğer belge A.Ş.S. 1 23/60

¹⁶¹ A.Ş.S. 1 23/60

konusu olmuş mudur? Bir takım isim benzerlikleri söz konusu olsa da¹⁶² bu konuda kati bir neticeye varmak mümkün olmamıştır.

Antakya âyânlarının faaliyetleri takip edildiğinde bu kişilerin üstlendikleri görevlerden biri de yeniçeri serdarlığı olmuştur. Pek çok belgede ocak eskilerinden oldukları belirtilen bu gruplar kuloğulları olup bu görevleri babalarından tevarüs ettikleri görülmüştür. Haseki¹⁶³, turnacıbaşı¹⁶⁴, serturna¹⁶⁵ gibi rütbeler taşıyan çeşitli kişilerin bu yüzyıl içerisinde şehirdeki idari, ekonomik ve askeri hayatta oldukça etkin olduğu görülmüştür. Bu durum 16. Yüzyıldan itibaren taşrada görevlendirilen kul kökenli grupların zaman içerisinde şehirde nasıl birer âyân durumuna dönüştüğü ve yerel hanedan niteliği kazandığını da göstermiştir. Gerçekten de gerek voyvodalık gerekse yeniçeri serdarlığı görevlerinin aynı ailenin çeşitli fertleri arasında el değiştirdiği kayıtlardan görülmüştür. Kara İbrahim Ağa¹⁶⁶, Hacı Fethullah Ağa ve aynı aileden olup İbrahim Ağa'nın torunu olan İsmail ve Süleyman Ağalar çeşitli tarihlerde yeniçeri serdarlığı ve voyvodalık görevlerine getirilmişlerdir.¹⁶⁷ Bu örnek âyânların nasıl yerel hanedanlara dönüştüğünü de kanıtlayan bir durumdur.

Bir yeniçeri serdarının göreve getirilmesi Halep'teki Dergâh-ı Ali Yeniçeri Ağaları tarafından gönderilen bir buyruldu ile olurdu.¹⁶⁸ 13 Ocak 1766 tarihinde Fethullah Ağa'ya gönderilen buyruluda “*sen ocağın emekdar ve kar-güzar ve hidemat-ı lazime uhdesinden gelmeğe sahibül iktidar zabitanından olduğun ecilden işbu meymenet-i iştimalde Antakya yeniçeri zabıtlığı kame-kan sana ibka ve ve irsal olunmuştur.*”¹⁶⁹ ifadeleri yer almaktadır. Kimi belgelerde serdarlık tabiri yerine zabıtlık tabiri geçtiği gibi bazı buyrulularda serdarlık ve zabıtlık tabirleri birlikte de kullanılmıştır.¹⁷⁰ Yeniçeri ağalarının buyrulularında onların ait olduğu bölüklerinde belirtildiği olurdu 17 Ocak

¹⁶² Temmuz 1709'da Antakya voyvodası olarak Mehmet Ağa isminde bir görevli geçmekteyse de bu kişinin söz konusu alaybeyi vekili olup olmadığı tespit edilememiştir. A.Ş.S. 1 26/70

¹⁶³ Hasekiler, yeniçeri ocağının cemaat ortalarından 14, 49, 66 ve 67. Ortalarına verilen ad olup her bir ortanın ayrı ayrı kumandanı vardı. Hasekiler itibarlı olup kendilerine ağalar diye hitap edilirdi. İçlerinden en kidedlisine baş haseki denirdi. Baş haseki terfi ederse Turnacıbaşı olurdu. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.1, İstanbul 1983, s. 754.

¹⁶⁴ Turnacıbaşı, yeniçeri ocağını teşkil eden 196 ortadan 68. Ortanın başına verilen addır. Hristiyan çocuklarından yeniçeri ocağı için alınan devşirmelerin toplanması da bunun vazifesi idi. Pakalın, a.g.e., s. 535.

¹⁶⁵ Turnacıbaşı ile aynı rütbe olup kimi kayıtlarda serturna tabiri rütbesi yerine kullanılmıştır.

¹⁶⁶ 26 Mart 1762 tarihli bir kayıta Kara İbrahim Ağa'nın nitelikleri övülerek serdarlık vazifesi uzatılmıştır. . A.Ş.S. 7 7/19

¹⁶⁷ A.Ş.S. 6 40/40

¹⁶⁸ Kara, a.g.e., s. 108.

¹⁶⁹ A.Ş.S. 8 69/93; Fethullah Ağa'nın serdarlık görevini uzatıldığına dair bir diğer kayıt A.Ş.S. 8 89/126.

¹⁷⁰ A.Ş.S. 2 113/157

1736 tarihinde gönderilen buyruhduda 26 bölük Hüseyin Ağa serdarlık vazifesine getirilmiştir.¹⁷¹

Yeniçeri serdarlarının görevden alınmalarında kayıtlarda açıklayıcı ibarelere rastlanmadığı olurdu. Bazı buyruhduların içinde bir önceki ağanın görevden alındığından ve yerine bir diğerinin tayin edildiğinden bahsedilirdi.¹⁷² Kazadaki bazı serdarların tıpkı voyvodalar gibi usulsüzlükleri ve kaza hayatını tehdit ettikleri durumlarda cezalara çarptırıldıklarına dair örnekler de mevcuttu. Şerafettin Ağa ile Kara İbrahim Ağa arasındaki mücadelede Şerafettin Ağa, daha sonraki dönemde ise Hacı Fethullah Ağa ceza alan âyânlardan olmuştur. Fethullah Ağa'nın Divan-ı Halep'e sevk edilmesi ile ilgili buyruhduda yaptıklarının özür ve himayeden ari olduğu belirtilmiştir. Belgelerde Fethullah Ağa'ya yöneltilen bazı suçlamalar eşkıyaya zahire satması, kaza halkına yönelik zulmü gibi konulardır.¹⁷³ Serdarlık ve voyvodalık görevleri arasında geçişkenliklerin olduğu âyândan bazı kimselerin farklı tarihlerde bu görevleri üzerlerine almasından anlaşılmaktadır. Hacı Fethullah Ağa ile çeşitli suçlara karışarak kalebent cezasına çarptırılan Fethullah Ağa'nın yeğeni Süleyman Ağa'nın görevden alınmasını konu alan bir buyruhduda Serdar Süleyman Ağa yerine Seyyid Mustafa Ağa'nın bu göreve getirilmesi uygun görülmüştür. Aynı belgede yine kazanın önde gelen âyânlarından Mühürdarzade Hüseyin Ağa'nın serdarlık vazifesine getirilmesinin uygun olmayacağı belirtilmiştir.¹⁷⁴ Hüseyin Ağa pek çok kez voyvodalık görevlerinde de bulunmuş kazanın önde gelen şahsiyetlerinden biriydi. Zira bu kişiyi 1764 tarihinden sonra ne voyvodalık ne de serdarlık görevlerinde görmeyeceğiz. Yine de bu yüzyıl içerisinde imparatorluğun çeşitli yerlerinde gördüğümüz durum Antakya kazasında da gerçekleşecek ve güçlü yerel âyânlar defalarca kendilerini affettirmeyi başaracaktır.¹⁷⁵

Yeniçeri serdarlığına getirilen kişilerden beklenen başlıca hizmetler bölgedeki kapıkulu taifesini zapt-u rapt altına almak, varis bırakmadan ölenlerin muhallefatlarını tespit ettirerek hazineye intikalini sağlamak, eşkıyayı def etmek ve halkın rahatı için çalışmaktır.

1744 tarihinde Antakya'da misafir iken ölen bir yeniçerinin terekesi serdar tarafından çıkarılmış, tespit edilen muhallefat müzayede ile satılmış ve yeniçeri serdarı resm-i

¹⁷¹ A.Ş.S. 2 155/222, A.Ş.S. 2 143/201 nolu belgede ise serdarlık vazifesine getirilen Süleyman Çavuş'un 5. bölükten olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁷² A.Ş.S. 2 113/157; 143/201; 155/222

¹⁷³ A.Ş.S. 9 47/124

¹⁷⁴ A.Ş.S. 9 47/124; benzer bir buyruldu kaydı için bkz. A.Ş.S. 4 120/221

¹⁷⁵ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, s. 175.

serdar adıyla 4,50 kuruşluk bir bedel kendine ayırmıştır. Ölen yeniçerinin toplam terekesi 31,50 kuruştur.¹⁷⁶

Kapıkulu sınıfından olan kimseler arasında Antakya'da ismi çokça geçen âyânlardan birisi de Haseki İbrahim Ağa'dır. Babasının adı Seyyid İbrahim Efendi oğlunun adı ise Mustafa Ağa'dır.¹⁷⁷ Haseki İbrahim Ağa'nın kazada yeniçeri serdarlığı görevine getirildiği kayıtlardan tespit edilememişse de bu kişinin ve oğlu Mustafa Ağa'nın kazadaki vakıf işlerinde aktif olduğu, İran seferi sırasında hükümetin çeşitli zamanlarda kendisinden hizmet talep ettiği¹⁷⁸ ve pek çok davada şühûdül hal olarak isminin geçtiği görülmüştür. Gerek taşıdığı rütbe gerekse Haseki İbrahim Ağa'dan hizmet talebini konu alan belgenin Yeniçeri Hasan Ağa imzasını taşıması bu kişinin kapıkulu ocaklarından olduğunu göstermektedir.¹⁷⁹

Kapıkulu sınıfından olan kişilerin kayıtlara yansıyan faaliyetleri artık bunların askerlik dışı işlerde ne derece içli dışlı olduğunu da göstermektedir. Gerek vakıf gerekse iltizam işlerinde kazada meskûn bazı âyânların asker kimliğiyle etkin olduğu görülmektedir.

Şehir hayatında etkili olan tek asker yeniçeri serdarları değildi. Kazada görev yapan kethüdayerlerinin de kazanın önde gelen kimselerinden olduğu görülmekteydi. Bu yüzyılda Antakya'da bulunan kethüdayerleri arasında ismi en çok geçen kişi Abdülkadir Ağa olmuştur. Âyânların mali kaynakları kısmında detaylandırılacağı üzere bu kişi kazada birçok mülkü satın alma yoluyla elde etmiş ve şehirde önemli bir ekonomik güce ulaşmıştır.¹⁸⁰ Kethüdayerinin babası olarak Kasım Ağa'nın ismi geçmekteyse de ne öncesinde ne de sonrasında âyânlar arasında ismine rastlanmamıştır. Abdülkadir Ağa'nın ve şehirdeki diğer kethüdayeri olarak görev yapanların şehirdeki voyvodalar arasında isimlerinin geçmemesi bunların şehirdeki diğer kapıkulu ricaline göre daha zayıf bir pozisyonda olmasına işaret edebilir.

Tablo 2: Antakya Kazasında Görevli Yeniçeri Serdarları

Sıra No	Yeniçeri Serdarları	Atandığı Yıl
1	Engürüzade İsmail Ağa	1709
2	Süleyman Ağa	1736
3	Mustafa Ağa	1743
4	Mustafa Ağa	1746
5	Ahmet Ağa	1751
6	Hüseyin Ağa	1752

¹⁷⁶ A.Ş.S. 3 27/62

¹⁷⁷ A.Ş.S. 3 15/37

¹⁷⁸ A.Ş.S. 3 18/47,48

¹⁷⁹ A.Ş.S. 3 18/48

¹⁸⁰ A.Ş.S. 2 4/7; A.Ş.S. 3 6/15

7	Serturna İbrahim Ağa	1753-1755
8	İsmail Ağa	1755
9	Serturna İbrahim Ağa	1761-1764
10	Fethullah Ağa	1765-1775
11	Ahmet Ağa	1776

2.3.2. Bölgedeki Eşkıyalık Faaliyetleri ve Âyânların Durumu

İnsanlık tarihi boyunca zor kullanarak kişilerin mallarına el koyma, bunu için hayatlarına kast etme, onlara maddi ve manevi zarar verme ve bu işi özel bir teşkilat haline getirme bozuk siyasi ve ekonomik şartların hüküm sürdüğü yerlerde oldukça sık rastlanır. Genel olarak bu tür gruplar için İslami literatürde “yol kesen” anlamına harrabe ve kuttau’t tarik tabirleri kullanılmıştır.¹⁸¹ Osmanlılarda bu ikinci tabir kullanılmakla beraber çoğunlukla eşkıya terimi kullanılmıştır.¹⁸²

Eşkıyalık Osmanlılarında dâhil bulunduğu Akdeniz dünyasında özellikle 14. yüzyıldan itibaren etkisini hissettirmeye başladı. 16. Yüzyılda giderek artma eğilimi gösterdi.¹⁸³

Tımar sisteminin bozulması ve reayanın çift bozan durumuna düşmesi işsiz güçsüz dolaşan insanların bir ücret karşılığında veya sırf karnını doyurmak için her hangi bir kimsenin etrafında kolaylıkla toplanmasına neden olmuştur. Böyle bir imkâna sahip olamadıkları takdirde de zor kullanma yoluyla ve gayrimeşru şekilde geçimlerini temin yoluna gitmişlerdir.¹⁸⁴ Bu grupların Anadolu siyasi tarihinde oynadıkları ilk büyük rol Şehzade Bayezid’in gerçekleştirdiği isyan hareketi olmuştur. Bu isyan hareketi sonrası bozuk ekonomik siyasi ve ekonomik şartların etkisiyle ortaya çıkan yersiz yurtsuz kitle bir bakıma celali isyanlarının da habercisi olmuştur. Özellikle 17. yüzyılda Orta Anadolu eşkıya yüzünden ticaret kervanları, hac kafileleri ve seyyahlar için tehlikeli bir bölge olmuştur.¹⁸⁵

Tımar sisteminin tasfiye sürecinin başlamasıyla kapılı levent denilen bir beylerbeyi ya da bir sancak beyi tarafından istihdam edilen leventlerinde sayısında artış olmuştur. Çünkü beylerbeyleri ya da sancak beyleri savaflara istenilen sayıda askerle

¹⁸¹ Antakya bölgesindeki eşkıyalık benzeri asayiş problemleri ve bunları gerçekleştirenler için kuttau’t tarik, eşkıya, haramzade, yaramazlar, levendat taifesi, kapulu ve kapusuz levendat gibi tabirler kullanılmıştır.

¹⁸² Mücteba İlgürel, “Eşkıya”, *TDVİA*, C. 11, İstanbul 1995, s. 466.

¹⁸³ İlgürel, a.g.m., s. 466

¹⁸⁴ Mustafa Cezar, “Kara Levendleri”, *VI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1961, s. 476.

¹⁸⁵ İlgürel, a.g.m., s. 467; Halil İnalçık eserinde “durum 16. yüzyılda, o kadar kötü değildi; ama 17. yüzyılda silahlı büyük eşkıya çetelerine karşı nöbetçi asker çoğu kez etkisiz kalıyordu” ifadeleriyle eşkıyalığın 17. yüzyılda ulaştığı boyutları tasvir etmiştir. Halil İnalçık, , *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600*, (Çev. Ruşen Sezer), İstanbul 2003, s. 155.

katılabilmek veya buldukları bölgede asayişî sağlayabilmek için levent istihdam etmekteydi.¹⁸⁶ Savaş zamanlarında sayı artışı savaş sonrasında bunların bir kısmının işsiz kalmasına sebep olmakta ve bu tür durumlarda serbest kalan bu silahlı gruplar bir başka paşaya ya da âyândan bir kimseye kapılanabilmekteydi. Bu durum mütegalibelik peşinde koşan kimileri içinde kullanışlı bir insan kaynağı yaratmıştır.¹⁸⁷ Sekban olarak anılan bu grupların Antakya'da da çeşitli olumsuzluklara sebebiyet verdiği görülecektir.

Eşkîyalık faaliyetleri 18. yüzyıl ve öncesinde daima bir sorun olmakta ve devletin müesses nizamını tehdit etmekteydi. Bu konunun 18. yüzyılda ulaştığı boyutla ilgili genel bir tespit yapmak kolay olmamakla beraber bu yüzyılda önceki yüzyıllara oranla eşkîyalık eylemlerinin sayısında artış olduğu söylenebilir. Özellikle yüzyılın başı ile son dönemleri arasında yapılan bir karşılaştırmada sayısının sonraki dönemlerde çok daha fazla olduğunu söyleyebiliriz.¹⁸⁸ Savaş dönemlerinde bu sayının daha da arttığı görülecektir.

Eşkîyaların ortaya çıkmasında siyasal, sosyal ve ekonomik şartların doğrudan etkisi söz konusudur.¹⁸⁹ Bununla birlikte gerek 18. yüzyıl ve gerekse önceki dönemlerin doğası gereği suçlu takibinin günümüze oranla çok daha zor olması bu grupları cesaretlendiren unsurların başındadır. Bir başka kolaylaştırıcı faktör olarak coğrafi yapının şartlarından da bahsedilebilir. Amanos dağlarının kuzey-güney yönünde uzandığı ve Belen geçidi gibi İskenderun sahili ile Amik ovası ve devamında Suriye içlerine doğru Halep ve daha da doğuda Musul'a doğru giden bu yol ticari bakımdan oldukça işlekti. Aynı rotanın askeri açıdan da faal olarak kullanıldığını Osmanlı-İran savaşlarında görmekteyiz. İskenderun'un güneyindeki Süveyde limanı ve biraz daha güneyindeki Suriye sahilleri de iç bölgelerle bağlantıyı sağlayacak biçimde olsa da kuzeydeki bu yol en kısa yol durumundaydı. Bu yol doğu-batı yönünden önemli olmasını yanı sıra kuzey güney yönünde de oldukça faaldi. Anadolu'nun orta ve batı bölgeleri ile başkente kadar uzanan bu yolu hacılar da kullanmaktaydı. İskenderun,

¹⁸⁶ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, s. 74.

¹⁸⁷ Mustafa Öztürk, "XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkîyalık Olayları", *Bellekten*, Sa. LIV, Ankara 1990, s. 969.

¹⁸⁸ 18. yüzyılın son dönemlerine tesadüf eden 9. Numaralı Antakya şeriyeye sicili ile yüzyılın başlarındaki 1. Nolu sicil karşılaştırıldığında 9 numaralı sicilde eşkîyalık konusunun çok daha fazla şekilde belgelere yansıdığı görülür. Sicilde bu konuyla ilgili bazı belgeler şunlardır: A.Ş.S. 9 165/237, 11/32, 12/36, 12/38, 13/39, 14/42, 221/75, 22/77

¹⁸⁹ M. Çağatay Uluçay, *18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkîyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1955, s. 56-57.

Belen ve Antakya rotası güney yönünde Şam ve Hicaz'a doğru ilerlemekteydi.¹⁹⁰ Hazinele de bu yoldan nakledilmekteydi.

Bölgenin işlek bir güzergâh olması eşkıyalar içinde Antakya ve çevresini cazip hale getirmekteydi.¹⁹¹ Kazaya ait sicilleri incelediğimizde gerek tüccarlara gerekse hacılara yönelik saldırıların sayısının az olmadığı görülür. Bu işin farkında olan hükümet gönderdiği emirlerle bölgedeki yöneticilerin bu tür gruplara karşı dikkatli olması yönünde tembihlerde bulunmuştur. Bu dönemde Antakya bölgesindeki eşkıyalık faaliyetlerinin nitelikleri şu şekildedir: Leventlerin eşkıyalıkları, aşiret eşkıyalıkları, aileler arasında yaşanan düşmanlık ve tarafların eşkıyalığı ve ferdi eşkıyalık faaliyetleri.¹⁹² Bölgenin eşkıyadan ne derece muzdarip olduğunu ve eşkıyalığın belli güzergâhlarda devamlı bir sorun teşkil ettiğini valilerin gönderdiği kimi emirlerdeki kayıtlardan da görmek mümkündür. 1763 yılında eşkıya takibine memur edilmiş görevlilere zahire temini konusunda âyânlara seslenilirken “*müddet-i vafireden berü Antakya ve Beylan ve Payas havalilerinin ihtilalleri ve tarik ve mesalikte âdem-i emniyetler mesmuumuz olduğundan*”¹⁹³ ifadeleri eşkıyalık konusunun bahsedilen güzergâhta kısa süreli bir sorun olmadığına da işaret etmektedir. 1175 tarihli bir kayıta da Reyhanlı aşiretinin eşkıyalıklarına karşı kazadaki tüm âyânlardan asker toplayarak kethüda Mustafa Ağa emrine katılmaları¹⁹⁴ ve zahire temini talep edilmiştir.¹⁹⁵

Antakya kazasında da görüleceği üzere âyân-ı vilâyetten kimselerin iltizam, vakıf ve mali kazanç sağlayan diğer yatırım ve faaliyet alanlarını elde bir insan kaynağı olmadan işletmeleri beklenemezdi. Söz konusu grupların 17. yüzyıldan beri çiftlikler¹⁹⁶ kurma yoluna da gittikleri ve bir istihdam yarattıkları bilinmektedir. Anadolu'daki levent gruplarının âyânlar etrafında kümelenebilmeleri bundan ileri gelmektedir. Bu kimselerin her dönemde askeri bir vazife üstlendiğini düşünmek mümkün değildi. Ancak doğal olarak voyvodalık gibi bir makamı üstlendiğinde bir süre önce âyân ancak şimdi voyvoda olmuş kimsenin şehirde asayişini sağlamak, vergi tahsil etmek, suçluların

¹⁹⁰ Merkez İstanbul olmak üzere Rumeli ve Anadolu'da sağ, sol ve orta kol olarak üçer anahat vardı. Bu yollardan Anadolu'da sağ kol, Üsküdar-Gebze-Eskişehir-Akşehir-Konya-Adana ve Antakya'ya ulaşır, buradan bir kol Halep'e bir kol da Şam'dan Hicaz ve Mısır'a ayrılırdı. Yusuf Halaçoğlu, “Anadolu”, *TDVİA*, C. 3, İstanbul 1991, s. 127.

¹⁹¹ Antakya bölgesinin doğu ticareti bakımından önemi ve farklı dönemlerdeki durumu için bkz. W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, (Çev: Enver Ziya Karal), Ankara 2000, s. 3,4,22,23,49,50.

¹⁹² Öztürk, “XVIII. Yüzyılda Antakya...”, s. 968; A.Ş.S. 4 25/45; A.Ş.S. 9 15/46

¹⁹³ A.Ş.S. 7 39/100

¹⁹⁴ A.Ş.S. 9 16/28-29

¹⁹⁵ A.Ş.S. 9 17/30-31

¹⁹⁶ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Halil İnalçık, “Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar”, *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Ankara, 1998, s 17-36.

takibini yapmak ya da eşkiya kovalamak gibi işlerde bir tür adli kolluk kuvvetine ihtiyaç duyması zorunluydu.

Bir âyânın resmi bir göreve haiz olmadığı zamanlarda, özellikle de savaş dönemlerinde devletin bazen eşkiya takibine¹⁹⁷ bazen de doğrudan cepheye¹⁹⁸ bir âyânı belli bir kuvvetle çağırması âyânların levent ve sekban gibi grupları istihdam etmesini de bir bakıma meşru kılmaktaydı.¹⁹⁹ Mustafa Cezar'ın da işaret ettiği gibi âyânların ortaya çıkışında leventlik ve mültezimliğin önemli bir rolü vardır.²⁰⁰ Bu yargıya başka eklemeler yapmak mümkünse de âyânların insan ve mali kaynağına işaret etmesi bakımından önemlidir.

Devletin de bu levent gruplardan memnun olmadığı belgelerden açıkça anlaşılıyor. Olsa da bu meselenin bir türlü çözülememesinin sebebi çeşitli zamanlarda bu grupların hizmetine ihtiyaç duyuyor olması yani bu kimselerin profillerinin değişebilmesiydi. Zira bazen bir voyvoda, mütesellim ya da âyân hizmetinde yer alan bir levent verdiği hizmetle hükümet otoritesinin bir parçası durumundayken şartlar değiştiğinde devlet için bir eşkiyaya dönüşebilmekteydi.

Antakya'da âyânların eşkiyaları karşı üç ayrı kimlik altında mücadele ettiği görülür. Bunlar voyvodalık, yeniçeri serdarlığı ve son olarak da doğrudan doğruya âyân-ı vilâyet²⁰¹ kimliğidir. Belgelerde de bu tür mücadelelerde eşkiyaya karşı ittifakla hareket edilmesi çağrısı yapılarak bu mücadelenin daha etkin bir şekilde yürütülmesi istenmiştir.²⁰²

Eşkiyalık hususunun voyvoda buyrulduklarına da çeşitli biçimlerde yansıdığı görülmüştür. 1755 senesinde Mühürdarzade Hüseyin Ağa'ya gönderilen buyrudduda voyvodalardan beklenen rutin hizmetler dışında "*eşkiya ve kapusuz levendat ve sair haramzadenin zuhurunda meni ve defi ... haklarından gelinmek üzere ihtimam ve dikkat eylemen şartıyla*"²⁰³ denilerek kendisine voyvodalık verilmiştir. Öyle görünüyor ki o sıralarda eşkiya ile mücadele konusu Halep valilerinin öncelikleri arasındadır. Buyruddunun devamında kazadaki âyânlara da seslenerek "*siz ki âyân-ı vilâyet ve iş*

¹⁹⁷ 1767'de Karaman valisi, kapısız eşkiyanın ortaya çıkması halinde bunların def edilmesini yazmış ve yerli âyânların da yardıma gelmesini istemiştir. Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, s. 142.

¹⁹⁸ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, s. 153-154-160.

¹⁹⁹ Pazvandoğlu'nun isyan hareketi karşısında hükümet Tavaslızadelerden Osman Ağa ve kardeşi Hasan Ağa'dan 250'şer piyade ile İzmir'e gelmeleri ve gemilerle Rumeli'ye geçmelerini istemişti. Kütükoğlu, "Tavaslızadeler" s. 450.

²⁰⁰ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, s. 105.

²⁰¹ A.Ş.S. 6 7/6

²⁰² A.Ş.S. 2 165/237, 166/239; A.Ş.S. 3 59/143; A.Ş.S. 7 44/125

²⁰³ A.Ş.S. 6 17/20

*erlerisiz ağa-ı mumaileyhi tarafımızdan voyvoda ve zabıt bilip defi ve refi haramzade ve eşkıya*²⁰⁴ hususlarında yardımlarını talep etmiştir.

Antakya ve havalisindeki eşkıyalığın nicel boyutlarını da ifade eden kayıtlara rastlanmıştır. Bunlardan birinde “*ekrad ve Arap ve Türkmen eşkıyaları kırkar ve ellişer atlarıyla gelip ebna-ı sebinin yollarına inip...*”²⁰⁵ diyerek bu grupların boyutlarından da bahsetmiştir. Bunlar elbette aşiret gruplarını eşkıyalık faaliyetleri ile bir tutulamaz. Aşiret gruplarının eşkıyalık faaliyetleri o derece büyük boyutlara varabilmekteydi ki hükümet bunlara karşı nefr-i amm çağırısı yapmak durumunda kalıyordu.²⁰⁶ Yine 1737 yılında Kilis ektradından Okçu İzzeddinlü aşiretinin şekavetlerine karşı bizzat Halep valisi bir iç güvenlik seferine çıkmış ve il erleri yardıma çağırılmıştır.²⁰⁷ Bu durum yürütülen mücadelenin ciddiyetini göstermektedir. 1744 senesinde Okçu İzzeddinli ektradı aşiretinin Kilis- Antakya ve Amik taraflarında ciddi problemlere sebep olduğunu sicilde bu konuyla ilgili yer alan birçok belgede görüyoruz.²⁰⁸ Bu grup Kilis voyvodası Battal Mehmet Ağa ile çatışıp Antakya ve Amik taraflarına gelmiş ve yol üzerinde muhafız görevi yürüten bayraklarla çatışmış ve ahaliye rahatsızlık vermiştir. Bunlar üzerine bir bölükbaşı tayin edilmiş ve bölgedeki diğer görevlilerinde bölükbaşına yardım etmesi salık verilmiştir.²⁰⁹ Bu aşiretin eşkıyalığı sonraki yıllarda da devam etmiş ve 1744 tarihinde gelen bir emirde Voyvoda el-Hac Hüseyin Ağa ile âyândan Haseki İbrahim Ağa ve diğer âyânların yardımı²¹⁰ talep edilmiştir.²¹¹ Bögede önemli asayiş problemlerine sebep olan aşiretlerden biri de Reyhanlı aşireti idi. Konar-göçer bu aşiretin göç güzergahı üzerine bulunması nedeniyle Antakya kazası da zaman zaman Reyhanlı aşiretinin eşkıyalık faaliyetlerinden kaynaklı asayiş problemleri ile karşılaşabilmekte ve bölgedeki idarecilere bu yönde emirler gönderilmekteydi.²¹²

3 Eylül 1762 tarihinde Antakya’daki voyvoda Hüseyin Ağa, âyân-ı vilâyet ve yeniçeri serdarına gelen emirde Payas’ta Beyoğlu Osman’ın ölümü sonrasında başlayan fesat

²⁰⁴ A.Ş.S. 6 17/20

²⁰⁵ A.Ş.S. 1 149/408

²⁰⁶ A.Ş.S. 9 12/28

²⁰⁷ A.Ş.S. 2 193/269

²⁰⁸ A.Ş.S. 3 34/108

²⁰⁹ A.Ş.S. 3 36/113

²¹⁰ ... Antakya voyvodası ve kethüdayeri ve yeniçeri serdarı ve sair harp ve darbe kadir âyân-ı vilâyet zide kadruhum siz bir saat akdem ve bir gün evvel harp ve darbe kadir bir silah askeriniz ile mâiyetimize memur olduğunuz hasebiyle bir saat akdem gelmeniz için buyruldu tahrir ve isdar ve irsal olunmuştur. A.Ş.S. 2 188/259

²¹¹ A.Ş.S. 3 49/163; Eşkıya gruplarına karşı âyânlardan yardım talep edilmesine bir başka örnek olarak Belen ve Payas taraflarındaki eşkıyalık hareketinin önlenmesi için Antakya âyânından Şekerzade Ahmet Efendi, el-Hac İbrahim Efendi, Serturna İbrahim Ağa ve başka ağalar Halep’e davet edilmiştir. Öztürk, “XVIII. Yüzyılda Antakya...”, s. 978.

²¹² Bölgedeki aşiretler ve bunların iskan teşebbüsleri için bkz. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Aşiretleri İskan Teşebbüsü 1691-1696*, İstanbul 1963.

ve düzensizliğin giderilmesi hususunda Adana ve Halep valilerinin görevlendirildiğini ve asker tedariki hususu lazım-ı halden olmakla toplamda 2000 piyadenin silahları ile birlikte hazır edilmesi istenmiştir.²¹³

Normal şartlarda hükümet eşkıyalarla mücadele konusunda bölgedeki işe yarar gruplardan tamamını seferber ederken âyânların da yardımını talep etmekteydi. Devletin askeri gücü konumunda olan çeşitli zümrelerin kaza ve çevresinde bulunduğu zamanlarda eşkıya ile mücadele sorumluluğunun birinci derecede bunlarda olduğu görülmüştür. Ancak savaş dönemi söz konusu olduğunda devletin taşradaki askeri gücü doğal olarak ciddi zaafa uğruyor ve bölgedeki askerler cepheye çağırılıyordu. Bu durumun cephe gerisinde yarattığı zayıflık eşkıyalar içinde uygun bir zemin yaratıyordu. 18. yüzyılın ilk yarısında fasılalarla devleti uğraştıran İran harpleri sırasında taşradaki idarecilere gönderilen pek çok emirde askerlerden geriye tek bir nefer kalmaması şartıyla bunların cepheye gönderilmesi istenmiştir. İşte bu tür durumlarda devletin eşkıyalara karşı işe koşabileceği en kullanışlı silahlı grup âyânlar oluyordu. Gerçekten de bu tür dönemlerde devlet âyânları doğrudan isimlerini zikrederek göreve çağırıyordu.²¹⁴

Eşkıya takibi ve asayiş sağlama çabalarının da kimi zaman reaya için bir başka zulme dönüştüğü de oluyordu. Eşkıya takibine giden görevliler halktan çavuş ya da konakçı akçesi adlarıyla kanuna aykırı vergiler tahsil etmekte ve bu durum da reayanın şikâyetlerine konu olmaktaydı. Reayanın böyle bir arzuhali sonrası Halep valisinin vergilerin alınmaması yönünde uyarısı da kayda geçmiştir.²¹⁵ Bu tür görevlilerin yanı sıra mübaşirlik vazifesiyle teftişe çıkan grupların kalabalık maiyetleri ile halkı zor durumda bırakması sonrası hükümet merkezinden uyarılar yapılmakta ve mübaşirlerin beş neferden fazla kuvvet almamaları belirtilmektedir.²¹⁶ Buna benzer uyarıların Osmanlı ülkesi için yeni bir durum olmadığı bilinmektedir. 17. yüzyılın başlarına ait bir adaletnamede şöyle denmektedir. “Her diyara beylerbeyi ve sancak beyi nasb olunub her birine müstakil haslar tayin olunmaktan murad, vilâyet üzerine çıkıp cem’-i emval eyleyip memleket ve vilâyet viran eylemek için değildir.” Denerek bu tür faaliyetlerin bazen eşkıyalıktan daha tahrip edici olduğunu kabul eder.²¹⁷

²¹³ A.Ş.S. 7 54/93

²¹⁴ A.Ş.S. 3 58/183

²¹⁵ A.Ş.S. 2 154/221

²¹⁶ A.Ş.S. 4 66/152

²¹⁷ İnalçık, *Devlet-i Aliyye...*, C.IV, s. 70; 1018 tarihli bir adaletnamede voyvodaların kalabalık gruplar halinde teftişe çıkıp fazla vergi, yiyecek, hayvan ya da mal talebiyle reaya zarar verdiği yazılmaktadır. Bir

Âyânların eşkıyalara karşı mücadele de işi sıkı tutmadığı ya da eşkıyaları koruyan bir tutum içine girdiği zamanlarda olurdu.²¹⁸ Eşkıya takibinde ihtiyaç duyulan âyân desteği onların daha rahat hareket etmesine de katkı sağlamış olmalıdır.²¹⁹ İltizamlar ve vakıf faaliyetleri yoluyla zaten şehirde önemli bir ekonomik gücü temsil eden, kimi zaman voyvodalık serdarlık gibi resmi görevleri üzerine alan ve zaten şehirdeki sosyal hayat içerisinde ağırlığı olan bu grupların elde ettikleri bu gücü kötüye kullandığı durumlarda söz konusu olacaktır. Bu tür eşkıyalık faaliyetlerinin yarattığı kargaşa mütegalibelik peşinde koşan âyânlar için de fırsat olarak değerlendirilebilir. Antakya âyânından Hacı Fethullah Ağa'nın eşkıyaya zahire temin ettiği, eşkıya takibi konusunda gevşeklik gösterdiği yönünde şikâyetler âyânların bu tür gruplarla da farklı ilişkiler geliştirdiğine kanıt oluşturur.

2.3.3. Savaş Dönemlerinde Merkezi Hükümetin Âyânlardan İsteddiği Hizmetler

18. yüzyılda Osmanlı taşra idaresinde âyânların önemlerinin ne derece arttığı ve bu kimselerin gerek merkezi hükümetten ve gerekse eyalet merkezinden gönderilen emirlerin icrasında önemli roller üstlendiğini görmüştük. Voyvodalık, serdarlık ya da doğrudan âyân-ı vilâyet kimliği ile görev alan bu kimselerin her dönemde devletin hizmetine ihtiyaç duyduğu bir grup olması söz konusu olsa da savaş zamanlarında bu kişiler daha kritik roller üstleniyordu.²²⁰ Bu dönemlerde âyânlar devlete gelir, asker ve hayvan temin ederek kendilerini devlet için daha vazgeçilmez hale getirmiştir.²²¹ Barış döneminde nüfuzu azalan kimi âyân ailelerinin savaş zamanında yeniden bir canlanma içine girdiği dahi görülmüştür.²²²

Antakya şeriyye sicilleri incelendiğinde 1743-1745 yıllarına tesadüf eden İran seferine ait pek çok kaydın yer aldığı görülür. Eşkıyalık konusunda bahsedildiği üzere bu bölge askeri, ticari ve hac yolculukları bakımından kritik bir yol durumundaydı. Bölgenin

şikâyet ya da suç sebebiyle çağırılmaları durumunda voyvodaların olay yerine yalnız üç dört atlı ile gönderilmeleri emredilmektedir. Halil İnalçık, *Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul, 2000, s. 102.

²¹⁸ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, s. 143.

²¹⁹ Rumeli'de Pazvandoğlu ayaklanmış ve kendisine vezaretle Vidin muhafızlığı verilmek suretiyle isyan önlenmeye çalışılmıştır. Ne var ki buna rağmen Pazvandoğlu el altından eşkıyayı desteklemeye devam ediyor ve asayiş sağlanamıyordu. Kütükoğlu, "Tavaslızadeler", s. 449.

²²⁰ Âyânların imdad-ı seferiyye vergisinin toplanmasındaki merkezi rolleri konusunda bkz. İnalçık, *Devlet-i Aliyye...*, C. IV, s. 72.

²²¹ İnalçık, *Devlet-i Aliyye...*, C. IV, s. 74.

²²² Yuzo Nagata 1768 ve 1787 yıllarında başlayan savaşlar nedeniyle Karaosmanoğulları ailesinde bir canlanma olduğunu ifade etmiştir. Nagata, *Karaosmanoğulları...*, s. 31.

askeri güzergâh içinde yer aldığını gösterecek bir husus bakımından 20 Eylül 1743 tarihinde İstanbul'dan gelen fermanla “*İznikmidden Halep'e varınca esna-ı rahde vaki olan menziller*”²²³ ifadesiyle ordunun geçeceği yolun menzillerinden birinin de Antakya olduğu görülür. Bu rota Anadolu'daki sağ kolu oluşturmaktaydı. 1734-1735 yıllarına tesadüf eden İran savaşlarının daha önceki safhalarında da bu rotanın sadece karadan değil deniz yönünden de kullanıldığı devletin kayıtlarından anlaşılmaktadır. Mühimme kayıtlarında “*Musul canibinde ordu-yu humayun-u nusret makrunuma İskenderun İskelesinden mühimmat-ı tophane ve cebehane ve sair mühimmat-ı seferiyye bir gün evvel nakl ü isale takayyüd-i tam olmak üzere*”²²⁴ şeklinde ifade edilerek bu rotanın deniz yoluyla da ordunun lojistik kaynağını oluşturduğu görülmüştür. 1743 yılındaki sefer esnasında da bu yolun İskenderun ve Payas limanları üzerinden kullanıldığı görülmüştür. Rumeli'den Diyarbakır seraskeri emrine gönderilmiş olan askerlerin buradan geçeceği şehirdeki Antakya kazasındaki görevlilere bildirilmiştir.²²⁵

Eldeki kayıtlardan Antakya âyânlarının sefer esnasında devlet için gerçekleştirdikleri hizmetler doğrudan askerleri ile sefere katılmak, sefer esnasında hazineye borç vermek, ordu için gerekli olan zahire ve bargir teminin sağlamak, bölgedeki askerlerin orduya intikali hususunda kazada bir tür zaptiye hizmeti icra ederek geride asker kalmamasını sağlamak²²⁶ ve elbette doğrudan ordu hizmeti olmasa da bölgelerdeki eşkıyalık faaliyetlerine karşı mücadele etmek. Eşkıya takibi konusunun cephedeki mücadele dışında bir iş olsa da savaş zamanına bu iş için doğrudan âyânlardan istenen yardımlar âyânların savaş zamanlarında üstlendiği roller arasında sayılabilir.²²⁷

Sefer esnasında ordu için en hayati unsurların başında ordunun zahire ihtiyacının temini gelmektedir.²²⁸ Âyân ve kazadaki diğer erkânın bu vazifeyi savaş dışı zamanlarda yapması da söz konusuydu. Bölgeden geçecek olan yüksek düzeyli görevliler için bu tür hazırlıkları konu alan emirler her dönemde veriliyordu. Ancak sefer

²²³ Abdi Tarihinde İran cephesi ile ilgili daha önceki yıllara ait bir kayıta “Zikr-i murur eden kaleler ve baze şehirlerde hazır ve mevcut top ve havan ve sair cephaneye dair lazım-ı müteallaktan kıyas gelmez mevcut idi ve zehair dahi mevcut olan askeri İslama vefa eder idi” şeklinde ifadeler kullanmıştır. Bu ifadelerden bu devletin lojistik gücünün ve bu yolun iyi işlediğine delalet eder. Faik Reşit Unat, *Abdi Tarihi*, Ankara, 1999, s. 8.

²²⁴ Kemal Erkan, *1734-1735 Osmanlı-İran Savaşı Mühimme Defteri*, İstanbul 2011, s. 23.

²²⁵ A.Ş.S. 3 19/47-48

²²⁶ Bölgede sefere katılmamış neferlerin tespiti ve gelmeyenlerin hapsedilmesi konusuna çeşitli belgeler için A.Ş.S. 3 45/105- 46/109, 102/134-135, 128/177

²²⁷ Sefer dönemlerinin devlet açısından taşrada ciddi güvenlik zafiyetine sebep olduğu, 1743 yılına tesadüf eden surre-i humayunun nakli esnasında, alınacak tedbirler konusunda kethüdayerlerine gönderilen bir emirde görmek mümkündür. Bu kayıta “*bu sene-i mübarekede sayir senelere kıyas olunmayup ziyade tekayyud ve ihtimam lazım olmağla*” ifadeleri merkezi hükümetin endişelerini yansıtmaları bakımından önemlidir. A.Ş.S. 3 92/111

²²⁸ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, İzmir 1984, s. 128-129.

dönemi bu açıdan devlet için daha kritik bir süreçti. Devlet bu zamanlarda önceden fermanları gönderir ve ardından bir mübaşir tayin ederdi. 1743 tarihli emirde menzil üzerinde yer alan kazalarda zahirenin eksiksiz bir şekilde hazır edilmesi ve teslimi konusunda âyânların da içinde kazadaki tüm iş erlerine seslenilmiştir.²²⁹

Askerin ve mühimmatın taşınması hususunu içeren isteklerin sayısı da az değildir. Bu belgelerde kimi zaman bir âyândan doğrudan hizmet talep edilmesi de söz konusu olmuştur. Antakya âyânlarından Haseki İbrahim Ağa 1743 seferi esnasında Rumeli'den Diyarbakır'a sevk edilecek askerler için zahire ve mekkari²³⁰ temini konusunda mübaşir olarak görevlendirilmiştir.²³¹ Yine verilen görevler arasında topların geçeceği yolların düzeltilmesi de isteniyordu.

İstenecek tüm bu hizmetler arasında en önemlisi şüphesiz âyânların doğrudan sefere katılması yönündeki taleplerdi. 18. yüzyılda devletin âyânlardan asker talep etmesi gerek İran savaşlarında gerekse Rus cephelerinde söz konusu olmuştur. Antakya kazasının İran cephelerine yakın olması buradaki âyânların da cepheye gönderilmesinde etkili olmuştur. Ağustos 1743'te hükümet merkezinden gönderilen bir emirde Antakya âyânlarından da sefere katılması istenmiştir. Söz konusu fermanla Halep'ten Dede Mehmet Ağa, Antakya'dan Kara İbrahim Ağa, Maraş'tan Zulkadirzade Turan Bey ve yine Maraş'tan Bayezidoğlu, Kars'tan Gök Velioğlu ve Eminioğlu, Ayntab'tan Battal Ağa'dan kudret sahibi âyânlardan hallerine göre istenen sayıda askerle sefere davet edilmişlerdir. Bu davette Antakya âyânı Kara İbrahim Ağa'nın 60 nefer ile sefere katılması talep edilmiştir.²³² Kara İbrahim Ağa Antakya'daki nüfuzlu âyânlardan olup kendisi ve oğlu Hacı Fethullah Ağa ve torunları Süleyman ve İsmail ağalar çeşitli dönemlerde voyvodalık ve serdarlık gibi vazifelere getirilmişti.

Bu sefer davetinde yer alan ifadeler devletin âyânlara bakışını yansıtan önemli ifadelerde yer etmektedir. Âyânlara çağrı yapılırken “ *her biriniz müdünde daire-i hudud-ı Devlet-i Aliyyem'de iktisab-ı refahiyyet ve karin-i emn u rahat olup bulunduğunuz kazalarda fukara-yı raiyyeti sıyanet ve vaki olan umur-ı mühimmenin temşitinde izhar-ı gayret eylediğiniz sem-i humayunuma vasıl olmağla bundan böyle sizlerden uğur-u din ve devlet-i Aliyyem'de hulus-u niyyet ve safa-yı akidet ile hizmet-i*

²²⁹ A.Ş.S. 3 97/125, konuyla ilgili aynı sicilde yer alan diğer kayıtlar için bkz. A.Ş.S. 3 98/123, 99/126, 103/136, 108/149

²³⁰ A.Ş.S. 3 104/137-138, 107/147

²³¹ A.Ş.S. 3 19/47-48

²³² A.Ş.S. 3 94/120

*ibraz-ı diyanet ve hamiyet memul ve muntazır olduğundan*²³³ ifadeleriyle adeta âyânların borçlu oldukları zenginlik ve rehahın karşılığını vermeleri beklentisi ile âyânların durumu ortaya koyulmakta devamında devletin onların hizmetlerinden memnun olduğunu ve bir kez daha hizmetlerine ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir.

Eylül 1743 tarihinde gönderilen yeni bir emirde bu kez yeni bir görevle ve yine aynı miktarda neferle Rakka bölgesine görevlendirilen ve Rodos'tan Rakka'ya geçecek olan Vezir Ahmet Paşa'nın maiyetine katılmaları istenmiştir.²³⁴

Kazadaki diğer âyânlarında cepheye neferleri ile gelmeleri konusunda emirler gelmiş ve buna göre Diyarbakır seraskeri maiyetine 30 adet serdengeçti bayrağı ve her bir serdengeçti bayrağında 120'şer nefer olmak üzere Antakya kazasından 26 bölüğün Sarımoğlu ve Yeğen İsmail, 3. Bölüğün Hacı Ali ve serdar Halilağazade Hüseyin, Mirahurzade İbrahim, Hamza, Çavuşzade acilen hareketleri emredilmiştir. İsmi geçen bu serdengeçti ağaları arasında Hüseyin Ağa kazanın önde gelen âyânlarından. Çavuşzade olarak ismi geçen serdengeçti ağasının ismi belirtilmemiş olsa da bu kişinin 1752 yılı başlarında kazada voyvodalık yapmış olan Çavuşzade İsmail Ağa olması gerekir. Ancak daha sonra gelen bir fermada bu âyânların sefere katılmamış olmaları nedeniyle cezalandırılmaları talep edilmiş ve bu serdengeçti ağalarından Hüseyin Ağa, Yeğen İsmail Ağa ve Hamza Ağa'nın derhal bulunup kalebent olunmaları emredilmiştir.²³⁵ Durumun bundan sonraki safhası ile ilgili her hangi bir kayda rastlanılmadığı için olayın ne şekilde cereyan ettiğini bilemiyoruz. Ancak sadece bir sene sonra 1744 yılında Hüseyin Ağa'nın kazada voyvoda tayin edilmesine bakılırsa kendini affettirmeyi başardığı anlaşılmaktadır.

Âyânların sefer dönemlerinde mali açıdan da devleti destekledikleri görülmektedir. Sicilde yer alan bir kayıta “şark seferi zuhuru sebebiyle umur-u vilâyet için bazı kimselerden istidâne olunan miktarın acelelen edası lazım gelmekle”²³⁶ şeklinde ifade devletin âyânlardan mali destek aldığını da göstermektedir. Bu miktar toplamda 1630 kuruş olup bu kimseler arasında Mühürdar Halil Ağa²³⁷ (miktar okunamıyor), Serdar İbrahim Ağa 50 kuruş, Kâtip Hacı Abdullah Efendi 50 kuruş, Mirahurzade İbrahim Ağa

²³³ A.Ş.S. 3 94/120

²³⁴ A.Ş.S. 3 108/150

²³⁵ A.Ş.S. 3 108/152

²³⁶ Belgenin tarihi belirtilmemişse de bir sonraki belgede 1736 tarihinin yer alması ve kaydın “şark seferinin zuhuru sebebiyle” ifadesinden yola çıkarak İran savaşlarının Nadir Şah öncesi dönemlerine denk geldiği söylenebilir.

²³⁷ Bu âyân kayıta “merhum” biçiminde geçmektedir. Kendisi Mühürdarzade el-Hac Hüseyin Ağa'nın babasıdır. Kayıtlarda bu kişinin ölüm tarihi belirlenememiş olmakla beraber İran seferleri başladığı sırada ya da hemen öncesinde hayatta olduğuna hükmedilebilir.

35 kuruş, Bursevi Mehmet Ağa 25 kuruş, kethüdayeri Abdulkadir Ağa 25 kuruş, Cin Hasan AĞazade Hüseyin AĞa 25 kuruş, Sarımsade Hacı Ali 350 kuruş, Yeğen Mehmet AĞa ve İsmail AĞa 20 kuruş gibi âyândan bazı kimselerde söz konusudur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANTAKYA'DAKİ EKONOMİK HAYAT İÇERİSİNDE ÂYÂNLARIN YERİ

3.1. FAALİYET GÖSTERDİKLERİ ALANLAR VE İŞ ORTAKLIKLARI

Şehir ekonomisi içinde âyânların fonksiyonlarını anlayabilmenin yollarından biri e bu kişilerin yatırım yaptıkları alanlar ve mali varlıklarını incelemektedir. İltizam gelirleri âyânların gelir kalemleri arasında birinci sırayı her dönemde işgal etse de âyânların mali kuvvetleri onların diğer iş kolları ya da emlaklar üzerine de yatırım yaptığını göstermektedir.

Âyânların iltizam dışı ekonomik faaliyetleri ve bu faaliyetlerin toprakla ilişkisi kısmı incelendiğinde bu kişilerin satın aldıkları emlakların çeşitli meskenler, dükkânlar ve bahçeler²³⁸ gibi alanlar olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla 18. yüzyılda dahi Antakya özelinde geçmişte birçoğu dirlik olan ve o sırada malikâne biçiminde iltizama verilen arazilerin üzerindeki sahiplik hakkının hala devlet üzerinde olduğu görülür. Anlaşılmaktadır ki vergi toplama biçimlerindeki değişme toprağın sahipliği bakımından bir değişiklik yaratmamıştır. Dolayısıyla âyânların devletin mülkiyetinde olan toprakları gasp ederek feodalleşen yerel unsurlar olduğu söylenemez. Bunların ancak devamlılığı olan malikâneçilik faaliyetler ve miri araziler dışındaki alanlardaki yatırımların onlara ekonomik ve devamında siyasi güçler kazandırdığı söylenebilir.

Çeşitli araştırmalarda ayanların kazalarda ürünlerin fiyatının tespitinde de etkili olduğu görülmüştür.²³⁹ Ancak 18. Yüzyıl ile sınırlı bu çalışmamızda Antakya âyânlarının böyle bir faaliyet içerisinde yer aldığına tesadüf edilmemiştir.

Yine kayıtlardan elde edilen bilgilere bakılarak âyânların büyük sermayelerle faaliyet gösteren tüccar bir sınıf olduğunu da söyleyecek durumda değiliz. Âyânlar arasında

²³⁸ Burada özellikle iki tür ağacı içeren bahçelerin olduğu görülür. Bunlar dut ve zeytin bahçeleridir. Zeytin bölgede ekonomik getirisi yüksek olan bir tür olup pek çok bahçede zeytincilik yapılmaktaydı. 1550 tarihli vakıf kayıtlarından anlaşıldığına göre sadece vakıflara ait arazilerde toplamda 3949 adet zeytin ağacının varlığı tespit edilmiştir. Zeytin ve zeytinyağı üretimi bölgede sabun sanayinin de gelişmesine katkı sağlamıştır. Enver Çakar, "16. Yüzyılda Antakya Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, Sa. 43, İstanbul 2015, s. 13.

²³⁹ Özer Ergenç, a.g.m., s. 111.

ticari faaliyetler içinde yer alanlar olsa da bunları sayıları oldukça az olup temel yatırım unsurun emlak olduğu açıkça anlaşılır. Kazada voyvodalık vazifesinde bulunmuş olan Bursalı Mehmet Ağa'nın yine kazadan Hasan isimli bir kişi ile ticari ortaklık kurduğu (kayıtlardan bunun bir yağ ticareti olduğu anlaşılıyor) görülüyor. Ancak bu ortaklık sorunlu bir şekilde sürmüş olmalı ki Hasan isimli kişi o sıralarda kazada voyvoda durumunda olan ortağı Mehmet Ağa zimmetinde kalan 2584 kuruş hakkını tahsil edemediği gerekçesiyle şikâyetle bulunmuş ve konuyu incelemek üzere bir mübaşir tayin edilmiştir.²⁴⁰

Başka bir şikâyetten anlaşıldığına göre âyânların yaptığı çeşitli yatırımlar ya da kurduğu işletmeler yerli halk ile anlaşmazlıklara sebep olmuştur. Kara İbrahim Ağa'nın Asi Nehri üzerine kurdurduğu bir balıkhanenin hemen altında değirmencilik yapan bir aileyi mağdur etmiş ve bu kimseler başka bir gelirleri de bulunmadığından şikâyetle durumu divana taşımıştır.²⁴¹ Kara İbrahim Ağa'nın bir başka işletme olarak Antakya'da Meydan mahallesinde bir vakıf hamamını işletmekte olduğu²⁴² ve 350 kuruş bedel ile bir zımmiden dut bahçesi satın aldığı görülmüştür.²⁴³

Âyânları ticari-ziri denebilecek ortaklıklarından biri de kazada geçmişte voyvoda olan Gürcü Ali ile âyândan Halil Çavuş arasındaki ortaklıktır. Gürcü Ali Ağa, Halil Çavuş'un buğday ticaretine para yatırmış olup bu paranın kar payı durumunda olan 65 kuruşluk meblağı anapara ile birlikte talep etmektedir. Toplam para 1565 kuruşa tekabül etmektedir.²⁴⁴

Çeşitli memuriyetlerle taşra idaresinin bir parçası olan ve o bölgede yatırım yapmak suretiyle artan bir ekonomik varlık gösteren görevliler âyânların çıkış noktası kabul edilebilir. 18. yüzyıl ortalarında Antakya kazasında kethüdayeri olarak görev yapan Abdulkadir Ağa'nın yaptığı yatırımlar bu kişilerin artan ekonomik varlıklarına bir örnektir. Bu kişi mülkler, bahçeler olarak bölgedeki etkisini arttırmıştır. Alıkları arasında 300 kuruş karşılığında kaza merkezinden bir mülk²⁴⁵ yine kaza merkezinden ve Süveydiye nahiyesinde çeşitli emlaklar, aynı nahiyeden Melend-Harabi köyünden 280 kuruş karşılığında dut bahçesi, bir çift öküz, çift aletleri ve bir başka bahçe²⁴⁶ şehirdeki âyânlardan Mühürdarzade Hüseyin Ağa'dan bir mülk satın almıştır. Abdulkadir Ağa

²⁴⁰ A.Ş.S. 2 144/202-203

²⁴¹ A.Ş.S. 6 10/23

²⁴² A.Ş.S. 5 31/57

²⁴³ A.Ş.S. 4 49/91

²⁴⁴ A.Ş.S. 1 60/170

²⁴⁵ A.Ş.S. 2 39/112

²⁴⁶ A.Ş.S. 3 4/15

kazada önemli bir ekonomik güce sahip olmalı ki kendisi şark seferi sırasında hükümete borç veren kaza âyânları arasındadır.²⁴⁷

Kazadaki önde gelen ailelerden Mühürdarzadelere bakıldığında çeşitli bahçe ve akaratlara sahip oldukları görülür. Mühürdar Hacı Halil Ağa'nın terekesinde kendisine kira getirileri sağlayan meskenler ve Süveydiye nahiyesinde 200 kuruş karşılığında bir dut bahçesine sahip olduğu görülür. Oğlu Hüseyin Ağa'nın ise Bağdadiye isimli bir karyede bahçeye sahip olduğu²⁴⁸ ve iki bahçıvanı istihdam ettiği ve kaza merkezinde bir konağa sahip olduğu anlaşılmaktadır.²⁴⁹

Kazada yer alan diğer âyânların ekonomik faaliyetlerine bakıldığında Mehmet Çavuş ibn-i Bektaş Ağa'nın Harmanbaşı mevkiinde 224 ağaçlık bir bahçesi²⁵⁰, Hacı Hüseyin Çavuş bin Hacı Mehmet'in 150 kuruş karşılığında üç değirmen taşı ve bir öküz değirmeni, Ebubekir Ali Ağa ile Serdar Mustafa Ağa'nın bir çiftlik ortaklığı²⁵¹ aynı serdarın çeşitli karyelerden 319 zeytin ağacını 765 kuruş karşılığında satın aldığı²⁵², Yeğen Mehmet Ağa'nın 2275 kuruş karşılığında dükkân, mesken ve ahırlardan oluşan bir dizi mülkü satın aldığı görülmüştür.²⁵³

3.2. ANTAKYA ÂYÂNLARININ MÜLTEZİMLİK HİZMETLERİ

Osmanlı tarihi içerisinde âyânlık kurumuna yönelik çalışmalar ve açıklamalarda genellikle bu grubun ekonomik faaliyetlerini açıklığa kavuşturmak âyânların yükselişini açıklamak bakımından genel bir prensip olmuştur. Bu kesimin ortaya çıkışı 16. yüzyılın sonlarından itibaren tımar sistemindeki bozulmalar ve vergi düzeninde iltizam sisteminin yaygınlaşmasına kadar götürülen gelişmelerle açıklana gelmiştir.²⁵⁴

Bazı tarihçiler ise âyânların zenginlik kaynağına yönelik açıklamalarında bu zenginliğin iltizam sisteminden ziyade çiftliklerden elde edilen gelirler ve dış pazara yönelik ticari tarım ve Avrupalıların artan taleplerine yönelik üretimden olduğunu düşünmüştür.²⁵⁵ Doğu Avrupa'daki büyük çiftlik sahiplerinin ekonomik etkinlikleri ile bağlantı kurarak

²⁴⁷ A.Ş.S. 2 22/55

²⁴⁸ A.Ş.S. 4 53/111

²⁴⁹ A.Ş.S. 9 5/14

²⁵⁰ A.Ş.S. 8 1/2

²⁵¹ A.Ş.S. 4 46/97

²⁵² A.Ş.S. 4 49/98

²⁵³ A.Ş.S. 4 16/30

²⁵⁴ Ariel Salzman, "İmparatorluğu Özelleştirmek: Osmanlı XVIII. Yüzyılında Paşalar ve Âyanlar", *Osmanlı*, C. 3, (Ed. Güler Eren), Ankara, 1999, s. 228.

²⁵⁵ Bu konudaki tartışmalar için bkz. Nagata, *Tarihte Âyanlar...* s. 1-5.

özellikle Rumeli âyânlarının durumuna açıklık getirmeye çalışmışlardır. Ancak imparatorluğun çeşitli bölgelerindeki âyânlar üzerine yapılan araştırmalar Osmanlı ülkesindeki âyânların asıl ekonomik güçlerini iltizam gelirlerinden elde ettiğini göstermiştir. Anadolu'nun batı bölgeleri ile Rumeli'deki kimi âyânların çiftliklerinden elde ettikleri gelirler ve dış pazara yönelik üretim faaliyetleriyle gelirler elde etmesi söz konusu olsa da bu bölgelerde bile âyânların çiftliklerinden elde ettiği gelirler iltizam gelirlerinin gerisinde kalmıştır. İltizam ve çiftlik gelirlerini karşılaştırmak bakımından 1816 yılında Manisa'nın meşhur âyânlarından Karaosmanoğulları'ndan Hacı Hüseyin Ağa'nın 8 çiftliğinden elde ettiği kar 43,605 kuruş iken iltizamlarından elde ettiği gelir 84.255 kuruş olmuştur.²⁵⁶

Manisa gibi Batı Anadolu sahillerine yakın ve Avrupa ile daha sıkı ilişkilerin olduğu bir bölgede bile âyânın çiftlik gelirleri iltizam gelirlerinin gerisinde kalmıştır. Anadolu'nun daha iç bölgelerinde Tokat, Ankara, Kilis, Adana, Payas, Antakya gibi bölgelerin çiftlik sahiplerinin Batılı alıcılarda daha fazla bir ticari faaliyet içinde olduğunu söyleyebilecek bir kayıt elde yoktur. Geniş çiftliklere sahip bir âyânın dış pazara yönelik yoğun bir üretim ve ihracat faaliyeti içinde olması herhalde bu kimselerin tüccar kimliklerinin daha önde olmasına ve belgelere yansıyan daha sıkı ticari ilişkilere, belki de anlaşmazlıklara sebep olmalıydı.

Antakya bölgesine yönelik yaptığımız bu çalışmada bölge âyânlarının böyle bir ticari ilişki yürüttüklerine dair elde yeterli kanıt yoktur. Bölgede Avrupalı tüccarlar ve konsolosların mevcut olduğu belgelerde görünmekte ise de bu kayıtlar genel ticari faaliyetler ve bunlardan kaynaklanan anlaşmazlıklar ya da ticaret dışı parasal konulardan kaynaklanmaktadır. Kayıtlar batı ile ticaretin varlığını doğrulasa da bunun dış pazar ile bütünleşik bir zirai tarım ve bundan kaynaklı bir ticaret olmadığını göstermektedir.

Dolayısıyla Antakya kazasındaki âyânların ekonomik güçlerinin kaynağının iltizam gelirleri olduğunu söylemek mümkündür. Elimizde bu durumu doğrulayacak bir hayli kayıt vardır. Çeşitli vazifelerle kazalara gelip yerleşen ve buralara ilk olarak ekonomik yatırımlarını yapan asker ya da din adamı kökenli memurların âyânların kökeni olduğu bir geçektir. Ancak onların asıl yükselişi zamanla elde ettikleri iltizam gelirleri ve bu gelirlerin sonraki yıllarda malikâne biçimine dönüşmesiyle olmuştur. Taşrada ister

²⁵⁶ Nagata, *Tarihte Âyanlar...*, s. 73.

askeri²⁵⁷ kökenli isterse dini kökenli olsun bir kimsenin âyân sınıfına dâhil olmasında belirleyici olan temel güç servet sahibi olmasıdır. Kaynaklarda âyân tabiri belli görevleri icra edenler için olduğu kadar şehirde servet sahibi bu kimseleri ifade etmek içinde kullanılmıştır. Ekonomik güce sahip olan bu tür kimselerin idari görevleri de üstlenmeleri bu ekonomik gücün onlara sağladığı bir imkândır. Bir yandan askeri ve dini vazifeleri icra ederken bir yandan da bölgelerindeki iltizam işlerini üzerine alan ve çiftlikler kurma yoluna giden bu kimseler zenginleşme adına fırsatları kaçırmamıştır.²⁵⁸

Kimi zaman bir memuriyet vazifesini üzerine almamış olan bir âyânın dahi devlete mali destek sağlamış bu kişilerin doğal olarak daha itibarlı bir pozisyona getirmiştir. İran seferi için âyânlardan borç alınması gibi örnekler yanında devletin doğrudan vergi tahsili sırasında da resmi bir hüviyet taşımayan bir âyândan yardım almasına dair örnekler²⁵⁹ bu kimselerin her koşulda şehir hayatında kendini göstermesini sağlıyordu.

Âyânların temel hedefi devletin iltizama verdiği mukataa veya diğer gelir kaynaklarını kalıcı olarak kendi ellerinde tutmak ve kendi mıntıklarında yer alan bu kaynaklar üzerinde kontrol ve kullanım haklarını sağlamlaştırmaktır.²⁶⁰ 18. yüzyılda taşradaki âyânlar arasında gözlemlenen de çoğunlukla bunların mukataalar üzerinde kontrol sağlama mücadelesiydi.

Malikânenin iltizamdan temel farkı²⁶¹ bu mukataaları kaydı hayat şartıyla bir mültezimin üzerine almasıydı. Malikânelerde hazineye aktarılacak gelir sabitlenmiş durumdaydı. Hâlbuki süreli iltizamlarda bu miktar tahvil dönemlerinde müzayede ile belirleniyordu. En yüksek peşinatı ödeyen malikâneyi alırdı. Malikâneci bunu miras bırakamazdı ancak oğlu en yüksek muacceleli öderse malikâneye tasarruf edebilirdi.²⁶² Bu kişilerin bölgelerindeki ekonomik güçleri ve vergi tahsil etmekteki başarıları da²⁶³ göz önüne alınırsa ikinci neslin malikânelere tasarruf etmesi zor olmamalıydı. Kimi ailelerin bölgede birer hanedan durumuna dönüşmesinde birkaç nesil devam eden bu tür malikâne tasarruflarının etkili olduğu görülür. Antakya âyânlarından Mühürdar Halil

²⁵⁷ Burada askeri tabirinden kasıt reaya dışındaki yönetici grubu değil filen askerlik yapan kapıkulu ve tımar erbabı gibi gruplar kastedilmiştir.

²⁵⁸ İnalçık, *Devlet-i Aliyye...*, C. IV, s. 83.

²⁵⁹ 1163 yılı imdad-ı hazeriyyesinin tahsilinde Antakya âyânlarından Mühürdarzade el-hac Hüseyin, serdar-ı sabık İsmail Ağa, Serdar Mustafa Ağa, Hasan Ağazade Hüseyin Ağa, Yeğen Mehmet Ağa, Çavuşzade Mustafa gibi âyânların isimleri geçmekteydi ve o yıla mahsup hazeriyye dâhilinde “umuru vilâyet için zi kudret kimselerden istidane olunan” ifadeleriyle âyânlardan borç alındığını gösteren bir kayıta söz konusudur. A.Ş.S. 4 125/231

²⁶⁰ İnalçık, *Devlet-i Aliyye...*, C. IV, s. 76-77.

²⁶¹ Kili, Akkirman, İbrail mukataalarının iltizam süreleri bitiminde talibi çıkıncaya kadar Vezir Hasan Paşa'nın adamına emaneten zapt ettirilmesi 83. Nolu Mühimme, hkm. 49 /61, s. 27.

²⁶² Mehmet Genç, “Malikâne”, *TDVİA*, İstanbul 2003, c. 27, s. 516.

²⁶³ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, s. 149-150.

Ağa'nın oğlu Mühürdarzade Hüseyin Ağa babası gibi pek çok mukataaya iltizam eden bir âyânı ve pek çok kez idari görevler üstlenmişti.

Halep sancağına bağlı Antakya kazası Halep valileri tarafından tasarruf edilen bir mukataa kaza biçiminde olsa da bu tasarrufun kazaya ait bütün gelirleri kapsadığı düşünülmemeli. Valilerin tayin ettiği voyvodalar belli bazı vergilerin tahsilinden sorumluydu. Sicillerde yer alan kayıtlardan anlaşıldığına göre bu vergiler imdad-ı hazeriyye, imdad-ı seferiyye, avarız ve nüzul, levendat akçesi, resm-i otlak, kudumiyye, kışlak-ı kebir gibi örfi gelirlerdi. Şehirde bir beytül mal emini vardı ve mukataalar Halep Muhassıllığı aklâmından sayılırdı. Bir iltizam ya da malikâne kaydında vali ya da mütesellimin değil Halep muhassılının imzası bulunurdu. Ancak tahsilde zorlanıldığı durumlarda ya da vergi toplanmasına engel bir asayiş probleminde valiler ellerindeki askeri güçle durumlara müdahale eder ve bu yönde emirler verirdi. Görüleceği üzere bu mukataaların gelirleri kaza âyânları ya da yine kaza âyânları tarafından başkaları adına iltizam edilebilmekteydi. Kimi vergilerin tahsil edilemediği durumlarda hazinenin zarara uğrayacağı yönündeki ifadeler bölgedeki bir kısım mukataaların hazine geliri olduğuna kanıt oluşturur. 1757 tarihinde İstanbul'dan gelen bir emirde "*Halep sancağında Antakya nahiyesinde*²⁶⁴ *havass-ı hümayundan Halep muhassıllığı aklâmından Cebel-i Akra mukataası karyelerinden Seferiyye nam kariyye*"den²⁶⁵ bahsedilmektedir. Kayıta voyvodanın halktan kanuna mugayir fazla vergi tahsilinden şikâyet söz konusudur. Hâlbuki voyvoda vali tarafından atanmıştır; ancak belli bir muhassıllık bünyesindeki bir mukataayı malikâne biçiminde iltizam etmiş durumdadır. Dolayısıyla bu kişi voyvoda ve malikâneci kimlikleri taşımaktadır.²⁶⁶ Burada malikâneci aşar ve sair rüsumatı defterdeki²⁶⁷ miktarın üzerinde tahsil etmiştir. Sicillerdeki hiçbir kayıta voyvodanın vali adına aşar tahsiline dair bir kayıt yoktur. Bu tahsilat muhassıllık ve dolayısıyla hazine adınadır.

Âyânın voyvoda kimliği ile malikâneci kimliği birbirine karıştırılmaktadır. Antakya voyvodaları üçer aylık görev süreleriyle tayin edilmekteyken malikâne sahibi olmak ömür boyu süren bir durumdu. Kazada bir âyânın voyvodalık süresi sona ermesine ya da bu görevden azledilmesine rağmen kazadaki üstün durumunu muhafaza etmesi

²⁶⁴ Antakya şehri bir kaza statüsünde olmasına rağmen bazen merkezden gelen emirlerde nahiye ifadesi de kullanılmıştır.

²⁶⁵ A.Ş.S. 7 90/154

²⁶⁶ Malikâne tasarrufu ve voyvodalığın farklı bir biçimi için bkz. Mehmet Beşirli, "Tokat Voyvodalığı" *Bellekten*, C. LXIX, Sa. 254, Ankara 2005, s.9; Beşirli, a.g.m., s. 151.

²⁶⁷ Bu tür defterler için kayıtlarda defter-i hakani tabiri kullanılmış ve bu tür vergi anlaşmazlıklarında verginin gerçek bedeli tespiti için bu defterlere başvurulmuştur. Tahammülün üzerinde avarız talebi ve halkın bundan şikâyetle yaptığı başvuru sonrasında mevkufat defterinin bir suretinin gönderilmesini içeren bir kayıt için bkz. A.Ş.S. 5 97/167

devam eden ekonomik gücünün bir sonucudur. Zaten birçok kez aynı âyânın voyvoda olarak farklı tarihlerde karşımıza çıkması bundan kaynaklanmaktadır. Malikâne sahibi olmak malikâneciye süre güvencesi, devamlı bir gelir kaynağı bir yandan da kırsal ve kentsel topluluklarda saygınlık sağlayan bir vergi geliri denetim biçimiydi.²⁶⁸

Antakya kazasında çeşitli mukataaların yüksek rütbelerdeki kimi görevlilere malikâne usulü işletilmesi ve bu malikânelerin yerli âyânlara iltizam yoluyla verilmesi ya da doğrudan malikâne sahibi adına âyân tarafından işletilmesine örnek olması bakımından Halep ahkâm defterinde yer alan bir kayıt zikr edilmeye değerdir.

Mehmet Akif isimli kişi eski sadrazamın mühürdarlarından olup Antakya kazasına tabi Maarretün-Mısırın mukataası malikâne biçiminde bu kişi üzerindedir. Bu mukataanın gelirlerini almak üzere gönderilmiş bir kişi kasabadan bazı kimselere temessük karşılığı 1500 kuruş borç vermiştir. Ancak bu kişiler başkalarına da borçlandığından söz konusu 1500 kuruşu ödeyememiş ve dolayısıyla bu para seneye kalmıştır. Kayıta bu durumun hazineye zarar verecek bir şekil aldığından bahsedilmektedir. Zira malikâne sahibi parayı tahsil edemezse hazineye de ödemesi gereken yıllık tutarı ödeyemez.

Bu paranın tahsili için bir emir çıksa da bir türlü tahsili mümkün olmuyor. Söz konusu 1500 kuruş belli bir faiz karşılığı alındığından gün gün bu faiz miktarı anaparanın üzerine ekleniyor ve doğal olarak meblağ giderek büyüyor. Kayıta bu duruma açıkça değinerek yeniden bir yazının gönderilmesi ve paranın acilen tahsilinden bahsediliyor. Sonunda bu kişiler 450 kuruşluk bir ödeme yapıyor ve bir kısmını 93 yılı hasat zamanında kalanı da sonraki sene vermeyi teklif ediyor. Yani paranın tamamının tahsili yine mümkün olmuyor.

Bu sürecin uzun bir zaman yayıldığı belli ki yazı da eski Halep valisine ve Antakya serdarına yeni emirlerin yazıldığı ve Antakya âyânı Fethullah Ağa'nın en azından tahsil edilmiş olan 450 kuruşu göndermesi isteniyor. Bu noktadan sonra âyânın bu meselenin neresinde olduğu daha net bir şekilde ortaya çıkıyor. Fethullah Ağa bu sıralarda Antakya'da yeniçeri serdarı durumundadır. Bir serdarın görevleri arasında hazine ya da malikâneci adına tahsildarlık yapma vazifesi yoktur. Ancak belli ki Fethullah Ağa burada serdar kimliği ile değil âyân kimliği ile bulunmaktadır. Belgede açıkça yazılmasa da anlaşılan o ki Fethullah Ağa malikânenin asıl sahibi durumunda olan Mehmet Akif isimli kişi adına bu mukataanın tahsildarlığını yapıyor.

²⁶⁸ İlgürel, a.g.m., s. 6.

Bu noktada paranın akıbetinin belli olmadığı görülüyor. Söz konusu 450 kuruş talep edildiğinde Fethullah Ağa bu paranın kendisinde olmadığını paranın ahali zimmetinde olduğunu söylüyor ve bu konuda eski Halep kadısının kethüdasını vekil gösteriyor. Sonuçta Fethullah Ağa bu paranın tahsilinin ertelenmesini söylüyor ve yine kayıttaki tabirle bu konuyu hükümsüz bırakarak “büyük kötülük” ediyor.

İşin içinden çıkamayan hazine bu para Fethullah Ağa’da mıdır yoksa ahaliye midir bunu öğrenmek için bir mübaşir tayin etmeye karar veriyor. Belli ki yazışmalarda konu açıklığa kavuşturulamamış. Ahkâm defterindeki kaydın sonunda eğer bu para ahali zimmetindeyse derhal tahsilini şayet kapıcıbaşında ise (bu kapıcıbaşı Fethullah Ağa) onun derhal İstanbul’a gönderilmesi, tahsili mümkün olmazsa ahali adına vekilleri²⁶⁹ yok eğer Fethullah Ağa’daysa bizzat onun mübaşirle İstanbul’a gönderilmesi Halep Beylerbeyi Osman Paşa’ya yazılıyor.²⁷⁰

Bu kayıt hem bir mukataanın nasıl işletildiğini, âyânın bu iş içinde nasıl bir pozisyonda olduğunu hem de olası yolsuzluklara nasıl müsait olduğunu yansıtmaktadır.²⁷¹

Bu durum Fethullah Ağa’nın adının karıştığı tek zimmet konusu ve tek mukataa bahsi değildi. Halep Ahkâm defterinde yer alan 9 Eylül 1781 tarihli bir belgede sultana gönderilmiş olan bir arzuhalde Halep ve Bursa tüccarı Karamurt Hanı civarında Bektaşlı aşiretinin saldırısına uğramış, malları gasp edilmiş ve katliamlar gerçekleşmiş. Karamurt bölgesi kazadan gelen yolun önemli bir geçiş noktası durumunda olup buranın bir zabiti vardı.²⁷² Bu yolun güvenliğini sağlamak ve eşkıyayı def etmek Karamurt Hanı vakfına bağlı Şeyhülhadid mukataası Antakya âyânı Fethullah Ağa’ya tevcih ve ihale olunduğundan derhal o mahale gidip durumu kontrol altına alması gerektiğinden bahsediliyor. Anlaşılan o ki Fethullah Ağa söz konusu Karamurt Hanı’nın zabiti konumundadır ve belgede bu görevin Halep’teki eski valinin iltimasıyla daha

²⁶⁹ Burada kimin kastedildiği anlaşılamamıştır, ancak şehir kethüdası ya da köy kethüdası olması muhtemeldir.

²⁷⁰ H.A.D. 23/78, aynı konunun önceki fasılları için H.A.D. 13/47

²⁷¹ Aralık 1781 tarihli bir kayıta benzer bir sorundan bahisle hacedandan Mustafa Tahir Antakya’da sakin Serturnacı Halid Ağa’da 3425 kuruş alacağı olduğunu ancak tahsil edemediğini söylemektedir. HAD. 53/193

²⁷² Antakya ile Bakras ve Belen beyinde vaki Karamurt demekle şehir mahalki, Mekke-i Mükerreme ve Medine-i Münevvere ve Şam ve Mısır ve Halep ve sair ol havalide olan biladın memar ve mebarı iken, müruru eyyam ve küruru a’vam ile kurası bilkülliye harap ve mezari ve enharı muattal olup, meva’yı lusus olmağla hüccacı müslimin ve ebnaî sebilin zehaben ve iyaben yollarına kutta-i tarik inip, katli nüfus ve nehbi ve garetî emval etmeleriyle mahalli mezbur imar ihtiyaya eşeddi ihtiyaç ile muhtaç... İbrahim Ateş, “Hasan Paşanın Hatay Karamurt’daki Vakıf ve Vakfiyesi”, *Vakıflar Dergisi*, Sa. 16, Ankara, 1982, s.9.; 1763 tarihinde bu hanın ağası olarak Memiş Ağa’yı görmekteyiz. Kayıtlardan faaliyetleri takip edecek detaylı bilgilere ulaşamadığımız Memiş Ağa o sıralarda Adana Mutasarrıfı olan Ahmet Ağa’nın kardeşi olarak geçmektedir. Yine kazadaki âyânlardan Ebu Bekir Ağa’nın da bu kişinin amcasının oğlu olduğunu öğrenmekteyiz. A.Ş.S. 7 22/42

önceki bir tarihte bu kişiye verildiği belirtilmektedir.²⁷³ Fethullah Ağa Antakya yeniçeri serdariyken bu kez de bu hanın zabiti ve bölgedeki vakfa bağlı mukataaların mültezimi durumundadır.²⁷⁴

Belgede Fethullah Ağa'nın eşkiyaya kasten göz yumduğu ve sorunların bu nedenle gerçekleştiği belirtilmiştir. Sonuç olarak tüccarların zararının eşkiyadan ve onlara yardım edenlerden tahsili talep ediliyor. Burada yardım edenlerden kasıt Fethullah Ağa olsa gerektir. Zira çok yakında ağa asi durumuna düşerek idam edilecek ve terekesi müsadere edilecektir.

Divan-ı hümayun kalemlerinden Kâtip Faik'in Antakya kazasına tabi Kuseyr nahiyesinde toplamda 45.769 akçelik bir zeamet gelirine sahip olduğu ve bu köylerin iltizamını da Fethullah Ağa'ya verdiği anlaşılmaktadır. Fethullah Ağa köylerden topladığı vergiyi yine kendisini İstanbul'da temsil eden Ahmet isimli bir kişi aracılığıyla bir üst mültezim konumunda olan Kâtip Faik'e ulaştırmaktadır. Ancak 1780 senesine gelindiğinde paranın Kâtip Faik'e ulaşmadığını ve bu kişi birkaç kez paranın teslimini talep etse de Fethullah Ağa'nın parayı ödemeye yanaşmadığını söyleyip tahsili konusunda başvuruda bulunmuştur.²⁷⁵

Fethullah Ağa'nın babası Kara İbrahim Ağa'da iltizam işlerindeki aktif âyânlardan biriydi. 1749 tarihinde Payas, Belen ve İskenderun kazalarının gümrük dûhanı ve rüsum dûhanı ve yine Şugur ve Derguş kazalarına vaki olan evkaf-ı kazanın rüsum dûhanı mukataası 10 bin kuruş mal ile Kara İbrahim Ağa'ya iltizam olunmuştu.²⁷⁶

Âyânlığın ortaya çıkışı ile ilgili araştırmalarda taşradaki çeşitli memuriyetlerdeki bizzat kendilerinin ya da evlatlarının zamanla kaynaklar üzerinde kontrolünü arttırdıkları ve artan ekonomik güçlerinin âyânlığa giden sürecin önünü açtığı açıkça dile getirilmiştir. Antakya'daki mukataaların biri de Antakya ihtisabı mukataası idi. 1710 senesinde bu mukataa, bedeli 2000 kuruş olmak üzere eski Antakya serdarı Hacı Hali Ağa'ya iltizam edilmiştir. Bu Halil Ağa'nın kaynaklarda çokça geçen Mühürdar el-hac Halil Ağa olup olmadığı sarih değilse de bir yeniçerinin iltizam ileri içinde yer aldığını göstermesi bakımından anlamlıdır.²⁷⁷ 1749 senesinde Mustafa Ağa Antakya kazasının ihtisap ve ihzariyyesinin iltizamını üzerine almıştı. Bu kişi bu sıralarda kazanın

²⁷³ H.A.D. 30-31/105

²⁷⁴ Karamurt Hanı Vakfıyesi incelendiğinde serdarın aynı zamanda mukataayı da iltizam etmesi yönünde bir ifade yoktur. 18. yüzyılda Karamurt Hanı'nda zabıtlık görevinde bulunan Osman Ağa'nın da vakfa bağlı arazileri iltizam ettiği göz önüne alınırsa zabıtlık ve mültezimliliğin beraber yürütüldüğü düşünülebilir.

²⁷⁵ H.A.D. 49/178

²⁷⁶ A.Ş.S. 4 115/212

²⁷⁷ A.Ş.S. 1 185/422

voyvodası ve serdarı durumunda olan Karaçavuş Mustafa Ağa'dır.²⁷⁸ Kayıtlarda aynı mukataanın 1762'de Kara Ali Ağa²⁷⁹ isimli birine verildiği görülmektedir.

Antakya âyânlarının mültezimlik faaliyetlerini tespit ederken kullandığımız belgelerden biri de mültezimlik faaliyetleri sırasında yaşanan sorunların şikâyete konu olması sonucu yazılan arzuhallerdir. Kazanın güçlü âyânlarından Şerafettin Ağa arzuhalinde²⁸⁰ Hibbetullah Hanım Sultan'a ait malikânenin iltizamının üzerinde olduğunu ancak bazı kimselerin bu kuraları dolaşarak iltizamlar bizim üzerimizdedir diyerek vergilerini topladığından şikâyet ediyor. İltizam işlerinde İstanbul'daki yüksek askeri erkân ya da saray mensuplarının yer aldığı ve bu kimselerin mültezimi olduğu mukataayı yerel bir âyâna iltizama vermesi ya da bizzat yerel âyânı bir tahsildar gibi hizmetine alması yaygın bir uygulamadır.²⁸¹

1754'te Antakya kazasında voyvoda olan Kâtipzade Mehmet Ağa'nın, biraz da sorunlu bir şekilde, iltizam işlerinde varlığını tespit ediyoruz. 1756 yılında Halep Muhassıllığı aklâmından Cebel-i Akra nahiyesinde bağlı Seferiyye köyünün mültezimi olduğu ve reayadan kanuna aykırı olarak fazla aşar ve rüsumat tahsil ettiği görülmektedir. Belge de mukataaların değerinin 2500 kuruş olduğu belirtilmiştir.²⁸²

Fazla vergi tahsili neredeyse tüm Osmanlı tarihi boyunca reaya ile mültezimler arasında yaşana gelen bir sorun olmuştur. Özellikle iltizamın yaygınlaştığı ve merkezi otoritenin zayıfladığı 18. yüzyılda bu sorun sürekli bir şikâyet konusu olmuştur. Hacı Halil Ağa bin Ahmet Beşe²⁸³ 1709'da "Antakya kazasına tabi Süveydiye nahiyesindeki Kara Harnub köyü ahaliyelerinden fazla aşar ve rusum-ü örfiyye tahsil etmiş²⁸⁴ ve dava 500 kuruşluk bir bedel ile sulhla sonuçlanmıştır.²⁸⁵

Birçok kayıтта Mühürdar Hacı Halil Ağa ve oğlu Hüseyin Ağa'nın kazadaki güçlü âyânlardan olduğunu gerek voyvoda ve gerekse serdarlık vazifelerinde bulunduğunu belirtmiştik. 18. yüzyılın çeşitli dönemlerine ait kayıtlarda bu ailenin tüm yüzyıl boyunca iltizam işlerinde de aktif olduğu görülüyor.

²⁷⁸ A.Ş.S. 4 130/242

²⁷⁹ A.Ş.S. 7 7/18

²⁸⁰ A.Ş.S. 6 41/60

²⁸¹ Bu duruma benzer bir örnek olarak III. Selim'in kız kardeşi Beyhan Sultan'ın Tokat Voyvodalığı gelirlerinin bir kısmına malikâne olarak sahip olması ve yerel âyânlar kurduğu ilişkiler için bkz. Beşirli, a.g.m., s. 9.

²⁸² A.Ş.S. 7 90/154

²⁸³ Bu kişinin Mühürdarzade Hacı Halil Ağa olmadığını net olarak belirtebiliriz. Zira Mühürdarzade Hacı Halil'in babası kayıtlarda Ali adıyla geçmektedir. Beşe ailesi de kazanın nüfuzlu ailelerinden olup neredeyse tüm yüzyıl boyunca menzicilik işi ile uğraşmışlardır.

²⁸⁴ Benzer bir durum için bkz. A.Ş.S. 7 116/117

²⁸⁵ A.Ş.S. 1 116/177

Mayıs 1709'da Halil Ağa muaccele bedelini ödemesi karşılığında Mehmet Ağa bin Mustafa Ağa'dan 7200 para mal-ı mirîyesi olan Fisan karyesini malikâne biçiminde üzerine almıştır.²⁸⁶ Âyânlar arasında malikânelerin bu şekilde el değiştirmesi çokça görülen bir durum olup buna ferağ adı verilirdi.

Halil Ağa'dan sonra ailenin reisi durumunda olan Hüseyin Ağa zamanında ailenin malikâne gelirlerinin daha da arttığı görülüyor. Hüseyin Ağa Halep valisinin tasarrufuna bırakılan çeşitli hasların mültezimi olarak karşımıza çıkıyor. Kayıttaki bilgilere göre o sırada Diyarbakır valisi olan Serasker Hüseyin Paşa'nın Halep valisi olduğu dönemde has gelirlerinden Hüseyin Ağa zimmetinde kalan kısım talep ediliyor.²⁸⁷

Cebel-i Akra nahiyesine bağlı Hisarcık köyü de bu ailenin tasarrufunda olup bu mukataaya Hüseyin Ağa ve kardeşi Nurettin Ağa'nın müştereken tasarruf ettiği görülüyor. Bölgede sakin Hüseyin bin el-hac Musa'nın üzerine düşen aşarı ödememesi taraflar arasında bir davaya konu olmuştur. Benzer bir durum Feyza ve tevabi mukataasındaki sakin köylüler ile yaşanmış ve Hüseyin Ağa zararının giderilmesi için davacı olmuştur.²⁸⁸

Âyânlar bölgedeki erbab-ı tımar ve zeamet sahipleri ile de arazi meselelerinden ya da vergilerin toplanmasından dolayı anlaşmazlıklar yaşamıştır. Bu sorunlar çoğunlukla âyânların uhdelerinde olan araziler ile bu dirlik sahiplerinin arazilerinin sınırlarının tespitinde yaşanan anlaşmazlıklardır. Hüseyin Ağa İncirli nam karyenin malikâneçisi iken bölgede müştereken zeamet tasarrufunda olan Hızır ve Hüseyin isimli kimseler ile böyle bir anlaşmazlık yaşanmış, bu karışıklığın giderilmesi hususunda hükümete başvurulmuş ve durumun tespiti için bir mübaşir talep edilmiştir.²⁸⁹

Müştereken edinilen iltizamlarda bazen ortaklar arasında da sorunlar yaşanmaktaydı. Mehmet Hafız isimli bir mültezim şikâyetinde Antakya kazasındaki Kozluca, Haşabiye, Komitan ve Cidaliye isimli karye ve mezraların dörtte bir hissesinin kendileri üzerinde olduğu ancak ortakları olan Yeğen Mehmet Ağa'nın 1748, 1749 ve 1750 senelerine ait aşar ve rüsumatını topladığını, hisselerine düşen kısmı talep ettiklerinde muhalefet ettiğinden şikâyetle davalarının Halep kadısı huzurunda görülmesini istemiştir.²⁹⁰

²⁸⁶ A.Ş.S. 1 53/90

²⁸⁷ A.Ş.S. 3 103/175

²⁸⁸ A.Ş.S. 8 44/67

²⁸⁹ A.Ş.S. 4 54/112, 55/113

²⁹⁰ A.Ş.S. 5 87/141

Antakya sakinlerinden olup berat-ı âlişan zeamet sahibi olan Hüseyin isimli bir kişi şikâyetinde zeametleri aklâmından olan Mansuriye isimli karyede iki senelik mahsulat ve rüsumatlarına Mühürdar Halil ağa ve oğlu Hüseyin Ağa'nın el koyduğunu ve köydeki bazı yerleri işgal ettiklerini söylemiştir. Zeamet sahibi şikâyetinde bu kişilerin mütegalibeden olmaları nedeniyle şahitlerinden korkusundan şehadet edemediğini ve sorunun çözülmesi için bir mübaşirin tayinini talep etmiştir.²⁹¹

Kazada voyvodalık ve beytülmal emniyeti görevleri ile karşımıza çıkan Çavuşzade İsmail Ağa'nın mültezim olarak da kazada faaliyet yürüttüğü görülmektedir. 1754 senesinde sabıka sadr-ı Anadolu merhum İsmail Efendizade İbrahim Efendinin malikâne biçiminde mutasarrıf olduğu Cebel-i Akra mukataasındaki yarım hissesine ait gelirlerini bir yıl süreyle ve 3000 kuruş karşılığında iltizam ettiği görülmektedir.²⁹² Bu tür malikâneci ile alt mültezim arasındaki ilişkilerin sorunlara yol açtığı da çeşitli örneklerle görülecektir. Aynı sicilde yer alan bir başka kayıta yine 1754 senesinde İbrahim Efendi'nin aynı mukataanın yarım hissesini 2000 kuruşa El-Hac Mehmet Ağa'nın iltizam ettiği görülmektedir.²⁹³ 1761, 1764, 1765 tarihlerinde El-Hac Mehmet Ağa ismini bu kez Antakya, Kuseyr ve Şugur kazalarındaki köy ve mukataaların tahsildarı olarak görüyoruz. Yine 1761 yılına ait avarız ve nüzul bedellerini tahsil etmek için de El-Hac Mehmet Ağa görevlendirilmiştir.

Cizyedarlık vazifesinin de 18. Yüzyılda âyânların çokça istihdam edildiği bir görev olduğu bilinmektedir. Söz konusu durum Antakya kazası için de geçerli olmuştur. Cizyedarlık malikâne biçiminde istifade edilen bir iltizam geliri olmaktan ziyade belirli yıllar ile sınırlandırılmıştır. Kimi zaman cizyedarların görev yazısında isim hanesinin oş bırakıldığı durumlarda söz konusuydu. Ancak eldeki kayıtlar yine de âyânlar ile bu vazifeyi ilişkilendirmek bakımından yeterlidir. Bazen Antakya kazasına ait cizye gelirlerinin doğrudan Halep Muhassılları tarafından iltizam edildiğine şahit oluyoruz. 1754 yılında cizyedar olarak Halep muhassılı Mehmet'in adı geçmektedir.²⁹⁴ Ancak bu kişinin kaza âyânlarından biri olup olmadığı net olarak anlaşılamamaktadır. 1762 yılında cizyedarlık vazifesinde kaza âyânlarından El-Hac Mehmet Ağa'nın bulunduğu görülmektedir.²⁹⁵ Ancak 1754 yılındaki Halep Muhassılı cizyedar Mehmet ile 1762 yılındaki El-Hac Mehmet Ağa'nın aynı kişi olup olmadığı net değildir. Halep Muhassıllığı gibi yüksek bir memuriyete 18. yüzyılda herhangi bir Antakya ayanının tayin edildiğine

²⁹¹ A.Ş.S. 2 67/127

²⁹² A.Ş.S. 5 91/151

²⁹³ A.Ş.S. 5 97/166; A.Ş.S. 7 15/35, 15/36, . A.Ş.S. 8 4/11

²⁹⁴ A.Ş.S. 5 105/182, 183

²⁹⁵ A.Ş.S. 7 24/45

dair elde bir kayıt yoktur. Yine de bir muhassılın Antakya'daki cizye gelirlerine olan ilgisi böyle bir ihtimali akla getirmektedir. Bu yüzyılda ayandan olduğunu tespit edebildiğimiz son cizyedar El-Hac Hüseyin Ağa'dır. 1765 yılı cizyedarlığının bu kişi tarafından iltizam edildiği, ayanın Halep muhassıllığına bir deyn temessükü verdiği ve karşılığında bir divan tezkiresi aldığı görülmektedir.²⁹⁶

3.3. BÖLGEDEKİ VAKIFLAR VE ÂYÂNLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Vakıflar, İslam tarihi içerisinde derin izler bırakmış, şehir merkezlerinden kırsal alandaki bir köye kadar çok geniş bir etki alanına sahip olan müesseselerdir.²⁹⁷ Sosyal ve ekonomik hayat içerisinde önemli bir konumu olan dini ve hukuki bir kurum olan vakıf müessesesi ibadethanelerden çeşmelere, hamamlardan yollara varıncaya kadar geniş bir alanda hizmet sunmuş ve yaptıkları hizmetle manevi tatmin yanı sıra buldukları bölgelerin silüetine de etki etmiştir.

Çeşitli varlıklara sahip olan bir kişiyi vakıf kurmaya ya da sahip olduklarını bir vakfa bağışlamaya yönlendiren motivasyonlar değişiklik gösterebilir. Bu bakımdan vakıfların sunduğu sosyal hizmetle kadar vakıfların finansman kaynağını oluşturan hayır sahiplerinin de yaklaşımlarını dikkate almak gerekir. Bu kişinin kazanıp elde ettiklerini hür iradesiyle insanların ihtiyacını gidermek üzere hayra tahsis etmesi²⁹⁸ yanında içinde bulunulan siyasal ve sosyal şartlar gereği olarak da vakıfların kullanıldığı görülmüştür. Bu bakımdan 18. yüzyılda şehir hayatı, ekonomisi ve sosyal hayatı üzerine yapılacak araştırmalarda vakıfların durumuna temas edilmesi yararlı olmaktadır. Özellikle âyânların vakıflarla kurdukları ilişki onların ekonomik ve sosyal faaliyetlerini açıklamak bakımından önemlidir. Bir âyânın bölgesinde artan etkinliğinin vakıf faaliyetlerinde gelişmeler ile paralellik arz etmesi tesadüf değildir.²⁹⁹ Âyân tabirinin şehirdeki servet sahibi kimseleri de ifade etmek için kullanıldığı düşünülürse bu servetin tasarrufu ve intikali ve hatta muhafazası bakımından vakıflar çeşitli roller üstlenmiştir. 18. yüzyılda kurulan Türk vakıflarının % 36'sının nezaretinin vakfı kuranların elinde olduğu³⁰⁰ göz önünde tutulursa vakıflarla ilgili çalışmaların âyânlıkla ilişkisi daha kolay izah edilir.

²⁹⁶ A.Ş.S. 8 107/147

²⁹⁷ Bahaeddin Yediıldız, "Vakıf", *TDVİA*, C. 42, İstanbul, 2012, s. 479, Yusuf Halaçoğlu, a.g.e., s. 159.

²⁹⁸ Yediıldız, "Vakıf", s. 479.

²⁹⁹ Manisa'daki Karaosmanoğulları ailesinin menşei incelendiğinde bu hanedanın kurucusu konumunda olan Kara Osman'ın vakıf mukataalarının emînliklerinde bulunduğu görülür. Bu görev sonraki yıllarda çocukları da devam etmiştir.

³⁰⁰ Halaçoğlu, a.g.e., s. 159.

Vakfın kurucuları bakımından bir şahsın mallarını vakfetmesi ölümden sonra adını hayırla devam ettirme gibi psikolojik etkenler yanı sıra 18. Yüzyılda yaygınca uygulanan müsadereden mallarını korumak ve neslinin bölgede ekonomik ve sosyal etkinliğini garanti altına almak gibi etkenler de söz konusudur.³⁰¹ Dolayısıyla vakıflar konusu bir âyân açısından daima müsadere konusu ile ilişkilendirilerek incelenmelidir.³⁰²

Antakya kazasındaki âyânların vakıflar ile ilişkileri şu şekilde sıralanabilir.

1. Bir âyânın doğrudan vakıf kurması ve ya da başka bir vakfa gelirlerini bağışlaması
2. Kaza ve çevresinde başkaları tarafından kurulmuş vakıfların mütevellisi görevine gelmeleri ya da getirilmeleri
3. Bölgedeki vakıf arazilerinin mültezimi durumunda olmaları
4. Vakıf bünyesindeki çeşitli mülklerin işletmecisi durumunda olmaları
5. Vakıflara ait yapıların onarımı ile ilgili bedel karşılığı bakım hizmetleri sunmaları

Yukarıda verilen bilgilere bakıldığında bu ilişkilerin âyânlar açısından ekonomik kazançlar sağlayacak olması vakıf müessesesi ile âyânların yakın ilişkilerini açıklamak bakımından önemlidir.

Antakya kazası çevresinde ilk zamanlardan bu yana pek çok vakfın mevcut olduğunu ve Osmanlıların bu bölgeyi topraklarına katmasından evvel kurulan vakıfların sonraki dönemlerde de varlığını koruduğu görülür. Bunlardan sultan Gavri vakfı Memlûkler tarafından ihdas edilmiş olup Osmanlılar zamanında da faaliyetlerine devam etmiştir. Antakya'nın mistik havası da bölgede çokça vakfın yer almasında etkili olmuş olmalıdır. Şehirde Habib-i Neccar gibi bir figürün mezarının bulunması ve yine bölgenin hac güzergâhı üzerinde olması vakıfların kurulmasını teşvik etmiştir. Bölgede sayıları çok olan küçük ölçekli vakıflar yanı sıra, bunlar genellikle hayır sahibi bir kimsenin yaptırdığı cami gibi yapılara ait vakıflardı, Habib-i Neccar Cami vakfı, Köprülü Mehmet Paşa tarafından yaptırılan vakıf ve Karamurt Hanı Vakfı belli başlı büyük vakıflardandı. Antakya kazasına yakın bir geçit durumunda olan Belen kazasında da Kanuni Sultan Süleyman tarafından bir vakıf bulunmaktaydı ve bu bölge bütünüyle bir mütevellî

³⁰¹ Nagata, *Tarihte Âyanlar...*, s. 146. Karaosmanoğulları'nın mallarını müsadereden kurtarmak için yaptığı benzer faaliyetler için bkz. Nagata, *Tarihte Âyanlar...*

³⁰² Bkz. Hasan Yüksel, "Vakıf-Müsadere İlişkisi (Şam Valisi Vezir Süleyman Paşa Olayı)", *Osmanlı Araştırmaları*, Sa. 12, İstanbul 1992, s. 399-424.

tarafından idare edilmekteydi. Sicillerde daima Belen kadısı ve mütevellisi şeklinde seslenilmekteydi.

Antakya kazası âyânlarından Cami-i Kebir Mahallesi sakinlerinden El-Hac Mehmet Çavuş Ağa bin Bektaş Pir Mesihzade 1766 yılında varlıklarının önemli bir kısmını vakfetmiş, kendisini mutasarrıf tayin edip kendisi ölürse oğulları ve kızları sonrasında da onların çocuklarının müteveli olmasını istemiştir. Bu dönemde kazada pek çok âyân buna benzer bir formülle vakıf ihdas etmiştir.³⁰³

1744 yılında Mühürdar Halil Ağa'nın oğulları el-Hac Nureddin ve Hüseyin toplamda 18 kira meskeni ve iki bab dükkân olmak üzere önemli bir varlığı vakfetmişti. Aynı kayıta babaları Halil Ağa'nın da daha önce Şirince mahallesinde bir cami yaptırdığı oğlu Nureddin'in Kiremitli Camii'ne bir çeşme yaptırdığı görülmektedir. Halil Ağa tarafından yaptırılan caminin inşa tarihi 1729 yılıdır.³⁰⁴ Aynı caminin kuzey tarafında bir çeşme yaptırıldığı da anlaşılrsa da bu çeşmenin Halil Ağa tarafından mı yoksa oğulları tarafından mı yaptırıldığı net olarak anlaşılamamıştır.³⁰⁵ Bu aile de vakfın tasarrufunda yukarıdaki örneğe benzer bir şekilde "bunlara hayatta olduğum sürece ben müteveli olayın tebdili benim elimde olsun, sonra evladım ve evladımın erşedi müteveli ola, onlar yoksa karındaşlarım ola"³⁰⁶ ifadeleriyle vakfın tasarrufunun sonraki yıllarda da aile elinde kalması için kayda geçirmiştir.

Çavuşzade ailesinin de vakıf ve hayır işlerinde yer aldığını görmekteyiz. Çavuşzade Hacı Mustafa Efendi'nin 1750 yılında Kantara Cami'ne su getirmek için bir vakfiye düzenlediği görülüyor.³⁰⁷ Aynı ayan tarafından 1753 tarihinde bir mesken ve bir ahırdan

³⁰³ A.Ş.S. 8 69/94

³⁰⁴ Fuat Şancı, *Hatay İlindeki Türk Mimarisi I*, Basılmamış Doktora Tezi , Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, s. 506. Caminin kitabesinde şu ifadeler yer almaktadır.

1. Emere(?) ...Mekan Medeni Halil Ağa
2. Yapub bu câmi eyledi inşâ
3-Şiarî (?) didi tarihin
4- Zehi hûb ve mükemmel câmi oldu ..e'alâ
Sene 1142

³⁰⁵ Şancı, a.g.t., s. 603. Çeşmeye ait kitabede şu ifadeler yer almaktadır.

1 Bâreke Allahu l-imen kâne hayra delillehu
2 Ve lekad li- ba'di neczâ li-ba'di alallahi sebîl
3 Enşede el Hadribi- tarihi tamâmin limâ
4 Kâle hedallahu Halile bi- sebilîhi
Sene 1135 (anlamı)
Anlamı:
1 Hayra yol gösteren / delil olan kimseyi Allah mübarek kılsın
2 Muhakkak ki mükafatlandıktan ve Allah yolunda olduktan sonra
3 el-Hadribi tarihini inşad etti / düştü: "tamâmin limâ
4 Kâle hedallahu Halile bi- sebilîhi"

³⁰⁶ A.Ş.S. 3 29/50

³⁰⁷ Şancı, a.g.t., s. 134

oluşan bir kısım varlığını aynı camiye vakfettiği ve “*müstakim bir mütevellî marifetiyle icar olunup küllisinin ber vechi muharrer camiye*”³⁰⁸ verildiği görülmüştür.

Bölgedeki büyük vakıflardan biri konumunda olan Köprülü Mehmet Paşa vakfı mütevelliliğine 1735 senesinde, kazada çeşitli defalar voyvodalık da yapmış olan Bursalı Mehmet Ağa'nın getirildiği ve vakfın muhasebesini görmek için de Murtaza Efendi'nin getirildiği görülmüştür. Vakfın sahibi durumunda olan Köprülü Paşazade El-Hac Abdullah Ağa 1146 senesinde vakfa ait köylerden geçerken bu köylerin harap olduğunu, reayalarının perakende olduğunu görmüş ve vakfın tesviyesi ve tanzimi için bir miktar para vermiştir.³⁰⁹ Dolayısıyla bu tür vazifelerin bölge âyânları ile yüksek rütbeli devlet erkânı arasında çeşitli ilişkiler kurmalarına fırsat sunduğu söylenebilir. Yüksek memurlar açısından da tıpkı iltizamların işletilmesinde olduğu gibi vakıfların da idaresinde kaza âyânlarından istifade etmek daha pratik bir yöntem olarak görülmüş olmalıdır.

1739 yılında kazada bir cami inşa ettirerek bir takım varlıkları cami vakfına bağışlayan âyânlardan biri de Es-Seyyid El-Hac Mehmet Efendi bin El-Hac Ali Efendi olmuştur. Vakfiyesinde yaptırdığı camiye Süveyka çarşısında bir bab dükkânı, bir bab ıtır dükkânı, bir bab berber dükkânı ve libasçı dükkânı ve nalıncı dükkânı ve yine Serturna İbrahim Ağa ile ortak oldukları bir tahtalı mesken, bir bab tüccar dükkânı, 100 adet zeytin ağacı ve başka bir dükkândaki bir kısım hissesini vakfederek mütevelliliğine Berberzade El-Hac Hüseyin Efendi'yi tayin etmiştir.³¹⁰ Kazada cami inşa ettiren bir diğer ayan ise Halil Çavuş el hac Ahmet bin Hüseyin olup Haliliye Cami adıyla anılan bu cami Antakya kazasında Dört Ayak mahallesinde yer almaktadır.³¹¹

1683 yılında Yeğen Mehmet Ağa isimli ayanın kendi adını taşıyan bir cami ve medrese inşa ettirdiğini görüyoruz. Bu cami³¹² ve medrese³¹³ Kestel mahallesinde inşa edildiği kayıtlardan anlaşılmaktadır. Yine kazada Han-ı Yeğen adıyla bir hanın da bu kişi tarafından yaptırıldığını görüyoruz.³¹⁴ Bu kişi sonraki yıllarda Ankara mutasarrıfı olarak gördüğümüz Yusuf Paşa'nın kardeşi olan Mehmet Ağa olmalıdır. Yeğen Mehmet Ağa

³⁰⁸ A.Ş.S. 5 130/205

³⁰⁹ A.Ş.S. 2 4/12

³¹⁰ A.Ş.S. 2 23/58

³¹¹ Şancı, a.g.t., s. 673.

³¹² Şancı, a.g.t., s. 673; *Yeğen Mehmet Ağa vakfından olup yevmi 8 akçe ile Cami-i Kebir'de Cuma vaizi olan Ömer Efendi'nin vefatı üzerine mahlul kalan vazifenin Seyyid Mustafa'ya tevcihi ...* ile ilgili bir kayıt için bkz. AE. SMHD I 34-2019

³¹³ Şancı, a.g.t., s. 674.

³¹⁴ Şancı, a.g.t., s. 675.

1736 tarihli bir kayıta müteveffa olarak geçiyor.³¹⁵ Bu ailenin sonraları paşa seviyesinde bir üyeye sahip olması ve 17. yüzyılın sonlarından itibaren kazada bu derece bir imar ve vakıf faaliyeti içerisine girmesi ile ilişkili olmalıdır. Zira bu tür hayır ve imar faaliyetleri ancak önemli bir mali gücün sonucunda ortaya çıkabilir ve bu ailenin 17. yüzyılda da böyle bir güce sahip olduğu görülmektedir. Aynı kayıta Abdülcelil oğlu Mehmed ismi ile geçmekteyse de çalışmamızın 18. yüzyıl ile sınırlı olması ve Abdülcelil isimli ikişi ile ilgili bilgi veren başka bir kayda rastlanmamış olması bu ailenin menşei ile ilgili daha fazla bilgi vermemizi engellemektedir.

Bir başka kayıta voyvodalık ve serdarlık vazifelerinde de bulunmuş olan Hasan Ağa 1709 yılında Belen mütevellisi³¹⁶ ve yine Cebel-i Akra nahiyesine vaki Dursuniye isimli köyün mütevellisi olarak görülmektedir.³¹⁷

Antakya ile Belen kazaları arasında eşkiyalara karşı yolcuları korumak amacıyla inşa edilmiş Karamurt Hanı ve vakfın mukataası durumunda olan Şeyhül Hadid mukataası, 1754 yılında bu vakfın yıllık geliri 6500 kuruş idi, askeri fonksiyonu nedeniyle kazadaki âyânların ilgili olduğu vakıflardan biriydi. 1754'te hanın ağalığına Osman Ağa getirilmiş olup vakfa bağlı arazileri de Ahmet Ağa ile müştereken iltizam etmişlerdir. Bu vazifenin getirdiği sorumluluğu belirtmek açısından hanın ağasına “eğer eşkiya birine zarar verirse bedeli sen ödersin, eğer biri ölürse sorumlusu sen olursun”³¹⁸ biçiminde bir uyarı yapıldığı görülmektedir. Söz konusu görevde 1781'de bu kez de âyânlardan Hacı Fethullah Ağa'nın olduğunu görüyoruz. Fethullah Ağa'nın görev aldığı bir diğer vakıf hizmeti de Cafer Ağa vakfı³¹⁹ olup bu vakfa bağlı mukataaları iltizam eden Fethullah Ağa'nın 1781 senesinde 8595 kuruşluk vakıf malını zimmetine geçirdiği tespit edilmiştir.³²⁰

Âyânların kimi zaman miri hazineye karşı yaptığı bu tür usulsüzlüklerin vakıflar içinde geçerli olduğu görülmektedir. Her ikisinde de âyânların mültezimlik görevi yaptığı göz önünde bulundurulursa işin kendisi kadar işle ilgili usulsüzlüklerin de benzer olması normal karşılanmalıdır.

³¹⁵ A.Ş.S. 2 89/124-90/125

³¹⁶ A.Ş.S. 1 12/35

³¹⁷ A.Ş.S. 1 27/75

³¹⁸ A.Ş.S. 5 111/188

³¹⁹ Antakya kazasında Kurşunlu Han ismi ile anılan ve 1569 yılında Dersaadet Kapı Ağası Cafer Ağa tarafından yaptırıldığı anlaşılan bir han bulunmaktadır. Cafer Ağa Vakfını kuran kişi de aynı kişi olmalıdır. Şancı, *a.g.t.*, s. 295.

³²⁰ Tecimen, *a.g.t.*, s. 62.

Âyânların vakıflara bağlı çeşitli meskenlerin işletmecisi olduğuna dair de elimizde kayıtlar vardır. Âyândan Haseki İbrahim Ağaoğlu Mustafa Ağa'nın Sefa hamamı ve Bezhanı denen bir yeri vakıftan kiralamış olduğu yine Halep'teki Süleyman-ı Eyyübi cami vakfı ve yine dokuz kıratı Halep'teki bir caminin vakfına ait olan Antakya'daki Meydan Hamamı'nın da Haseki İbrahim Ağa tarafından işletildiği görülmektedir.³²¹

3.4. ANTAKYA ÂYÂNLARININ MAL VARLIKLARI VE MİRAS DURUMLARI

Âyânların 18. yüzyıl içindeki güçlerini tespit edebilmek açısından onların ekonomik güçlerine değinmek gerekmektedir. Unutulmamalıdır ki âyânların taşrada artan etkinliği imparatorluğun dönüßen yapısı ile ilgili olduğu kadar bu süreçte sahip oldukları servet ile de ilgilidir. Âyânların mültezimlik, vakıf sahipliği, faizcilik, mesken ve arazi sahiplikleri ya da ihtiyaç durumunda kimi zaman vilâyet adına verdikleri borçlar hep onların ekonomik güçlerinin bir sonucuydu. Özellikle âyânların muhallefat kayıtları üzerinde yapılacak çalışmalar imparatorluğun genel bünyesi içinde olduğu kadar kişilerin kendi sosyal sınıfları içindeki konumlarını anlamamız bakımından da önemlidir.³²²

Bu başlıkta âyânların mal varlıklarını ve miras durumlarını tespit etmeye çalışırken kullanacağımız arşiv malzemesi: Alım satıma konu olan hüccetler, tereke kayıtları, vakıf bağışını içeren kayıtlar ve müsadere kayıtlarıdır.

Antakya şeriyye sicilleri incelendiğinde âyânların alıp sattıkları başlıca kalemler, meskenler, bahçeler³²³, değirmenler, hanlar,³²⁴ tarım aletleri, hayvanlar, ahırlar, dükkânlar olduğu görülür. 18. yüzyıl ortalarında kazada kethüdayeri olarak görev yapan Abdulkadir Ağa'nın toplamda 580 kuruş ödeyerek aldığı taşınır ve taşınmazlar arasında

³²¹ A.Ş.S. 3 24/60

³²² Yavuz Cezar, "Bir Ayanın Muhallefatı", *Belleten*, C. XLI, Sa. 161, Ankara 1977, s. 41.

³²³ *Medîne-i Antakya kazasında Süveyde nahiyesinde vaki Mugirun karyesi sakinlerinden Şeyh Hasan ibni Ta meclis-i şer'-i hatîr-i lâzîmü't-tevkirde Medîne-i mezbûrede Umran Mahallesi sakinlerinden hala voyvoda işbu bâisü'l-kitab kudvetü'l-emâsi ve'l-akrân Süleyman Ağa bin el-merhum Mustafa Ağa mahzarında bitav'a ikrar-ı tam ve takrir-i kelam idüb... derununda üç sütuna üzre mebni bir tam ... ve bir kazgan hariri hâvî bir kıta tut bağçemin iki sülüs hisse-i şayiasını tarafından icab ve kabuli hâvi ve şurût-ı müfsideden ârî bey'-i bât-ı sahîh-i şer' ile mûmâ-ileyh Süleyman Ağaya ikiyüz elli guruşa bey' ü temlik ve teslim eylediğimde...* Sevcan Bostancıoğlu, 9 Numaralı Antakya Şeriyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep 2015, s.42.

³²⁴ Bostancıoğlu, a.g.t., s. 154.

kaza merkezinden meskenler, kazaya bağı köylerden bir dut bahçesi, bir çift öküz, tarım aletleri gibi varlıkları karşımıza çıkmaktadır.³²⁵

Kazadaki diğer âyânlardan Mehmet Çavuşun üç değirmen taşı ve bir öküz değirmeni aldığı,³²⁶ Yeğen Mehmet'in ise dükkânlar, meskenler ve ahırlardan oluşan çeşitli mülkleri satın aldığı görülür.³²⁷

Âyânların vakıf kayıtları incelendiğinde de sahip oldukları varlıklarının alım satıma konu olan kalemlerle benzerlikler gösterdiği görülür. Vakıflar ve âyânlar arasındaki ilişkilere değinirken âyânların buradaki hedeflerinden birinin varlıklarını kendisinden sonra geleceklere aktarmak ve müsadereye uğramaktan kurtulmak olduğunu belirtmiştik. Dolayısıyla hayra konu olan bu tür varlıkların aynı zamanda bir ayanın mal varlığını yansıttığını söyleyebiliriz. 1744 yılında Mühürdar Halil Ağa'nın oğulları 18 kira meskeni ve iki dükkânı vakfetmişti.³²⁸ Yine 1744 yılında ayandan Mehmet Efendi 7 dükkân, bir mesken ve 100 zeytin ağacını vakfetmişti.³²⁹

Yukarıdaki bilgiler âyânların sahip olduklarını açıklamak bakımından önemli olsa da oldukça sınırlıdır. Zira tereke kayıtları ve müsadere sonucunda ortaya çıkan bilgiler kişisel eşyaları da içeren bilgiler sunduğu kadar bu varlıkların değerlerinin tespiti gibi daha detaylı bilgilere ulaşmamızı sağlamaktadır. Araştırmamızda bu konuda bize bilgi veren iki önemli kayda rastlanmıştır. Bunlardan biri Hüdaverdizade Ali Beşe'nin tereke kaydı³³⁰ iken diğeri Serdar Fethullah Ağa'nın muhallefet ve müsaderesine konu olan evraklardır.³³¹ Bu kayıtlarda yer alan ve âyânların zimmetlerinde bulunan taşınır ve taşınmazların listesi aşağıdaki gibidir.

Tablo 3: Âyânların Terekelerinde Tespit Edilen Taşınır ve Taşınmazların Listesi

Akçe Kesesi	Kuşak-Kemer	Sim-i Zarif
Bahçeler (Dut ve zeytin)	Kürk	Simli Kılıç
Bargirler	Leğen-İbrik	Simli Vezne

³²⁵ A.Ş.S. 2 39/112; A.Ş.S. 3 4/15

³²⁶ A.Ş.S. 4 21/37

³²⁷ A.Ş.S. 4 16/30

³²⁸ A.Ş.S. 3 29/50

³²⁹ A.Ş.S. 2 23/58

³³⁰ A.Ş.S. 5 21/41

³³¹ BOA. AE. SABH I 66-4604, BOA. C. ML. 376-15450, BOA. C. ML. 637-26174, BOA. C. ML. 648-26558, BOA. C. ML. 650-26621;

Çiftlikler	Leğen-İbrik	Sini
Dükkanlar	Saat	Şamdan
Fener	Sahan	Şamdan
Fincan	Sakal Tarağı	Tespah
Gaddare	Sandık	Topuz
Gömlek-Don	Sarık	Tüfek
Kaftan	Sarık	Yorgan Döşek
Kâse	Sarık,Kavuk,Fes	Yüzük
Kaşık	Seccade	
Kilim	Sim Başlık	

Kazada âyânlar arasında yer alan kimselerin terekelerinde ortaya çıkan miktarlarda onların mali güçleri hakkında bize fikir vermektedir. Şeriyye kayıtlarında pek çok tereke dökümü bulunmaktadır. Bu kayıtlar arasında reayadan kimseler kadar askeri sınıfta yer alanlar ve ayandan olanlarda bulunmaktadır. Askeri sınıftan yer alanların birçoğu kayıtlarda âyân-ı vilâyetten sayılmakla beraber bunların terekeleri sonucunda ortaya çıkan rakamlar değişkenlik göstermektedir.³³² Dolayısıyla âyânlar arasında bir ekonomik standart tespit etmek çok güçtür. Öyle ki kimi âyânların borçlu olduğu bile tereke kayıtlarına yansımıştır.

Fethullah Ağa'nın terekesini tespit etmekle görevlendirmiş olan Hassa Silahşörlereinden Sipahi Ömer Ağa'nın tahriratında Fethullah Ağa'nın varlıklarının satılmasının borçlarını kapatmaya yeterli olmayacağından bahisle muhalefatının, borçların tamamını ödemesi ve hazineye vereceği 25 bin kuruş vermesi karşılığında Fethullah Ağa'nın yeğeni İsmail Ağa'ya bırakılmasına karar verilmişti.³³³ Fethullah Ağa'nın tereke kaydında dikkat çeken unsurlardan biri de onun borçlandığı kişiler arasında Halep'teki İngiltere konsolosluğunda görev yapan bir tercümanın da bulunmasıdır. Kayıta Fethullah Ağa'nın bu kişiye 8650 kuruş borçlu olduğu görülmektedir ve bu bedelin

³³² 18. yüzyılda Antakya şeriyye sicillerinde yer alan terekelerin dökümü için bkz. Doğan Gün, *18. Yüzyılda Antakya'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı 1708-1777*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.

³³³ BOA. C.ML. 650-26621.

Fethullah'ın firari durumda olduğu sırada onun emval ve eşyasından tahsil edilmesi konulu bir emir gelmiştir.³³⁴

Antakya kazasında ayandan kimselerin tereke kayıtlarında karşımıza çıkan miktarlara bakacak olursak:

Tablo 4: Âyânların Terekelerinde Tespit Miktarlar

Âyânın Adı ³³⁵	Tereke Tarihi	Miktar
Durmuş Ağa bin Recep	10 Kasım 1735	20.838 Kuruş
Ahmet Ağa bin Abdurrahman	9 Ağustos 1736	4104 Kuruş
Voyvoda Süleyman Ağa	9 Eylül 1743	10.608 Kuruş (borçlu)
Cin Mehmet Ağa bin Halil	3 Ekim 1743	1115 Kuruş
Sofizade Abdullah	9 Temmuz 1744	19.435 Kuruş
Hüdaverdizade Ali Beşe	20 Nisan 1753	9723 Kuruş
Çavuşzade Mustafa Ağa	17 Şubat 1754	793 Kuruş
Yağcızade Hüseyin Beşe	5 Haziran 1754	3445,5 Kuruş
El-Hac Mehmet bin İsmail	23 Eylül 1762	2886,5 Kuruş
Caferizade Vaiz Mehmet Efendi	9 Kasım 1775	51.923 Kuruş
Mimarizade Ahmet Efendi	25 Şubat 1776	13.729 Kuruş
Hazinedaroğlu Yusuf Ağa	11 Nisan 1777	1066 Kuruş

³³⁴ Halep İngiltere konsolosunun tercümanı İlyas Andon'un Antakya ayanından hal-i firarda bulunan Fethullah Ağa zimmetinde alacağı olan 8650 guruşun medyunun emval ve eşyasından marifet-i şer ile tahsil ve daine teslimi hakkında Halep valisine ve kadısına emir isdarı iltimasına dair İngiltere elçisi tarafından verilen tahrir. BOA. C. HR. 147-7320

³³⁵ A.Ş.S. 2 15/20, A.Ş.S. 2 63/75, A.Ş.S. 3 7/17, A.Ş.S. 3 14/27, A.Ş.S. 3 50/75, A.Ş.S. 5 21/41, A.Ş.S. 5 132/207, A.Ş.S. 5 143/211, A.Ş.S. 7 37/64, A.Ş.S. 9 23/47, A.Ş.S. 9 38/69, A.Ş.S. 9 103/62.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÂYÂNLARIN BÖLGEDE SEBEP OLDUKLARI ASAYİŞ PROBLEMLERİ VE MÜTEGALLİBELİK DURUMLARI

4.1. ÂYÂNLARIN KAZA HALKI İLE KURDUKLARI İLİŞKİLER VE YAŞANAN SORUNLAR

18. yüzyılda Osmanlı taşra idaresinin genel bir karakteri çıkarılacak olsa başta gelen özelliklerden biri, taşradaki mahalli güçlerin artan idari fonksiyonları olur. Birçok örnek göstermiştir ki âyânlar, voyvodalar, mütesellimler ve mütegalibeler arasında ince bir çizgi vardır. Bir kişinin bu unvanların bir kaçını birden alması söz konusudur. Âyânların Osmanlı taşrasında artan etkisi beraberinde sorunların da çıkmasına neden olmuştur.³³⁶ Özellikle güçlü aileler arasında baş âyân olma çabaları ya da diğer memuriyetleri elde etmek için yapılan mücadeleler halkın bölünmesine ve çatışmasına kadar giden olaylara sebep olmuştur. Bu yüzyılda âyânlık vazifesini elde eden kimselerin halktan kanuna aykırı vergiler tahsil etmek istemesi³³⁷ ve bunu yaparken bölgedeki diğer görevlilerle işbirliği içinde hareket edip halkı soyması da az görülen bir durum değildi.³³⁸

Âyânlarla halk arasında yaşanan sorunlardan biri de bu kişilerin kapılarında istihdam ettikleri sekbanların kimi kanunsuz eylemeleri olmuştur. Bazen bir âyânın eşkiya gruplarıyla da işbirliği yaptığı ve reayanın hayatını zorlaştırdığı, bölgeye gelen tüccara zarar verdiği olurdu.

Âyânların gerçekleştirdiği pek çok hukuksuzluğa rağmen reayanın tam bir teslimiyet içinde olaylara boyun eğdiğini söylemek de mümkün değildir. Reayanın âyânlar karşısında şikâyet yoluna gittiği ve bir biçimde Osmanlı adalet mekanizmasının işlediği de kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bu dönemde yaşananlar içinde kayıtlara yansımayan olayların olduğu da kabul edilmelidir. Ortadoğu devlet ve hükümet sisteminin adalet

³³⁶ İlk zamanlarda Kilis halkı Daltabanzade'nin voyvodaliğinden hoşnut olsa da sonraki yıllarda halka yaptığı zulm ve haksızlıklar ağırlık kazandı. Kıvrım, a.g.m., s. 152.

³³⁷ Kütükoğlu, a.g.m., s. 447.

³³⁸ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, s. 169.

kavramı üzerine inşa edilmesi ve halkın şikâyetlerini doğrudan padişaha iletmesi ve onun emriyle haksızlıkların giderilmesi³³⁹ bu şikâyet mekanizmasının merkezi otoritenin zayıfladığı dönemde bile işleminde etkili olmuştur. Reaya ya da askeri, zımni ya da Müslüman herkesin şikâyet için arz sunma hakkı vardı. Yerleşik bürokratik gelenekler bu tür haksızlıkların önlenmesinde reaya üzerinde koruyucu bir nitelik sağlıyordu.³⁴⁰ Klasik devlet düzeninin ciddi değişimler geçirdiği yılların ardından dahi halkın şikâyetlerini padişaha ulaştırmak da başarılı olduğu görülür.³⁴¹

18. yüzyılda âyânların reaya üzerinde baskı kuracak bir güce ulaşması onların ekonomik güçleri yanı sıra bölgedeki idari-askeri memuriyetleri de elde etmeleriyle olmuştur. Süleyman Penah Efendi risalesinde mütesellimlik, voyvodalık, cizyedarlık, mültezimlik gibi işlerin yerliden kimselere verilmemesi halinde reayanın zulümden kurtulacağını belirtmiştir.³⁴² Bu vazifelerin âyânların elinde olmasının kimi yerlerde reaya zulme dönüştüğü doğru olsa da özellikle iltizamın imparatorlukta bu derece yayıldığı bir dönemde geniş ve çeşitli vergi kaynaklarının nasıl tahsil edileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Âyânların bu alanda aktif olması devletinde onların hizmetine duyduğu ihtiyacın bir sonucudur.

Voyvodalık vazifesi Antakya âyânlarının çokça istihdam edildiği bir vazife olmasından ve voyvodanın kadı ile birlikte kazadaki en önemli iki figür olmasından dolayı âyân-voyvodaların kimi zaman halkla sorunlar yaşadığı, onların azledilmelerini konu alan kayıtlardan anlaşılmaktadır. Dolayısıyla hükümetin halkın çıkarlarını âyân karşısında korumaya çalıştığından bahsedilebilir. Ancak hükümetin âyânları cezalandırmakta zaaf gösterdiği durumlarda âyânların daha başına buyruk hareket ettiği ve mütegalibeliğe yöneldiği de görülmüştür.

Antakya kazasının âyân-reaya ilişkisi bakımından talihli denebilecek yanı âyânlığın imparatorluğun diğer pek çok bölgesinde olduğu gibi seçim ve onay süreçlerinden geçen baş âyânlık gibi kurumsal bir nitelik almamasıdır. Çeşitli kazalarda bu göreve gelmek isteyen âyânların önce rüşvet verip sonra da bunu misli ile halktan talep etmesine benzer bir durum yaşanmamıştır. Sicillerde bu yönde tek bir şikâyet bile söz konusu değildir. Kimi zaman reayanın fazla vergi talebi nedeniyle rencide edildiği

³³⁹ İnalçık, *Osmanlı'da Devlet ...*, s. 49.

³⁴⁰ İnalçık, *Osmanlı'da Devlet ...*, s. 53.

³⁴¹ Antakya sicillerinde gerek reayanın kendi arasında gerekse âyân ya da vergilerle ilgili sorunlarda şikâyetlerini konu alan bir hayli belge söz konusudur.

³⁴² Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, s. 171.

durumlar olsa da bunların bir kısmını âyân ile reaya arasında yaşanan sorunlar olarak değil Halep Muhassıllığı ile yaşanan sorunlar olarak görmek gerekir.

Voyvodalık vazifesinin bu tür bir rüşvet ilişkisi ile elde edildiğine dair de elimizde bir kanıt yoktur. Voyvodaların üçer aylık sürelerle tayin edilmesi ve bir voyvodanın ancak memnun olduğunda görevinin uzatılması ve âyânların bu vazifede uzun süre kalamaması bunda etkili olmuştur.

Antakya kazasında 18. yüzyılda nadiren de olsa âyânların tekâlif-i şakka³⁴³ türünden vergi talepleri ile halkı rencide etmeleri de söz konusudur. 23 Haziran 1781 tarihli bir kayıta Fethullah Ağa ile o sırada cizyedar durumunda olan Kâtipzade³⁴⁴ isimli âyânların haklarındaki şikâyet bununla ilgilidir. Şikâyet Antakya kazasına bağlı Ordu köyü ahalilerince yapılmıştır. Köy ahalisi arzuhallerinde köylerinin Mısır yolu üzerinde olduğu ve menzilkeş durumunda bulunduğu, ahalisinin mihmandarlık ve menzil işleri ile uğraştığı, yine topraklarının verimli olmaması nedeniyle ürünlerinin az olduğunu belirtmiştir. Buna rağmen Antakya kazasında âyânlık iddiasında olan Fethullah Ağa ve Kâtipzade isimli kişilerin kanuna aykırı olarak türlü tekâlifler ihdas ettiğinden ve bu nedenle ahalinin perişan olduğundan bunun önlenmesi için Halep valisine ve Antakya kadısına emirler gönderilmesini talep etmişlerdir. Arzuhal “*Ordu karyesi fukarası*” biçiminde sonlandırılmıştır.³⁴⁵

Âyânların kaza halkı ile kurduğu ilişkiler açıklanırken değinilmesi gereken hususlardan biri de şehir kethüdalığı olmalıdır. Bu kurumun âyânlık ile ilişkisi halkı temsil etmekteki yeterliliği ve işleyip işlemediği konusu...³⁴⁶ 1785'te imparatorlukta kurumsal olarak âyânlığın kaldırıldığı dönemde şehir kethüdarları âyânların vazifelerini yapmak için görev verilmiş kurum olsa da bu işlememiş ve yeniden âyânlığa dönmüştür.³⁴⁷ Antakya'da kaza âyânlığı kurumsal bir yapı arz etmediğinden söz konusu değişikliğin şehir kethüdalığı ile âyânlık arasında nasıl bir ilişki olduğunu anlamamızı engelliyor. İncelediğimiz dönemde Antakya kazasında bir şehir kethüdası bulunmaktadır. 1749 yılına ait kayıtlarda El-hac Ali ve Ahmet Halil³⁴⁸ isimli iki şehir kethüdasının ismine

³⁴³ Uluçay, *a.g.e.*, s. 36-37.

³⁴⁴ Bu dönemde kazada Kâtipzade Süleyman ve Kâtipzade Mehmet isimli iki âyân bulunmaktadır. Belgede bu kişi sadece Kâtipzade biçiminde yer almış ve hangi âyânın kastedildiği anlaşılamamıştır.

³⁴⁵ BOA. AE. SABH.I 338/23562

³⁴⁶ Osmanlı klasik döneminde şehir kethüdarlarının şehrin âyân ve eşrafı arasından tayin edilmesi de söz konusu olmuştur. Ancak bu dönemde âyânların henüz 18. yüzyıldaki pozisyonlarında olmadığı da bilinmektedir. Şehir kethüdarları ile âyânların klasik dönemdeki durumları için bkz. Ergenç, “*a.g.m.*”, s. 107-110.

³⁴⁷ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, s. 174.

³⁴⁸ A.Ş.S. 4 8/14

tesadüf edilmiştir. Ancak bu kişilerin kaza âyânları arasında adı geçen kişilerle bir bağlantısı tespit edilememiştir. 17. yüzyılda şehir kethüdasının şehirdeki zengin kişilerden seçildiği, şehir âyânı arasında yer alan askeri sınıf mensuplarının da şehir kethüdası olduğu görülür. Ancak Antakya kazasında bu görevli sicillere nadiren yansımış görülmektedir. Genel araştırmalarda şehir kethüdasının belli anlaşmazlıkları çözen şehrin çıkarlarını temsil eden kişi olduğu belirtilir. Yine de eldeki bilgilerden yola çıkarak Antakya kazasında şehir kethüdalığının daha sönük bir vazife olduğu anlaşılabilir. Belki de şehir kethüdasının mutlak bir âyân olması gerekmemesi³⁴⁹ onların rollerinin daha sönük kalmasında etkili olmuştur.

Kaza halkı da zaman zaman tıpkı hükümet gibi kaza âyânlarının mali desteğine ihtiyaç duyuyordu. Devletin kaza ahalisinden tahsil etmesi gereken vergileri bir âyânın ödediği ve sonra bu parayı reayadan tahsil etmeye çalıştığı olurdu. Elimizdeki kayıtlardan reaya adına yapılan bu tür ödemelerde bir faiz bedelinin söz konusu olup olmadığını açıklayamamaktayız. Bu tür ödemeler halk açısından olduğu kadar hükümet için de faydalar doğurmaktaydı. Ancak sonrasında bu paraların tahsili gerektiğinde âyânların bir takım zorluklarla karşılaştığı da görülmektedir. Âyânların bu tür ödemeleri bölgedeki reaya üzerinde etkisi daha da arttırmak gibi bir amaçla yaptığı ya da hükümet nazarında saygınlığını arttırdığı düşünülebilir.³⁵⁰

Çavuşzade Mustafa Ağa 1748 yılında Keşkenid köyüne isabet eden saliyane bedelini kendisi ödemiş ancak köylüden bu parayı tahsil etmek istediğinde köylü ödeme gücünün olmadığını söyleyerek tecil ve taksitlendirilmesini istemiştir. Sonuçta Mustafa Ağa'da köylünün bu talebini kabul etmiştir.³⁵¹ Bu köy ile söz konusu Mustafa Ağa arasındaki ilişkiyi tespit edecek bir kayıt olmasa da bu köyün Mustafa Ağa iltizamında bir köy olduğu düşünülebilir. Zira Antakya kazası dâhilindeki mukataaların kahir ekseriyeti Antakya âyânlarınca malikâne biçiminde iltizam edilmekteydi. Ancak yine de bu konuda net bir yargıda bulunacak durumda değiliz.

Âyân ile köy ahalisi arasındaki bir diğer alacak verecek anlaşmazlığı³⁵² Kâtipzade Mehmet ile Fatıkiye köyü ahalileri arasındadır. Kâtipzade arzuhalinde söz konusu karyenin ahalisinden 2900 kuruş alacağı olduğunu söylüyor. Ancak köy ahalisi bu

³⁴⁹ İnalçık, *Devlet-i Aliyye...*, C. IV, s. 89.

³⁵⁰ "Hüseyin Paşa hazretlerinin Antakya'ya teşrifleri sırasında âyân-ı beldeden alınan bedeller" biçiminde sicilde yer alan bir kayıta adı geçen âyânlar şunlardır: Serdar İbrahim Ağa, Dervişağazade Mehmet Ağa, Mustafa Çavuş Ağa, Nakibüleşraf Seyyid İbrahim, Esseyid Ebubekir Efendi, Kethüdayeri Abdülkadir Ağa, Seyyid Şemsettin Ağa, Cin Hasan Ağazade Hüseyin Ağa, Hatunzade Hasan Efendi, Hüseyin Ağa, Molla Yusuf. A.Ş.S. 2 94-95/126

³⁵¹ A.Ş.S. 4 22/40

³⁵² A.Ş.S. 8 12/32

parayı ödeyemeyeceklerini ifade ediyor. Kâtipzade Mehmet kazada voyvodalık vazifesinde bulunmuş âyânlardan olup onun da bölgede çeşitli mukataaları iltizam ettiği görülmektedir. Köy halkı ile ilişkisi net olarak tayin edilemese de şikâyete konu olan meblağ 2900 kuruş gibi oldukça yüksek bir meblağdır. Sicillerde incelediğimiz kayıtlarda hiçbir dönemde bir köye isabet eden bu miktarda bir vergiye rast gelinmemiştir. Dolayısıyla bu paranın bir yıla isabet eden bir alacak olmama ihtimali yüksektir. 1749 yılı hazeriyyesi içerisinde gösterilen masraflar arasında “*zi kudretten istidâne olunan*”³⁵³ şeklindeki ifadeler âyânların vilâyet için de paralar verdiğini ve sonrasında vergilere eklenerek tahsil edilmeye çalışıldığı göstermektedir.

Âyândan olan kimselerin alacaklarına karşılık zora başvurduğu durumlarda söz konusudur. Mehmet isimli kişi arzuhalinde babalarının ölümünün ardından İbrahim Çavuş isimli kişinin “*pederinizden 300 kuruş alacak hakkım vardır*”³⁵⁴ diyerek bin kuruşluk bahçelerine el koyduğunu ve bahçelerini talep ettiklerinde İbrahim Çavuş’un kendisi gibi kudret sahibi kimselerle ittifak ederek karşı koyduğundan bahsedilmiştir. İbrahim Çavuş ismi bölgedeki bir başka mütegalibelik olayında da karşımıza çıkmaktadır. Kayıтта Zincirkıran Mustafa Beşe ve İbrahim Çavuş isimli kişilerin mütegalibeden olduğu, “*cebren ve fahren*”³⁵⁵ bir meskene el koydukları şikâyet sahibi İsmail tarafından arzuhal edilmiştir.

Doğrudan borç verme³⁵⁶ ya da ahali adına bir vergiyi ödeme gibi ekonomik ilişkiler dışında bir de âyânların mültezimlik vazifeleri gereği tahsil etmekte zorlandıkları vergiler nedeniyle de ahali ile âyânlar arasında anlaşmazlıklar çıkmaktaydı. Cebel-i Akra nahiyesinde Hisarcık köyünün malikânegisi olan Mühürdarzade Hüseyin Ağa ve kardeşi Nureddin Ağa söz konusu köyden Hüseyin bin Musa adlı kişiden davacı olarak bu kişinin 18 senedir karyedeki tarlaları işgal ettiği, ödemesi gereken aşar-ı şeriyeyi ödemediğini belirtmiştir. Davalı Hüseyin’den sorulduğunda o da borçlu olduğunu kabul etmiştir.³⁵⁷ Yine bir başka kayıтта Mühürdarzade Hüseyin Ağa Feyâ ve ona bağlı mukataaların malikânegisi olduğunu ve ahalden gereken aşarı alamadığı gerekçesiyle şikâyetçi olmuştur.³⁵⁸

³⁵³ A.Ş.S. 4 124/228

³⁵⁴ A.Ş.S. 5 87/112

³⁵⁵ A.Ş.S. 6 15/16

³⁵⁶ Âyânların tereke kayıtlarından anlaşıldığına göre kaza da birçok kimseye temessük karşılığında borç verdikleri de görülmüştür.

³⁵⁷ A.Ş.S. 4 13/24

³⁵⁸ A.Ş.S. 8 24/67

Osmanlı İmparatorluğu'nda âyânların şehir ekonomisi ile ilişkisi ve şehrin üstün ekonomik çıkarlarının âyânlar açısından önemli olup olmadığı ya da bir âyânın şehrin ekonomik çıkarlarını koruma noktasında reaya ile birlikte hareket edip etmediği konusu da âyânların kaza halkı ile ilişkilerini açıklamak bakımından önemlidir. Söz konusu sorulara Antakya kazası özelinde cevap verecek olursak âyânların şehir ekonomisini korumak için böyle bir hassasiyet taşıdıklarını söyleyemeyiz. 18. yüzyılda kimi zaman kaza halkının haksız vergilerden şikâyet ettiği görülür. Özellikle örfi vergiler arasında olan ve voyvodalar eliyle toplanan hazeriyye, seferiyye, avarız gibi vergilerin tevzi ve tahsilinde âyânlar da görev almaktaydı. Bu tür vergilere gelen itiraz durumlarında âyânların reayaya, hakkını arama noktasında öncülük etmesi gibi bir durum söz konusu değildi. Ancak bu vergileri belirleyenlerin de âyânlar olmadığını belirtmek gerekir. Bu tür şikâyetler âyânların mütegalibeliklerinden kaynaklanmıyordu vergiyi belirleyen doğrudan Halep Muhassıllığı idi. Buna karşın âyânların malikâneci kimliği ile topladıkları öşür ve raiyyet vergilerinde malikânecinin halktan fazla vergi toplama çabası içinde olduğu ve halkın da buna itirazları görülmüştür. 1757 senesinde Kâtipzade Mehmet Ağa ile ilgili olarak köy halkı üzerlerine düşen vergileri ödemelerine rağmen adı geçen malikânecinin bununla kanaat etmeyerek fazla vergi tahsil etmeye çalıştıklarını belirtmiştir.³⁵⁹ Âyânların çeşitli malikânecilik kimliği ile kırsal alanda geniş bir hâkimiyet kurmasına rağmen reaya üzerinde tam bir feodal güce ulaştığını söylemek de mümkün değildir. Osmanlılarda geleneksel yapıyı koruma yönündeki gayretler ve bunun Kanun-i Osmani biçiminde hayat bulması sonraki dönemlerde de reayanın hukuki statüsü ve yükümlülükleri bakımından bağlayıcı olmuştur. Sistemin geleneksel yapıyı ısrarla koruma güdüsü ve kanunda yer bulmayan uygulamaların bidat kabul edilmesi tımar sistemi sonrası düzen de dahi reayanın malikâne sahibi âyânlar karşısında feodal yükümlülükler taşımak zorunda kalan bir kitle olmasını engellemiştir. Reaya daima âyânın inisiyatifine değil defterdeki hükümlere tabidir ve bir anlaşmazlık durumunda deftere başvurulur.³⁶⁰ Âyânların mallarının müsadere edildiği çeşitli durumlarda görüleceği üzere bir âyânın reayaya zulmetmesi ve asi olması durumunda devletin onun tüm mal varlığına el koyması ve âyânın malikânelerini de kaybetmesi âyânın reaya üzerinde bir sahiplik gücüne erişememesinde etkili olmuştur.

Âyânların iltizamları üzerine alması sürecinde değinildiği üzere bir âyânın mukataa iltizam etmesi için hazineye bir kefil göstermesi söz konusuydu. Bu durum âyânların

³⁵⁹ A.Ş.S. 7 90/154

³⁶⁰ Tımar sisteminin bozulduğu dönemde dahi çift-hane sisteminin sürmesi ve reayanın durumu için Bkz. Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul, 2009, s. 1-14.

mali güce sahip kimi sarraf ya da servet sahibi kimselerle ilişki kurmasını da gerektiriyordu. Mühürdarzade Hüseyin Ağa'yı konu alan bir şikâyet, âyânla servet sahibi kişi arasında böyle bir ilişkiyi akla getirmektedir. Sarraf-ı Kilis adı ile yapılan şikâyette Hüseyin Ağa zimmetinde 200 kuruş hakkı olduğunu ancak Hüseyin Ağa'nın parayı ödemekte zorluk çıkardığından bahsedilmektedir.³⁶¹ Şikâyette bulunan kişi bir mübaşir tayinini talep etmiştir. 200 kuruşluk bir meblağ Hüseyin Ağa gibi bir âyân için ödemesi zor olmayan bir miktar olsa da bu paranın neye istinaden alındığı anlaşılammıştır.

Âyânların sahip oldukları kimi işletmeler ve bunların yerli halk ile anlaşmazlıklara neden olduğundan bahsetmiştik. Antakya'da Asi Nehri ve Amik Gölü bölge halkının balıkçılık ile uğraşmasına da etki etmiş ve kaza ayanarı da bu faaliyetten geri durmamıştır. Şeriyeye kayıtlarında balıklık biçiminde geçen bu faaliyetin icra edildiği alan "dalyan" adı ile anılmaktaydı. Bugün de Antakya yakınlarında Büyük Dalyan, Küçük Dalyan adıyla yerleşim yerleri bulunmaktadır. Dalyan, deniz, göl ve ırmakların kıyılara yakın yerlerinde ağ ve kazıklarla oluşturulan, büyük balık avlama yeri manasındadır.³⁶² Amik gölü civarındaki dere ve nehirler üzerinde, Halep ve civarında yer alan şehirlerin ileri gelenleri ile bu bölgede yöneticilik yapanların dalyanları bulunmaktaydı.³⁶³ Asi Nehri'nin balıkçılık yanında değirmen işletenler için de bir işletme ve geçim alanı olduğu anlaşılıyor. Ancak nehrin sağladığı imkânlardan yararlanma çabası işletme sahipleri arasında anlaşmazlıklara sebep olmuştur.

Asi Nehri üzerinde bir değirmene sahip olan ve bunu senelik 100 kuruşa kiraya veren "Yusuf Paşa hanımı" şeklinde kayıtlara geçen kadın değirmenin hem hemen üst tarafına Kara İbrahim Ağa'nın bir balıklık yaptığını ve kendilerinin başka gelirleri olmaması nedeniyle büyük zarara uğradıklarını ifade etmiştir.³⁶⁴ Bunun üzerine bir mübaşir tayin edilmiş ve balıklığın değirmene bir zararı olmadığına hükmedilmiştir. Ancak mesele sonraki dönemde de âyân ile değirmen sahibi kadın arasında sürmüş ve bu kez de İbrahim Ağa arzuhal ederek değirmen sahibinin kendisine müdahalesinin sürdüğünü belirtmiştir.³⁶⁵ Bu kayıt âyânların da kimi zaman reaya karşısında haksızlığa uğradığını gösteren bir durumdur. Ancak buradaki şikâyet sahibi Yusuf Paşa Hanımı'nın bağlantılı olduğu kişi bakımından kazada yeniçeri serdarlığı vazifesindeki bir âyânı dahi rahatsız

³⁶¹ A.Ş.S. 5 156/234

³⁶² Aydın Efe, "19. Yüzyılda Amik Gölü ve Dalyanları", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, C. 3, Sa. 4, 2016, s. 934.

³⁶³ Efe, a.g.m., s. 938.

³⁶⁴ A.Ş.S. 6 10/8

³⁶⁵ A.Ş.S. 5 81/130

edecek durumda olması onun durumunu diğer kaza ahalisi ile kıyaslamamıza fırsat verir. 1736 yılına ait bir kayıttan anlaşıldığı kadarıyla Antakya kazasından Yusuf Paşa isimli kişi o sırada Ankara Mutasarrıfı olup kendisi sınır muhafızlığı göreviyle hizmet etmektedir. Bu durum 18. yüzyılda enderun dışından kimselerin taşra idaresinde görev almaları bakımından bir örnek teşkil eder. Bu kişinin kardeşi Yeğen Mehmet Ağa olup kendisi 1736 tarihi itibarıyla kayıtlarda müteveffa olarak görülmektedir. Kazada sonraki tarihlerde de Yeğen Mehmet Ağa isimli bir âyâna tesadüf edilmişse de bu kişinin Yusuf Paşa ya da kardeşi müteveffa Yeğen Mehmet Ağa ile bağlantısı tespit edilememiştir. Müteveffa Yeğen Mehmet Ağa'nın âtikası olarak kayıtlarda yer alan Ayşe Hatun isimli kadın 1717 senesinde ölmüş olup bu kişinin verasetinin bir kısım hissesi Yusuf Paşa'ya düşmüştür. Mehmet Paşa o sırada sınır muhafızlığı görevinde olduğundan kadının terekesinden paşaya düşen hisse kaza da beytûmalcı³⁶⁶ durumunda olan bir kişi tarafından emaneten alınmış ancak daha sonra düşük bedellerle kazadan bazı kişilere satılmıştır. Muhallefattan düşük baha ile alınan bahçe, mesken ve ziynet gibi terekeleri alanlar arasında Seyyid Ağa, İbrahim Ağa, Hüseyin Beşe ve Hüseyin Ağa gibi kazada âyândan kimseler bulunmaktadır. Bu satış tek başına beytûmalcı durumunda olan kişinin kabahati sayılabileceği gibi âyânların da terekenin satışını fırsata dönüştürmüş olması mümkündür. Zira muhallefatların tespitinde bu tür yolsuzlukların yapıldığı ve âyânların çeşitli emlakı düşük bedellerle aldığı imparatorluğun başka bölgeleri için de söz konusu olmuştur. Zaten terekelerde bu tür mallara talip olanların da genellikle âyânlar olduğunu belirtmek gerekir.³⁶⁷ Yusuf Paşa arzında söz konusu durumdan şikâyetle divana başvurmuş ve Sultan III. Ahmet tarafından verilen bir emirle³⁶⁸ düşük baha ile alınan emlak ve eşyanın o kişilerden geri alınması istenmiştir. Ayşe Hatun 1717 senesinde ölmüş olmasına rağmen aradan geçen uzun süreye rağmen (1736'da) şikâyetin çözülmesi yönündeki emir ayrıca dikkat edilmesi gereken bir husustur. Tekrar değirmen ve balıklık anlaşmazlığı nedeniyle Kara İbrahim Ağa ile soru yaşayan kadının durumuna dönecek olursa bu kişinin de söz konusu Ankara Mutasarrıfı Yusuf Paşa ile bağlantılı kişilerden olması muhtemeldir. Âyâna karşı tutumunda bu bağlantısının etkili olduğu da düşünülebilir.

³⁶⁶ Eylül 1149 yılın ait bir kayıttan kaza âyânlarından Çavuşzade İsmail Ağa'nın beytûmal emini olduğu görülmektedir. Dolayısıyla daha önceki senelerde de kazadaki beytûmal emirlerinin âyândan olduğu düşünülebilir. A.Ş.S. 5 33/78

³⁶⁷ Köprü ve Havza âyânından Hüseyin Ağa'nın mirice zapt olunan muhallefatında bir bahçenin bu şekilde tartışma konusu olduğu görülmüştür. Cezar, "Bir Âyânın Muhallefatı", s. 52.

³⁶⁸ A.Ş.S. 2 89/124-90/125

20 Temmuz 1762 tarihinde kazada voyvodalık vazifesinde bulunan Veliüddin Ağa'da ahaliden bazı kimselerle sorunlar yaşamış ve bu sorunlar Halep divanına yansımıştır. Veliüddin Ağa kazada bazı kimselerin görevini yapmasına engel olduğundan şikâyetle Halep valisine başvurmuş ve vali olayın soruşturulması için bir mübaşir tayin etmiştir. Yapılan soruşturma neticesinde voyvodanın haklı olduğu anlaşılmış ve voyvodanın görevini yapmasına engel olanların isim ve resimleri ile Halep divanına bildirilmesi istenmiştir.³⁶⁹ Dolayısıyla bu örnekler âyânlar ile reaya arasındaki problemlerde mağduriyetin iki tarafı da olabileceğini göstermektedir. Âyânların buna benzer durumlarda sorunları çözmek adına kullandıkları mekanizmalar ilişkilerin tahlilinin yapılması ve kimi âyânların ya da âyânlara muhalefet edenlerin güçlerini göstermek bakımından önemlidir. Ancak bu son örnekte olduğu gibi anlaşmazlığın sebebinin ne olduğunu dair bir izahatın bulunmaması bu sorun özelinde daha detaylı analizler yapmamızı engellemektedir.

Âyândan olan kimselerin çeşitli gerekçelerle kanuna aykırı olarak ahaliden ve tüccardan para ya da mal almaları kaza dışında dahi şikâyetlere sebep olmuştur. Antakya ahalilerinden bir grup tüccar Antakya'dan Mısır yönüne gelirken Antakya kazasında serdar olan Mustafa Ağa kendilerinden bir cariyeye, bir Arap gulam, pirinç, kahve ve bir miktar para almış olup bu konuyu Kahire'deki kadının mahkemesine taşımışlar ve tüccardan haksızca alınanların mübaşir tayini ile serdardan tahsili şayet muhalefet ederse Âsitane'te ihzar olunması yönünde bir emir gelmiştir.³⁷⁰

Antakya kazasında âyândan olan kimselerin mütegalibelik faaliyetlerinden de geri durmadıklarını gösteren örnekler söz konusudur. Süveydiye nahiyesinden Pestpirik isimli mezradaki Özbek obası adındaki mahalden Yusuf bin Süleyman, El-Hac Hüseyin'in kendine tabi piyade ve süvari ile sabaha karşı obayı basıp oğlu Ahmet'i kılıç ile yaraladığını ve bu nedenle oğlunun öldüğünü belirtip cenazesinin keşfini talep etmiştir.³⁷¹ Voyvodaların maiyetinde yer alan kişilerinde reaya ile yaşadığı benzer çatışmalar olmuştur. 1782 yılında voyvodanın tüfekçisi durumunda olan bir kişi voyvoda tarafından Kuseyr nahiyesine bağlı Kalanos karyesine tahsile gönderildiğinde köy ahalisi ittifak ederek söz konusu tüfekçiyi öldürmüştür.³⁷²

Mütegalibelik konusunda bir diğer örnek ise İmamoğlu Ali ile ilgilidir. Bu kişi ile ilgili şikâyet kaydı İmamoğlu Ali'nin mutegallibelik eylemlerinin sadece sıradan halka karşı

³⁶⁹ A.Ş.S. 7 15/34

³⁷⁰ A.Ş.S. 4 110/203

³⁷¹ A.Ş.S. 3 34/81

³⁷² A.Ş.S. 5 8/17

olmadığını kazadaki ulema, ayan ve eşrafı da rahatsız ettiği anlaşılmaktadır.³⁷³ İmamoğlu Ali'nin kendi halinde olmadığı, pek çoğunun mallarını gasp ettiği, kazadan gelip geçmekte olan hacılar ve diğer kimselere de zararının dokunduğu ve bu nedenle kazada emniyetsizlik yarattığından şikâyetle bir başka bölgeye sürülerek tedip olunması talep edilmiştir. Sultan da bu arza yazdığı hattında sürülmesine onay vermiştir.³⁷⁴

14 Haziran 1732 tarihli bir belge de yine bir grup mütegalibenin halktan zorla para alması konusudur. Bu olayda adı geçen mütegalibeler Antakya sakinlerinden Berberoğlu Mehmet, Seyyid İbrahim, Hünkaroğlu Hacı Hüseyin, Kara İbrahim³⁷⁵, Kahveci İsmail, Harraceoğlu İsmail, Miskcioğlu Molla Ahmet, nâkib Musa Çelebi ve onlara tabi olan bir grup eşkiyadır. Belgede yer alan bu isimler arasında seyyid ve nakib gibi ünvanlar ulemadan da âyânların bu mütegalibelik içinde olduğunu göstermektedir. Bu kişiler aralıksız bir şekilde halka zulm edip yine fukaradan bazı masraflar adıyla 87.833 kuruş gibi çok büyük bir meblağı tahsil etmişlerdir. Konu şikâyete konu olup bu kişiler hakkında mahkemeye gidilmişse de bu kişiler karara itaat etmemiştir. Bu kez daha sert bir yaptırım yoluna başvurulmuş ahaliden zorla aldıkları bu paranın bu mütegalibelerden tahsil edilip sahiplerine verilmesi istenmiş ayrıca yine karara uymamaları nedeniyle aldıkları miktarda bedelin yine kendilerinden tahsil edilerek hazineye gönderilmesi istenmiştir. Bu nedenle Halep valisi Mehmet Paşa'ya bu yolda bir emir gönderilerek bu kişiler hakkında gereğinin yapılması talep edilmiştir.³⁷⁶

Âyânların kimi zaman halka borç vermek suretiyle kaza üzerinde etkinliğini arttırdığından bahsetmiştik. Ancak 1725 tarihinde bu para alışverişinin faizciliğe dönüştüğü bir vaka da söz konusu olmuştur. Bu örnek yüzyıl boyunca âyânlar ile reaya arasında yaşanan örnekler arasında Antakya kazası özelinde en azından kayıtlara yansıyan tek örnektir. Abdullah bin Cin Mehmet Ağa isimli ayan Rum köyü ahalilerine 195 kuruş vermiş ancak on ay sonra ahaliden 340 kuruş talep etmiştir. Bu para köy ahalisi zimmetinde olduğuna göre bireysel bir borç ilişkisi değildir. Bu da çeşitli örneklerde gördüğümüz ayanın belki mültezimi olduğu belki de bir başka sebeple köy ahalisi adına ödeme yapması türünden bir durumdur. Ancak ayanın talep ettiği miktarın anaparaya eklediği faizle birlikte köylü tarafından kabul edilemeyecek bir boyutta

³⁷³ Kayıt şu ifadelerle başlamaktadır: “*Medine-i Antakya’da sakin ulema ve suleha, ayan ve şurefa ve sair fukaraları bülumum mecliste takrir ettikleri...*” BOA. AE. SAMD.III 208-20104

³⁷⁴ BOA. AE. SAMD.III 208-20104

³⁷⁵ Bu kişinin araştırmamızda çokça adı geçen Serdar Kara İbrahim Ağa olup olmadığı ile ilgili tarafımızda bir kanaat oluşmamıştır.

³⁷⁶ BOA. C. DH. 100-4968

olması köylülerin olayı kadiya şikâyet etmesine sebep olmuştur. Buna rağmen ayanın ahaliyi rencide etmekten geri durmaması üzerine köylüler bir arz ile divana başvurarak bu kişi hakkında gerekenin yapılması ve ahali üzerindeki zulmünün kaldırılmasını talep etmişlerdir.³⁷⁷

Kazadaki eski âyânlardan Topaloğlu Yusuf da kendisine tabi olan bir grup eşkıya ile mütegalibeliğe yönelmiş ve gerek kazadaki diğer âyânlar gerekse kaza ahali durumdan şikâyetçi olmuşlardır. (12 Ağustos 1740) Arzuhalde reaya açısından şikâyete konu olan hususlar Topaloğlu Yusuf'un voyvodalığı döneminde kimilerini çeşitli gerekçelerle suçlayarak akçelerini alması ve yine reayadan bazılarını zorla kendi hizmetinde çalıştırmasıdır.³⁷⁸

Antakya kazasında yaşayan reaya ile bir ayan arasındaki en problemlili dönem 1776 ile 1781 tarihleri arası görülmektedir. Zira bu dönem Fethullah Ağa hakkında ilk şikâyetlerin gerçekleştiği dönemle onun idamına kadar giden süreci içermektedir. Kayıtlarda bu yolda karşımıza çıkan ilk kayıt 16 Haziran 1766 tarihli dir.³⁷⁹ Söz konusu kayıta Fethullah Ağa'nın ahali ile husumet içerisinde olduğu ve bu konuyu Halep divanına aksettirildiği yer almaktadır. Kayıta dikkat çeken nokta Halep'ten gelen buyruhduda yer alan söz konusu "*durumun affedilecek bir nitelikte olmadığı*" ve ağanın hasımları ile birlikte Halep divanına gönderilmesidir. Bu kişilerle birlikte yine vilâyette herkesçe itibar edilen bir esnaf vekili, köylerden birer-ikişer vekiller ve ağanın ahaliye zarar verdiği şahitlik edecek diğer kimselerinde Halep'e gelmeleri emredilmiştir. Sonraki kayıtlarda görülecektir ki bu ilk şikâyetler ağa ile ilgili diğer bazı şikâyetlerle birleşerek ağanın kalebend cezası almasına kadar gidecektir. Fethullah Ağa'nın Zahir Ali isimli eşkıyaya zahire temin etmesi, harp halinde bulunulan düşmana zahire satmış olması ve ahaliye zulmünü içeren sayda valisince yazılmış tahrir ve sonrasındaki soruşturmalarda ağa ve onunla birlikte hareket eden kardeşinin oğlu Süleyman Ağa haklarında kalebendlik cezaları verilmiştir. Ancak Fethullah Ağa gerek mali gücünün etkisiyle gerekse de yüksek devlet erkânı içerisinde tanıdığı hatırlı bir takım kişilerin yardımıyla hakkındaki olumsuz kanaati değiştirmeyi başarmış ve cezasının affedilmesine hükmedilmiştir. İşte bu durumun ahaliye büyük bir hayal kırıklığı yarattığı görülmektedir. Zira ahali sonraki dönemlerde de Fethullah ağa hakkında şikâyetlerini sürdürmüştür. Olayların nasıl seyrettiğini Antakya ahalisinin şikâyetinden de açıkça izlemek mümkündür.

³⁷⁷ BOA. AE. SAMD-III 89-8868

³⁷⁸ BOA. AE. SMHD-I 250-20370

³⁷⁹ A.Ş.S. 9 49/82

Antakya'da sakin Kara İbrahimioğlu Fethullah Ağa ve karındaşı oğlu Süleyman naum kimesneler öteden beri mütegalibe ve ceberrüdden olup birkaç seneden beri başlarına müsella sekban cem edib bazımızı birer bahane ile tecrim ve bazımızı bi-gayr-ı hak katl ve bazımızı hink-i ırz ve paymal ile eşkiya-ı mezburanın bu misüllü zulm ve taaddisine takadimiz kalmamakla bundan akdem³⁸⁰ zalim-i merkum Fethullah'ın haps ve Birecik Kalesine nefy ve icla olması babında iki kıta emr-i ali vacibul ittisal suduruyla üzerine mübaşir kulları tayin buyrulduktan emr-i aliye bir vechile itaat etmeyip mal kuvvetiyle hala Asitane-i aliyye sakinlerinden Ahmet Efendi nam kimesne kapı kethüdası olup birer takrim Fethullah itlak ve ahval-i mağduriyetimizi ifade ve tercüm için tahrirat ile taraf-ı devlet-i aliyyeye irsal eylediklerimiz mazluman kullarını diyar-ı ahire nefy ettirmekle bir kimsenin cesareti kalmayup merkum Fethullah fırsatıab olup zulm ve taaddisi ve curu ve ezası artmakla beldemiz tahrib ve bizler perakende olub...³⁸¹

Kayıttan da anlaşılıyor ki Fethullah Ağa'nın reayaya zulmü azalmak şöyle dursun giderek arttığı ve ahalinin perişan olduğu açıkça görülmektedir. Bu kayıt bir ayanın kendisine atfedilen çeşitli suçlardan ne şekilde kurtulabildiği ve ahali üzerine nasıl bir baskı unsuruna dönüşebildiğini de göstermektedir. Hâlbuki daha önceki pek çok kayıta Fethullah Ağa'nın nitelikleri övülerek serdarlık makamına getirildiği ve bu kişinin görevinin uzatıldığı karşımıza çıkmıştı. Görülüyor ki ağa bir şekilde hala belli çevrelerde itibarını korumuş görünmektedir. Çünkü kendisinin affedilmesini konu alan kısımda ağanın kalebend edilip sürülmesi durumunda ahalinin perişan olacağı belirtilerek ilk cezanın uygulanmaması emredilmişti. Aynı arzuhalde geçen ve Fethullah Ağa'nın affedilmesinde kritik bir rol üstlenen Ahmet Efendi'nin halka yönelik "sizleri nefy ettireceğin deyü bu defa dahi bizleri ihafe eylediği"³⁸² tehdidi halkın çaresizliğini de gözler önüne sermektedir.

Halk ile Fethullah Ağa arasında yaşanan anlaşmazlıklar sonraki süreçte de devam etmiş ve Mayıs 1781 tarihinde halk bir kez daha ağanın halka yönelik zulmünden şikâyetle bir kez daha sultana başvurmuştur. Bu şikâyette ağanın daha önce kendini nasıl affettirdiğine dair başka bazı ipuçlarını da bulmaktayız. Ahali, ağanın daha önce bolca rüşvetle kendini affettirmeyi başardığını ancak bunun iki katını zorla halktan tahsil etmeye çalıştığını daha önce ağayı şikâyet etmeye gidenlerin bir şekilde kovularak hayal kırıklığına uğradıklarını belirtmektedir. Reaya şikâyetinde ağanın mali gücünün ve himaye edenlerinin çok olduğunu ancak kendilerinin tamamen sahipsiz durumda

³⁸⁰ Aynı konu ile ilgili bir başka şikâyet kaydı için bkz. HAD. 32/110; 36/126

³⁸¹ BOA. C. DH. 111-5521

³⁸² BOA. C. DH. 111-5521

olduklarını belirtip ağanın bir kez daha affedilmesi durumunda hallerinin tam bir perişanlığa dönüşeceğini belirtmektedir. Özellikle arzuhalin sonunda yer alan kısım sanırım bir başka izaha ihtiyaç duyurmayacak derecede halkın hissiyatını ve çaresizliğini yansıtmaktadır.

*El aman el aman el aman şevketlü padişahım. Allah aşkına olsun, aziz başın ve şehzadeler efendilerimiz başları için olsun. Mumailayhim dailerinin takrir ve şnhalarından ve divan-ı arzuhalinde olan derkenarlardan ve bu bi-kes aciz kullarının feryadına istidalarından mezburanın keyfiyet-i malum-u mülükaneleri buyrulduktan Allah ve resulü rahman-ül fukara ceza-ı sezaları icra ve şuru-u mazarratları üzerlerinden def ve bilcümle hayırlarımıza mazhar buyurulmak babından emrü ferman şevketlü efendimiz hazretlerindir.*³⁸³

Bu sırada Fethullah Ağa ile ilgili şikâyetler Halep divanına da yağmaktaydı. Mayıs 1781 tarihli bir başka kayıta Fethullah Ağa'nın Halep sancağındaki Sadık nahiyesinden Darye isimli bir köy sakinlerinden El-Hac Abdülhamid'in arazisini zorla gasp etmesi nedeniyle bu kişi konuyu Halep divanına taşımıştı. Yine aynı kayıta ağanın Antakya kazasından Hukukiye isimli köyden de bir dut bahçesine zorla el koyduğundan bahsediliyordu.³⁸⁴

Netice itibariyle tüm bu gelişmeler bu kez Fethullah Ağa ve Süleyman ağaların idamına kadar giden bir süreci başlatacak Süleyman ağa Birecik Kalesinde Fethullah Ağa ise kaçmasının ardından yakalanarak İstanbul'da idam edilecektir. Fethullah ağa ahali arasında yaşanan bu sorun tüm yüzyıl boyunca kayıtlarda yer alan en büyük anlaşmazlık olup yine kazadan bir ayanın çarptırıldığı en ağır cezaya da örnek teşkil etmektedir.

4.2. ÂYÂNLAR ARASINDA YAŞANAN MÜCADELELER

18. yüzyılda kaza âyânları merkezi hükümet ve reaya ile problemler yaşamaları yanında bölgede daha fazla güç elde etme ihtirasları nedeniyle birbirleri ile de mücadeleden geri kalmamıştır. Baş âyân olma iddiasının imparatorluğun çeşitli bölgelerinde çatışmalara varan mücadelelere sahne olduğu ve kazaların bu durumdan zarar gördüğünü daha önceki bölümlerde aktarmıştık.

³⁸³ BOA. C. DH. 111-552

³⁸⁴ HAD. 36/129

Antakya kazasında âyânların kimi zaman mahkemelere yansıyan ancak çatışmalara sebep olmayan anlaşmazlıkları yanında öldürmelere kadar giden olaylara da sebep olduğu görülmüştür. Âyânların istihdam ettikleri sekban gruplarının bu tür çatışmaların ortaya çıkmasında etkin olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Belli bir silahlı gücü kontrol eder durumda olan âyânın kazada artan ekonomik ve idari gücü sonrası kontrol edilmesi daha zor bir güce dönüşebileceği de örneklerle sabittir.³⁸⁵ Uzun yıllar kazada serdarlık ve voyvodalık görevlerinde bulunan Fethullah Ağa'nın sonraki dönemde tam bir asi durumuna dönüşmesi bölgedeki en büyük âyân isyanı olacaktır.

Bölge âyânlarının da içinde bulunduğu ilk anlaşmazlığa dair kayıt 1740 tarihine aittir. Bir mazhar biçiminde şikâyete konu olan kayıta kazada ulema ve esnaf vekilleri yanında Serdar Hüseyin Ağa, Yeğen Mehmet Ağa, Şerafettin Ağa gibi âyândan kimselerinde adı geçmektedir. Mazharda bu kişiler kazadaki eski voyvodalardan Topaloğlu Yusuf Ağa'nın Köroğlu ve Aşuroğlu ile işbirliği yaparak ahaliye zulmettiği, bazı kimseler hizmetindeki gulamları zorla kendi işlerinde çalıştırdığı, akçelerini aldığı gibi şikâyetler yanı sıra memleket âyânlarından Halil Ağa oğlu Hüseyin Ağa'dan zorla bir temessük aldığı yer almaktadır.³⁸⁶

Antakya kazasında 18. yüzyılda âyânlar arasında yaşanmış en büyük çatışma 1765 tarihinde kazada voyvoda durumunda olan Şerafettin Ağa ile serdar durumunda olan Kara İbrahim Ağa arasında yaşanmıştır. Bu iki âyân arasındaki anlaşmazlığın nedenine dair kayıtlarda herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Kara İbrahim oğlu Fethullah Ağa'nın şikâyetinde olayın şu şekilde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Kara İbrahim Ağa konağında misafirleri ile oturmaktayken yirmiden fazla sekban eşkiyası baltalar ve tüfeklerle konağı basmıştır. O sırada konakta bulunan İbrahim Ağa dâhil dört kişi hayatını kaybetmiş ve iki kişide yaralanmıştır. Eşkiyalar konaktaki bazı değerli eşyaları ve paraları da alarak kaçmışlardır.³⁸⁷

Bu öldürme vakası ile ilgili gelişme Halep merkezinden gelen yazı ile daha ilginç bir hal almıştır. Yazıda "*Antakya gibi büyük bir kazanın meşhur âyânlarından Kara İbrahim*

³⁸⁵ Silahlı bir gücün taşrada merkezi otoriteyi tehdit edecek büyük çaplı eylemler imparatorluğun daha önceki dönemlerinde de kendini göstermişti. Celali ayaklanmaları da temel de taşrada çeşitli görevlilerin istihdam ettiği kalabalık sekban gruplarının artan sayıları ile doğrudan ilişkilidir. Bazen savaşta kendisine daha fazla ihtiyaç duyulmayan bir bölükbaşının kapısını kaybetmesi sonrası etrafına topladığı gruplarla çıkardığı isyanlar ya da görevden alınan bir devlet görevlisinin etrafındaki güce dayanarak başlattığı isyanlar imparatorluğun taşradaki yapısını büyük ölçüde sarsmıştı. Âyânlar arasında güçlü durumda olanlar bu gücünü merkezi hükümete karşı kullandığı gibi bu güç unsurları daha alt düzeyde birbirleri ile rekabet etmelerinde de cesaretlendirici bir unsur oluştuyordu.

³⁸⁶ BOA, AE. SMHD-I- 250/20370

³⁸⁷ A.Ş.S. 8 84/112

Ağa'nın öldürülmesi ne keyfiyettir. Bu haberin gelip geçenlerden öğrenilmesi nasıl iştir? Daha basit denebilecek gelişmeler bildirilirken böyle bir olayın bildirilmemesi ve bu olaya karışanların buna nasıl cesaret ettikleri”³⁸⁸ gibi ifadeler yer almaktadır. Bu kayıt olayın Antakya kazası ve çevresinde kısa sürede nasıl yankı bulduğunu ve olayın boyutlarını tespit etmek bakımından önemlidir. Fethullah Ağa'nın şikâyet kaydı 9 Eylül iken eyalet merkezinden gelen yazı 10 Eylül tarihlidir. Yazının devamında olayın soruşturulması ve olayla ilgili detaylı bilgi verilmesi istenmektedir.

Bu olay yaşandığı sırada Şerafettin Ağa kazada voyvoda durumunda olup henüz kayıtlarda olayla ilgili görünmemektedir. Ancak çok kısa süre sonra olayların asıl faili durumunda olan kişinin Şerafettin Ağa olduğu tespit edilmiştir. 17 Eylül 1765 tarihli buyruğunda Şerafettin Ağa'nın hilekârlığı nedeniyle voyvodalıktan azledildiği ve kalebent edilmesi yer almaktadır.³⁸⁹ Kalebentlik bu dönemde âyânlara verilen en ağır cezalar arasındadır. Daha sonraki kayıtlardan da olayın soruşturulduğu, bu katliama katılanların tespit edildiği görülmektedir. Bunlardan ele geçirilenler cezalandırılırken kaçanlar hakkında fermanın vârid olduğu, bunları saklayan ya da koruyanlar olursa onların şiddetle cezalandırılacağı belirtilmiştir.(1765 Ekim sonları)³⁹⁰ bu olayla ilgili diğer bir kayıta Şerafettin Ağa'nın kalebent olduğu, olaya katılanların derhal yakalanıp kalebent edilmesi, durumun merkeze bildirilmesi ve gelen emir üzerine gereğinin yapılması, dizdara ise bunları asla serbest bırakmaması emredilmiştir.³⁹¹ Merkezi hükümet bu olayı çözmekte kararlı olmalı ki Halep'teki yeniçeri serdarına Saksoncu unvanı verilerek olayı aydınlatmak için Antakya'ya gitmesi emredilmiştir.³⁹²

İltizam ile ilgili kısımda Antakya ve çevresindeki mukataaların büyük ölçüde âyânların iltizamında olduğunu söylemiştik. Bazen âyânlar bu mukataaları doğrudan malikâneci olarak üzerine alırken bazen de bir başka malikâneci adına mültezim olarak görev almakta ya da bir üst mültezimden bir bedelle iltizam edinmekteydi. Âyândan olması muhtemel olan Mustafa Ağa ile Fethullah Ağa'nın yeğeni olan İsmail Ağa arasında yaşanan anlaşmazlık da bununla ilgilidir. Mustafa Ağa malikâncisi olduğu Bilal ve ona bağlı köyleri 1500 kuruş bedelle Fethullah Ağa'nın iltizamına vermiştir. Ancak daha sonraki bölümde aktaracağımız üzere Fethullah Ağa işlediği suçlar nedeniyle önce kalebentliğe mahkûm edilmiş, kendisi firar etmiş ve sonunda yakalanarak İstanbul'da idam edilmiştir. Fethullah Ağa'nın öldürülmesi sonrası varlıkları önce 25 bin kuruşluk bir

³⁸⁸ A.Ş.S. 8 85/113

³⁸⁹ A.Ş.S. 8 86/116

³⁹⁰ A.Ş.S. 8 92-93/131

³⁹¹ A.Ş.S. 8 61/139

³⁹² A.Ş.S. 8 61/140

müsadere bedeli karşılığında yeğeni İsmail Ağa'ya bırakılsa da o da bu bedeli ödemeyip eşkıyalığa yönelmiş, firar etmiş ve onun da varlıkları miri hazineye aktarılmıştır. Olaylar bu şekilde seyrederken Mustafa Ağa isimli malikânececinin mukataalarından alması gereken 1500 kuruşluk bedel de bu sırada Fethullah Ağa zimmetinde kalmıştır. Henüz firari durumda olmayan İsmail ağa bir temessükle bu bedeli ödeyeceği noktasında Mustafa ağa ile anlaşsa da³⁹³ olayların yukarıdaki şekilde seyretmesi sonucunda o da bu parayı ödemediği için malikâneci zor durumda kalmıştır. En sonunda bir mübaşir yoluyla tüm bu muhallefatı miriye aktarmaya karar veren hükümet de Mustafa Ağa'da dâhil Fethullah Ağa ve yeğeninden alacaklı olanlardan, alacağını ispatlayacak durumda olanlara, söz konusu muhallefattan pay verileceğine hükmetmiştir.

İltizam gelirleri üzerinden yaşanan bir sorunda Halep vilâyetine bağlı Mizan-ı Harir mukataası üzerine olmuştur. Bu mukataanın iltizamı İbrahim Paşazade Nurettin Mehmet Bey üzerine olmasına rağmen o sırada Karamurt Hanı ağası olan Osman Ağa zorla bu mukataayı zapt etmiştir.(9 Kasım 1753) Mukataanın asıl sahibi durumunda olanlar talep ettiğinde ise Osman Ağa buna razı olmamıştır. Şikâyet kaydında şikâyet sahibinin Mahmut Sabi isimli biri olduğu görülmektedir.³⁹⁴ Muhtemelen bu kişi bir üst mültezim durumunda olan Nurettin Mehmet Bey adına ya da ondan iltizam yoluyla alarak bu bölgenin gelirlerini tahsil etmektedir.

Şeriyye sicillerinde arzuhallere en çok konu olan durumlardan biri de taraflar arasındaki basit alacak verecek davalarıdır. Kazanın önde gelen iki âyânından Mühürdarzade Hüseyin Ağa'nın da bir arzuhalinde böyle bir şikâyet söz konusudur. Hüseyin Ağa, Kâtipzade Mehmet Ağa'dan 550 kuruş alacağı olduğunu ancak parayı bir türlü tahsil edemediğini söyleyerek Halep valiliğinden konunun araştırılması için bir mübaşir tayinini talep etmiştir.³⁹⁵

³⁹³ Bu anlaşmayı konu alan temessükte 1500 kuruşun 800 kuruşunun nakden Mustafa Ağa'ya 700 kuruşunun ise Cafer Ağa vakfına verileceği yer almaktadır. Muhtemelen Mustafa Ağa ya söz konusu vakfın sahibi durumundadır ya da gelirlerinin bir kısmını vakfetmiş olmalıdır.

³⁹⁴ A.Ş.S. 2 85/138

³⁹⁵ A.Ş.S. 8 11/27

4.3. MERKEZİ HÜKÜMET VE ÂYÂNLAR

4.3.1. Merkezi Hükümet Açısından Âyânlar – Âyânlar Açısından Merkezi Hükümet (Karşılıklı Algılar)

İmparatorluğun ilk dönemlerinden itibaren idarenin reaya ile ilişkilerinin yürütülmesinde kazadaki önde gelen kişilerin etkili olduğundan bahsetmiştik. Henüz tımar sisteminin iyi işlediği zamanlarda bile bu böyleydi. Âyânların kazalarda gerek reaya gerekse idare açısından üstlendiği çeşitli görevler sadece tımar sisteminin zayıflaması ile açıklanamaz. İltizam ve malikâneçiliğin giderek yayılması âyânların güçlenmesinde birinci derecede rol oynasa da malikâneçilik onların üstlendiği pek çok vazifeden sadece biridir. Mütesellimlik, voyvodalık, serdarlık, vakıf mütevelliliği, serdengeçti ağalığı, ilmiye sınıfı içindeki vazifeler, menzilcilik ve paşalık âyânların aldığı diğer bazı vazifelerdir.

Âyânlık kurumuna yönelik açıklamalardan biri de bu kişilerin merkezi otoritenin zayıflaması ile kendilerine alan bulmuş mütegalibeler biçimindedir. Ancak bu formül de âyânlığı açıklamak için yeterli değildir. Merkezi hükümetin ya da onun taşradaki temsilcilerinin, özellikle paşalar ve muhassıllar, her dönemde âyânlardan istifade etme çabası âyânların merkezi hükümetin icra gücünü engelleyen bir grup gibi algılanmadığını gösterir. Bazen devletin asi bir âyânın en yakınındakilerden faydalanmayı sürdürmesi devletin bu ailelerden devamlı bir evham duymadığına da kanıt oluşturur. Örneğin bir dönem Antakya'da tam bir mütegalibe durumunda olan İmamoğlu Ali sürgün edilmesine rağmen³⁹⁶ bu ailenin kazada önemli görevler üstlendiği, serdarlık, mübaşirlik gibi görevlere getirildiği görülmektedir.³⁹⁷ Yine Fethullah Ağa ve birader zadesi Süleyman Ağa idama mahkûm edilirken hükümet Süleyman Ağa'nın kardeşi İsmail Ağa'yı serdarlık vazifesinde tutmayı sürdürmüştür.³⁹⁸ Dolayısıyla hükümetin âyânlara bakışını yok edilmesi gereken aileler biçiminde değil de bireysel suçlar üzerinden değerlendirdiği görülür.

Âyânlara yönelik değerlendirmelerin çeşitli önyargılara ve genellemelere dayanması, bu grup üzerine yanlış sonuçlara ulaşılmasının da nedenlerindedir. 18. yüzyılda âyânlarla devletin ya da âyânlarla reayanın karşı karşıya gelmesine neden olan olaylar

³⁹⁶ BOA. AE. SAMD III- 208/20104

³⁹⁷ BOA. AE. SABH I- 65/4575

³⁹⁸ Antakya âyânı iken katlen vefat eden Fethullah Ağa ve biraderzadesi Süleyman Ağa ve avanesine ait olup canib-i miriden zabt olunan emval ve emlakın diğer biraderzadesi El-hac İsmail'e verilmesi (İsmail Ağa bu sırada kazada yeniçeri serdarı) BOA. AE. SABH I- 65/4575

daha önceki yüzyıllarda da sipahilerle reaya arasında ya da taşradaki kimi beylerle merkezi hükümet arasındaki sorunlara benzerlik gösterir. Sıkça karşılaşılan bir sorun olarak reayadan fazla vergi tahsil etme çabası geçmişte de sipahilerin ya da sancak beylerinin sebep olduğu usulsüzlüklerdendir.³⁹⁹ Henüz 16. yüzyılda birçok tekâlif-i şakka türünden verginin reayadan talep edilmesi âyânların güçlenmesinden çok daha öncedir.

Âyânların taşrada etkinliğinin artması merkezi otoritenin zayıflamasından çok devletin egemenliğini kullandığı araçlarda meydana gelen değişmelerle ilgilidir.⁴⁰⁰ 18. yüzyıla gelindiğinde artık mali yapının, askeri yapının büyük ölçüde dışında bir örgütlenme ile idare edildiği söylenebilir.⁴⁰¹ Geçmişte sipahi bölgesindeki hem ekonomik hem de askeri gücü kontrol eder bir durumdayken 18. yüzyılda sipahilerin bu kontrolleri ancak sınırlı sayıda köy ve mezrayı içine almaktaydı. Buna karşılık bir kazadaki geniş ekonomik kaynaklar şimdi sipahi -alaybeyi-sancak beyi hiyerarşisine tabi değil, mültezim-muhassıl ve hazine hiyerarşisine tabi idi. Dolayısıyla vergi tahsili büyük ölçüde sivilleşmişti. İşte bu durum kazalarda sivil kesimlere ihtiyacın artmasının temel sebebidir. Bu noktada âyânları devletin egemenliğini kullanan araçlarının yeni bir temsilcisi gibi değerlendirmek daha doğru olur.

Burada taşradaki bir serdar ya da kethüdayerinin malikâneci olması askeri yapı ile mali yapının büyük ölçüde ayrıldığı değerlendirmemize bir tezat oluşturmaz. Zira bir serdar aldığı zabıtlık vazifesini yeniçeri ağasından alır ve serdarlık unvanına ait işlerde ocağa karşı sorumludur ve cezası da ocağa havale edilir. Ancak aynı kişi mültezimliği muhassıllıktan alır ve malikânecilik beratını muhassıl imzalar. Burada serdar doğrudan muhassıllığa karşı sorumludur. Serdarın aynı zamanda mültezim olmasını sağlayan hükümetin ona yüklediği bir görev değil o kişinin mali gücünün bir sonucudur. Dolayısıyla devletin bir kurumu bu kişiyi serdar bir kurumu ise malikâneci ya da tahsildar olarak değerlendirir.

Devletin âyânlara bakışı ile âyânların devlete bakışını değerlendirirken bu kişilerin de zaten devlet hizmetinde kişiler ya da onların yakınları olduğunu unutmamak gerekir.⁴⁰² İdarenin bu kişilerden istifade etmesinde bu profilde etkili olmuştur. Bir ailenin

³⁹⁹ Dirlik sahibi ile reaya arasındaki sorunlar ve bu konuda düzenlenmiş kanunname örnekleri için bkz. İnalçık, *Toplum ve Ekonomi*, s. 31-65.

⁴⁰⁰ 18. yüzyıla ait kimi değerlendirmeler oldukça abartılı olup neredeyse bu yüzyılı bütünüyle anarşi içinde geçmiş bir periyod olarak aktarmaktadır.

⁴⁰¹ Valiler muhassıllıkça belirlenen bir kısım verginin tahsili için voyvoda tayin ediyordu.

⁴⁰² Alemdar Mustafa Paşa İstanbul'a davet ettiği âyânlara hitaben meşhur nutkuna " Bizler an asıl ocaklıyız." şeklinde başlamıştır. Uzunçarşılı, *Alemdar Mustafa Paşa*, s. 141.

temsilcilerinin nesillerce devlete hizmet etmesi Osmanlı tarihinin ilk yıllarından beri olagelen bir durumdur. Fatih gibi sıkı merkezîyetçi politikalar izleyen sultanlar zamanında kesintiler söz konusu olsa da⁴⁰³ öncesinde Çandarlıların sonraki yıllarda ise Sokulluzadeler ve Köprülüler gibi ailelerin yıllarca benzer görevlerle devlet hizmetinde olduğu görülür. Bu dönemde kazalardaki yeniçeriler için de buna benzer bir durumdan söz edilebilir. Kara İbrahim Ağa, oğlu Fethullah Ağa, torunları İsmail ve Süleyman Ağalar hep Antakya kazasındaki kapıkulu zabıtları arasındadır ve bu isimlerin tamamı serdarlık vazifesine getirilmiştir. Bu örnek bu vazifelerin iyice yerleştiğini ve çeşitli ailelerce de uzun süre iltizam edildiğini göstermektedir. Bu yerleşmeye rağmen devletin bu kişileri tamamen bir kaza ahalisi gibi görmediği de dikkati çekmektedir. Fethullah Ağa'nın ve yeğeni Süleyman'ın şekâvetinin arttığı bir dönemde kazadaki nakibüleşraf eski kaymakamı arzında Fethullah Ağa'nın voyvodalıktan alınmasını ve Süleyman Ağa'nın başka bir bölgeye sürülmesini önermiş ve Süleyman Ağa yerine serdarlığa Mühürdarzade Hüseyin Ağa'nın getirilmesini teklif etmiştir. Ancak merkezden gelen cevapta Hüseyin Ağa'nın yerliden olması nedeniyle bu göreve getirilmesinin uygun olmayacağı çünkü bu durumun yerelden olan diğer âyânların da bu göreve gelmek istemesi gibi bir istek uyandıracığı bildirilmiştir. Hâlbuki her iki aile de yüzyılın başından bu yana şehirde ikamet etmektedir. Ancak yine de serdarlık daima ocak içinden olanlara has bir vazife gibi görülmektedir. Bu bakımdan devletin âyânları değerlendirirken onların tamamını tek bir grup olarak görmediği de anlaşılmaktadır. Kazada pek çok kez ocaklıların voyvoda olduğu görülmüştür. Ancak Mühürdarzade Hüseyin Ağa voyvoda olabilmış fakat serdar olamamıştır.

Merkezi hükümetin bu tür ahaliden kimseleri askeri hizmetlerde değerlendirmek hususunda başka yollara başvurduğu da görülmektedir. Serdar olmasına karşı çıkılan Mühürdarzade Hüseyin Ağa İran savaşları sırasında serdengeçti ağası olarak göreve çağırılmıştır. Serdengeçti ağalığı geçici bir vazife olup resmi bir görev olmaktan çok savaş zamanında devletin âyânlardan almak zorunda kaldığı yardımların sonucunda olmuştur. Yine de devletin bir âyândan yararlanma konusunda kendini tamamen sınırlamadığı ve farklı yöntemler bulabildiği de anlaşılmaktadır.

Devletin âyânlara karşı şüpheli ve onları sindirmeye çalışan bir pozisyon aldığına dair de Antakya kazası özelinde herhangi bir kayıt ya da tedbir söz konusu değildir. Bu

⁴⁰³ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*. C. I, İstanbul 2009, s. 116-122.

kişilerin devamlı voyvodalık, serdarlık, mültezimlik ve mütevellilik gibi görevlere geldiği ve devletin bunu engellemek için bir gayret içinde olmadığı görülür.

Bir âyâna karşı devletin harekete geçmesi ancak o âyânın açıkça mütegalibelik yapması ve asi durumuna düşmesi ile olmuştur. Özellikle savaş zamanlarında devletin içine düştüğü sıkıntılı durum kimi zaman âyânlar için cesaretlendirici olmuş ya da bazen bir âyân kişisel hırsları sonucu asi durumuna düşmüştür. Antakya kazasında âyânların asi durumuna düşmesinde sistematik bir neden tespit edilememiştir.

Kazadaki bir âyânı ilişkiler ve bazen de akrabalık bakımından merkezi hükümetin yüksek temsilcileri ile tamamen ayrı düşünmemek gerekir. Bu kişilerin âyânlarla olan ilişkileri de devletin onlara bakışını yansıtan bir durumdur. Birçok âyânın kendine İstanbul'dan bir hamî bulabilmesi, devleti yöneten grubun bu kişilerle ilişki kurmaktan kaçınmadığını gösterir. Antakya asıllı olduğu kayıtlardan anlaşılan Yusuf Paşa Ankara mutasarrıfıydı ve yakınları Antakya'da olup, kardeşi Yeğen Mehmet Ağa önde gelen bir âyândı. Adana valisi Ahmet Paşa'da Antakya asıllıydı ve kazada büyük bir vakıf kurmuştu. Amcasının oğlu Ebu Bekir Ağa'da kazanın önde gelen âyanlarından biriydi. Fethullah Ağa kendisine verilen ilk kalebentlik cezasından İstanbul'daki kapı kethüdalarından Ahmet Efendi aracılığıyla kurtulmuştu. Dolayısıyla bu âyânlar hükümet ve onun yetkilileri bakımından da tamamen yabancı ve tehdit edici bir güç gibi görülmüyordu. Ne âyânların devlete bakışında kullandıkları daim bir ideolojik argüman (bir sınıf bilinci gibi) vardı ne de devlet âyânları tek bir sistematik içinde değerlendirmekteydi. Bir âyân merkezi otoriteyi zayıflatarak değil ancak o merkezi otoriteyi kullanarak kazadaki üstün durumunu koruyabilmekteydi. Ancak isyan eğilimi olan bir âyân kasıtlı olarak bölgeyi istikrarsızlaştırmaya çalışırdı ki bu da devamlı bir hâkimiyet sağlamak için yeterli değildi. Mültezimlik ve diğer görevler olmadan bir ailenin âyânlık iddiasında olması mümkün değildi. Bir âyânın devletle çatışması hiçbir zaman âyânın yararına olmamıştır. Bu mücadelede kaybedenler hep âyânlar olmuştur. Çoğu mücadelenin sonunda hayatları yanı sıra mallarını da kaybetmiştir.

4.3.2. Âyânların Merkezi Hükümet ve Devlet Görevlileri ile Yaşadığı Sorunlar

Antakya âyânlarının 18. yüzyılda malikâneçilikten serdengeçti ağalığına, mütevellikten serdarlığa, tahsildarlıktan voyvodalığa kadar pek çok vazifede bulunması doğal olarak

bir takım problemlerin içinde olmasına da neden oluyordu. Özellikle para meseleleri gibi konular yolsuzluk yapmak isteyen bu tür görevlilerce kolayca kötüye kullanılabilirdi. Bunun sonucu olarak âyânlar kaza ahaliyle olduğu kadar devlet görevlileriyle de anlaşmazlıklar yaşamaktaydı.

Âyânların kimi devlet görevlileri ya da merkezi hükümet ile yaşadığı sorunları değerlendirirken âyânların her zaman bu tür problemlerin faili olduğunu da söylemek mümkün değildir. Bazen bir âyânın kendisi de haksızlığa uğrayabiliyordu. Âyânların bu tür durumlarda bir arzuhal sunarak divana başvurduğu ve mağduriyetini anlatmaya çalıştığını gösteren örneklerde mevcuttur.

Âyânlar ile hükümet arasında yaşanan sorunlarda sürgün, kalebentlik, idam ve müsadereye kadar giden durumlarda söz konusu olabiliyordu. Ancak bazen bir âyânın suçu affa da uğrayabilirdi. Affedilmelerde çoğunlukla âyânın nüfuzlu bir tanıdığıнын etkisi olurdu. Âyânların anlaşmazlıklar yaşadığı görevlilerin kimisi taşra idaresinde görev yapan bir vali, bir dirlik sahibi ya da muhassıllık kurumu olabildiği gibi devletin başkentinde ikamet etmekte olan ve bir kaza âyânıyla mültezimlik ilişkisi yürüten kişilerde olabilirdi. Aslın bu tür sorunları tespit etmek bir âyânın ilişkiler ağının ulaştığı boyutu tespit etmek açısından da daha net sınırlar belirlememize yaramaktadır.

Âyânların hükümet görevlileri ile yaşadıkları problemleri anlatmaya başlarken en başta açıklanması gereken kaza âyânlarının en çok istihdam edildiği görev olan voyvodalık kurumu ile ilişkili olanları anlatmak olmalıdır. Voyvodalar kazadaki en önemli görevli durumundaydı ve doğrudan Halep valilerince tayin edilirdi. Voyvodaların valiler açısından önemi sadece kazadaki asayişin sağlanması bakımından değildi. Zira Antakya kazasının bir kısım gelirleri Halep valisinin tasarrufundaydı. Bu tür vergilerin tahsilinde yaşanan problemlere Halep muhassıllığı değil Halep valiliği müdahale eder ya da bundan etkilenirdi.

Sicillerde yer alan bir kayıt hem voyvoda vali ilişkisini açıklamak hem de bir âyânın yerleşmesi sürecine ışık tutmaktadır. Halep valilerinin gelir kalemlerinden birisi de imdad-ı seferiyye vergisiydi ve bu verginin tevzi ve tahsili voyvodaya aitti. Ancak kayıttan anlaşılıyor ki 1737 yılında bu verginin tahsili ile ilgili sorunlar yaşanmıştır. Vali voyvodanın tahsil konusunda yetersizliğini görmüş olmalı ki Antakya kazasına bir mübaşir tayin ederek konu hakkında bilgi almak istemiştir. “ *sen ki mübaşir Mustafa Ağasın seni tarafımızdan Antakya’ya göndermekten garez on güne dek seferiyyenin tahsil olunur mu olunmaz mı tarafımıza şafi haberatı ilan için olunup tembih ve tenkid*

olunmuştur.⁴⁰⁴ Kaydın bundan sonraki kısmı hem mübaşire hem de voyvodaya uyarılar, serzenişlerle doludur. Kaydı takip edelin. *Antakya'ya vardığında sen ki voyvoda Murtaza Ağa'ya uymuşsun. Murtaza Ağa artık Antakyalı olup onun bu türlü haceti aşikâre oldu. Bilahare kendümüz rahatı terk edip vergiyi tahsil etmek iktiza ediyor. Ancak sizler bizi bu güne zahmet koymayıp bir gün mukaddem akçeyi tamamen tahsil ve götürüp teslimi ziyade akdem ve tamam eyleyesiz ve sen ki Murtaza Ağa'sın sen ne ahvaldesin, bu güne aldanıp rehavet ve senden bu türlü hareketi bir türlü memul etmezdim.*⁴⁰⁵ Bu kayıt 18. yüzyıl boyunca sicillerde bir benzeri olmayan bir belgedir. Valinin mübaşir ve voyvodaya bir tehdidi yoksa da içten bir sistemi vardır. Yine kayıttaki *"Murtaza Ağa artık Antakyalı oldu"* ifadesi aslında kazanın yerlisi olmayan ve çeşitli görevlerle kazaya gelip buralara yerleşen âyânların da kökenlerini tespit bakımından anlamlıdır.

Voyvodaların vergi tahsili konusunda valiler ile yaşadıkları problemlere bir örnek de 1178 yılına ait imdad-ı hazeriyenin tahsilinde görüyoruz. Mühürdarzade Hüseyin Ağa'nın görevden alınmasında *"matlubat ve emval-ı mukataat tahsilatı hususlarında kusur ve rehaveti zahir ve aşikâr olduğundan"* şeklinde bir ifade kullanılmıştır.⁴⁰⁶

Âyânların vakıflarla ilişkilerini açıklarken mütevellilik, mültezimlik gibi vazifelerinden bahsetmiştik. Yine sicillerde yer alan bir kayıt âyânların vakıflar ile kurduğu farklı bir ilişkiyi ve devletin âyânlar eliyle yürüttüğü bir başka hizmeti açıklamaktadır. Antakya serdarı durumunda olan Kara İbrahim Ağa Bakras kazasındaki Belen kasabasında Kanuni Sultan Süleyman tarafından bina ettirilen ve zaman içerisinde belli bölümleri harap olan kanı tamirle görevlendirilmiştir. Bu iş için ağaya miriden 11,852,5 kuruş tamirat masrafı ve kurşun bahası namıyla bir para verilmiştir. Ancak ağa hanın ve etrafındaki kaldırımların çok cüzi bir kısmını tamir ettirerek söz konusu miktardan istifade etmeye çalışmıştır. Bu konuda divana bir şikâyet gönderilmiş ve vakfın mütevellisi Mehmet Efendi ve bir mübaşir marifetiyle durumun tespiti ve merkum İbrahim'de kalan meblağın alınması talep edilmiştir.⁴⁰⁷

Âyânların hükümetle ilişkilerine dair bir diğer sorun da Karamurt Hanı ağası Osman Ağa ve Kırk Ordu Ağası Mehmet Ağa'nın Payas, Belen ve Şugur taraflarında olan Dolap-ı Harir mukataasının mültezimliği ile ilgili olmuştur. Bu kişilerin 5 seneden beri ismi geçen mukataaların zapt ettiği ve tarafı-ı miriye bir akçe dahi vermediklerinden

⁴⁰⁴ A.Ş.S. 2 96/128

⁴⁰⁵ A.Ş.S. 2 96/128

⁴⁰⁶ A.Ş.S. 8 5/19

⁴⁰⁷ BÖA. C. BLD 109/5416

bahsedilmektedir.⁴⁰⁸ Şikâyet sonrasında bir mübaşir tayin edilmiş ve zimmetlerinde kalan meblağın tahsili istenmiştir.

Osman Ağa'ya yönelik ikinci şikâyet, kayıttan anlaşıldığı kadarıyla yüksek bir memuriyeti temsil eden merhum İbrahim Paşazade Nureddin Bey kullarının malikânesi durumunda olan bir kısım toprağın Osman Ağa tarafından mezkûr senede (1754) *alaka ve medhali yok iken tagallüben zapt-u rapt* edildiği ve kendinden talep edildiğinde razı olmadığı şeklindedir.⁴⁰⁹ Şikâyet sahibi Mahmut Sabi Antakya âyânlarından değildir. Osman Ağa bu bölgenin geçmişteki mültezimi olabilir. Bu husus kayıtlarda açık değildir. Ancak bir âyânın bir bölgeyi zorla zapt etmiş olması kayıtle sabittir. 17 Ağustos 1764 tarihli bir kayıtle ise Şerafettin Ağa Hibbetullah Hanım Sultan'ın Antakya civarındaki malikâne karyelerinin 1762 ve 1764 yılı iltizamlarını kendisine ait olmasına rağmen bazı kişilerin bu gelirleri topladığından şikâyet etmiştir.⁴¹⁰

Âyânların 18. yüzyılda kimi haksız toprak gaspı ve bu toprakların gelirlerinden istifade etme çabasında Antakya kazasında da rastlamak mümkündür. Antakya âyânından Katipoğlu isimli kişi⁴¹¹ Halep muhassıllığına ait bir kısım karyeleri zapt edip rüsumatlarını tahsil etmiştir. Muhassıllık bu kişinin bu mütegalibeliğine karşı şikâyette bulunsa da Katipoğlu paranın kendi zimmetinde değil muhassıllık zimmetinde olduğunu ifade etmiştir. Yapılan soruşturma sonucunda işgal edilen arazilerin muaccele bedellerin Katipoğlu'ndan tahsili ve bundan sonra da müdahalesinin men edilmesi emredilmiştir.⁴¹²

Osmanlı toprak sistemindeki problemlerden biri de zaman zaman arazilerin sınır tespit sorunları ve tarafların hak iddiasında bulunması olmuştur. Bazen bir mukataa ile bir dirlik arasında kalan bir köye hem mültezim hem de dirlik sahibi müdahale ederdi. Sorunun çözülmesi için çoğunlukla mübaşir çağırılır ve defter-i hakaniye başvurulurdu. Kaza âyânlarından Mühürdarzade Hüseyin Ağa ile yine kaza çevresindeki zeamet sahipleri arasında böyle bir sorun yaşanmıştır. İncirli isimli köy Hüseyin Ağa'nın malikânesi iken Sultaniye karyesi müştereken zaimleri durumunda olan Hızır ve Hüseyin isimli kişilerin tasarrufundaydı. Bu iki köye hudut olan Mansuriye isimli mezranın hangisine ait olduğu ile ilgili malikâneci ile zaimler anlaşmamaktadır.

⁴⁰⁸ A.Ş.S. 5 84/137

⁴⁰⁹ A.Ş.S. 5 85/138

⁴¹⁰ A.Ş.S. 8 41/60

⁴¹¹ Bu kişi kayıtlarda bu şekilde geçmiş ve adı yer almamıştır. Antakya kazasında Kâtipzade Süleyman ve Kâtipzade Mehmet Ağa ismiyle iki âyânın adı geçmektedir. Hangisi olduğuna dair kati bir kanaat oluşmamıştır.

⁴¹² A.Ş.S. 7 116/193

Sonuçta olaya çözüm bulmak adına bir mübaşirin tayini ve şahitler huzurunda sınır tespitinin yapılmasına karar verilmiştir.⁴¹³ Hüseyin Ağa'nın içinde olduğu bir diğer sorun ise voyvodalık vazifesinden alması gereken bedellere karşılık olmuştur. Merhum Ahmet Paşa vali olarak Halep'e geldiğinde Hüseyin Ağa'yı aylığı 500 kuruşa voyvoda olarak tayin etmiştir. Ancak Ahmet Paşa'nın ölümü üzerine onun terekesinin mirice zapt edilmesine karar verilmiş ve terekesinden Hüseyin Ağa'ya voyvodalık bedeli olarak 1035 kuruş ödenmesi istenmiştir. Daha sonra Halep'te mütesellim olduğu anlaşılan Ömer isimli bir kişi bu bedelin haksızca Hüseyin Ağa zimmetinde olduğunu iddia ederek bu parayı ağadan tahsil etmeye çalışınca Hüseyin Ağa durumu divana şikâyet etmiştir. Divandan gelen yazıda Hüseyin Ağa haklı bulunmuş ve mütesellimin ağayı rencide etmemesi istenmiştir.⁴¹⁴

Kazadaki güçlü âyânlardan olan Fethullah Ağa ve yeğeni Süleyman Ağa da çeşitli faaliyetleri nedeniyle devlet ile karşı karşıya gelmiştir. Bu iki âyânın durumunu ortaya koyan ilk kayıt Sayda valisi tarafından yazılmış olan tahrirattır.⁴¹⁵ Burada Fethullah Ağa'ya yönelik suçlamalar şu şekildedir. Ağanın avaneleri ile halka zulm etmesi, harp halinde bulunulan düşmana zahire satılması (1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Rusya'ya), Sayda taraflarında eşkiya ve asi durumda olan Zahir Ali'ye zahire satılması⁴¹⁶ valinin tahriratında Fethullah Ağa'nın görevden alınması, eşkiya Zahir Ali'nin babası tarafından Fethullah Ağa'ya verilmiş olan ve hala zimmetinde olan 80 bin kuruşun kendisinden tahsili ve iltizamında olan Süveydiye iskelesinin bir başkasına verilmesini istemiştir.⁴¹⁷ Antakya'daki nakibüleşraf eski kaymakamlarından Seyyid Hasan Efendi'nin de Fethullah ve Süleyman ağalardan şikâyet etmektedir. Bu şikâyet kaydında Süleyman Ağa'nın Fethullah Ağa ile birlikte hareket ettiği ve onun da Antakya kalesini tahrip ettiği belirtilmiştir. Hasan Efendi Süleyman Ağa'nın serdarlık vazifesinden alınmasının yararlı olacağını ve yerine ahaliden Mühürdarzade Hüseyin Ağa'nın tayin edilmesini tavsiye etmiştir. Bu konuyu inceleyen hükümet bir mübaşir tayin ederek konuyu incelemiş ve bu iki âyânın suçlarının sıralanmasının ardından Fethullah Ağa'nın voyvodalıktan Süleyman Ağa'nın ise serdarlıktan alınması, Fethullah Ağa zimmetindeki 80 bin kuruşun tahsili ve ikisinin de Birecik Kalesi'ne kalebent olunması yer almıştır.⁴¹⁸ Ancak Mühürdarzade Hüseyin Ağa'nın ahaliden olmasını ve onun serdarlık vazifesine getirilmesinin ahaliden diğer bazı kimselerce de bu makama

⁴¹³ A.Ş.S. 4 54/112- 55/113

⁴¹⁴ A.Ş.S. 5 56/94

⁴¹⁵ BOA. AE. SABH I. 246/16435

⁴¹⁶ A.Ş.S. 9 83/134

⁴¹⁷ BOA. AE. SABH I. 246/16435

⁴¹⁸ A.Ş.S. 9 84/135

gelme isteği yaratacağı dūřüncesiyle bu kiři serdarlık makamına getirilmemiş ve Antakya serdarlığına hükümet tarafından mübaşir olarak tayin edilmiş olan Mustafa Ađa getirilmiştir.⁴¹⁹

Bu derece ciddi suçlamalar ve kalebentlik gibi ağır bir ceza emirde yer alsa da Fethullah Ađa ve Süleyman Ađa'nın bu suçlamalardan kurtularak affedileceği görülecektir. Ancak bu âyân daha sonraki süreçte mütegalibelikten geri durmadıkları için idama mahkûm edilecektir. Bu âyânların idamı sonrasında Süleyman Ađa'nın kardeşi olup o sırada serdarlık vazifesinde bulunan İsmail Ađa hükümet ile anlaşarak 25 bin kuruşluk bir bedel ile Fethullah Ađa'nın muhalefatını üzerine almıştır. Ancak İsmail Ađa bu paranın bir kısmını ödemişse de o da bir süre sonra mütegalibeliğe yönelerek önce Antakya âyânından İmamzade Mustafa Ađa'yı öldürmüş ve ardından kaçarak firari durumuna dūřmüřtür. Bu gelişmelerin ardından İsmail Ađa'nın da derhal yakalanması ve mallarının müsadere edilmesi istenmiştir.⁴²⁰

Antakya kazasına bağlı Dürlü isimle köyden Mehmet Seyyid oğlu Müteferrika Mehmet zeamet sahibi iken mütegalibeden bazı kimselerin hasılatına el koyduğunu söyleyerek bunun tahsilini talep etmektedir. Ancak başlarda buradaki mütegalibelerin kaza âyânlarından biri olup olmadığına dair açık bir kayıt yoktur.⁴²¹ Konu ile ilgili devam eden kayıtlardan anlaşılmaktadır ki Fethullah Ağa bu mütegalibeler arasında yer almaktadır.⁴²²

Fethullah Ağa'nın idareye karşı bazı suçluları da koruduğu görülmektedir. Ahkâm defterinde yer alan bir kayıtta Turnacı Seyyid Ahmet isimli bir kişinin şam'da yeniçeri zabiti olduğu ve kendisinin Antakya'da ikamet ettiği anlaşılmaktadır.⁴²³ Bu kişinin ulemadan bir kişiye yaptığı zulm neticesinde yargılanmasına hükmedilmiş ve söz konusu zabitin İstanbul'a getirilmesi için bir mübaşir tayin edilmiştir. Ancak sonraki kayıtlarda görülmektedir ki devlet bu kişiyi yargılamakta başarılı olamamış ve Seyyid Ahmet İstanbul'a götürülememiştir. Kaydın devamında bu durumun müsebbibleri arasında Fethullah Ağa'da gösterilmiş ve onun bu kişiyi koruduğundan bahsedilmiştir.

⁴¹⁹ BOA. AE. SABH I. 246/16435

⁴²⁰ A.ř.S. 9 83/134

⁴²⁰ BOA. AE. SABH I. 65/4575

⁴²¹ HAD. 17/61

⁴²² HAD. 49/176, 177

⁴²³ HAD. 21/73,

Kaydın sonunda şayet Seyyid Ahmet İstanbul'a gönderilmezse Fethullah Ağa'nın da cezalandırılacağı belirtilmiştir.⁴²⁴

4.3.3. Cezalandırılma Biçimleri

Antakya kazasında âyânların durumunu incelerken üzerinde durulması gereken hususlardan biri de devletin bu kişileri cezalandırma biçimidir. Zira bu durum hem âyânların merkezi otorite karşısındaki konumlarını belirlemek hem de bu dönemde merkezi otoritenin Antakya bölgesindeki durumunu açıklamak bakımından önemlidir.

18. yüzyılda âyânların idari, askeri, ekonomik ve sosyal alanda çok çeşitli vazifeler aldığını görmüştük. Bu kadar geniş bir alanda faaliyet gösteren bu kişiler kimi zaman daha fazla güç ve daha geniş ekonomik kaynakları kontrol etmek amacıyla, kişisel hırslarının da etkisiyle idare açısından birer soruna dönüşebiliyordu.

İdarenin âyânlarla ilgili yaptırımları çeşitlilik gösteriyordu.18. yüzyılda âyânların zulümleri karşısında çeşitli fermanlar yayınlayan devlet bu kişilerin zulmlerine son vermelerini aksi halde nefy, kalebent, sürgün ve idam gibi cezalar vereceğini dile getirmiştir.⁴²⁵ Bazen bir âyân vazifesini layığıyla yerine getiremediği gerekçesiyle mevcut görevinden azlediliyordu. Bu durum karşımıza en çok da voyvodalık konusu ile ilgili olarak çıkıyor. Voyvodaların görevden alınmasında ya yerli halka yaşadıkları anlaşmazlıklar ya da vergilerin toplanmasında gösterdikleri yetersizlik etkili oluyordu.⁴²⁶

Âyânlar hakkında her hangi bir şikâyet söz konusu olduğunda gerek Halep valiliği gerekse merkezi yönetim konuyu araştırmaktan geri durmuyordu. Bu açıdan 18. yüzyılda Antakya kazasında karşımıza çıkan durum devletin bu yargı gücünü kullanabilmekte olduğunu ve âyânların bu bölgede merkezi otoriteyi yok sayacak bu güce ulaşamadıklarını gösterir. 1751 yılında Antakya kadısı ve âyân-ı vilâyete yazılan bir emirde bazı kimseler tarafından üzerlerinde dava bulunması nedeniyle eski serdar İsmail Ağa, kardeşi Mehmet ve askeri zümreden birkaç kişinin derhal Halep divanına getirilmesi yer almaktadır.⁴²⁷ Burada suçun ne olduğu ya da yargılamanın nasıl sonuçlandığına dair bir kayıt olmasa da bu örnek pek çok yargılamadan biridir.

⁴²⁴ H.A.D. 35/121

⁴²⁵ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, s. 180

⁴²⁶ 1764 yılında El-hac Hüseyin Ağa voyvodalık görevinden azledilirken vergilerin tahsilindeki yetersizliği gerekçe gösterilmiş ve yerine Kâtipzade Mehmet Ağa tayin edilmişti. A.Ş.S. 8 9/19

⁴²⁷ A.Ş.S. 4 53/111

Yine kaza âyânlarından olup serdar durumunda olan Kara İbrahim Ağa'nın Asi Nehri üzerine yaptırdığı balıklık nedeniyle nehirdaki değirmen sahiplerinden birinin şikâyeti sonrası durumun araştırılması için bir mübaşir tayin edilmişti.⁴²⁸

Eski serdarlardan Mustafa Ağa hakkındaki şikâyetler nedeniyle bir mübaşir gönderilmiş ve Mustafa Ağa'nın İstanbul'a getirilmesi emredilmişti. Ancak ağanın zimmetinde Antakya, Belen ve Payas gelirlerinden önemli bir miktarın bulunması nedeniyle yargılanmasından vazgeçilmiş ve mübaşir dönmesi emredilmiştir.⁴²⁹ Öyle anlaşılıyor ki ağanın yargılanması ve cezalandırılması ile ortaya çıkacak durumun hükümet açısından daha büyük sakıncalar ortaya çıkaracağı düşünülmüş ve yargılamadan vazgeçilmiştir. Mustafa Ağa hakkında idarenin kanaati olumlu yönde değişmiş olmalı ki kısa süre sonra yeniden yeniçeri serdarlığı vazifesine getirilmiştir.(Ocak 1750)⁴³⁰

Elimizdeki kayıtlar âyânların kimi zaman işledikleri suçlar ya da haklarındaki şikâyetler sonrasında hangi cezalara çarptırıldığını ya da bir affa uğrayıp uğramadığını açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Kara İbrahim Ağa'nın Belen'deki Kanuni Sultan Süleyman Hanı'nın tamirini üzerine alması ve hanın sadece basit birkaç bölümünü tamir ettirip bu tamirat için tahsis edilmiş bedeli zimmetine geçirmesini konu alan şikâyet kaydından sonra olayların ne şekilde seyrettiğini bilemiyoruz. Ancak Kara İbrahim Ağa'nın sonraki dönemlerde de kazada yeniçeri serdarlığı vazifesini sürdürmesi ciddi bir yaptırımla karşılaşmadığına kanıt olarak gösterilebilir.⁴³¹

İdarenin âyânları cezalandırmak bakımından başvurduğu yollardan biri de âyânı kazadan uzaklaştırmak biçiminde oluyordu. Bir tür sürgün de denebilecek bu ceza da kaza âyânlarına uygulanmıştı. İmamoğlu Ali artan mütegalibeliği sonrası şikâyet edilmiş ve sonuçta bu âyânın bir başka bölgeye sürülerek kazadan uzaklaştırılması emredilmiştir.⁴³²

Antakya kazasında âyânlara yönelik en ağır yaptırımlar ise kalebentlik, idam ve malların müsadere edilmesi biçiminde olmuştur. Kaza âyânlarından voyvodalık vazifesinde bulunan Şerafettin Ağa tarafından yönlendirilen bir grup sekban serdar Kara İbrahim Ağa'yı öldürdüğünde bu olaya karışanlar ve Şerafettin Ağa'nın kalebent

⁴²⁸ A.Ş.S. 6 10/8

⁴²⁹ A.Ş.S. 4 120/221

⁴³⁰ A.Ş.S. 4 120/222

⁴³¹ BOA. C. BLD. 109-5416

⁴³² BOA. AE. SAMD III. 208/20104

edilmelerine hükmedilmişti.⁴³³ Ancak kayıtlarda Şerafettin Ağa'nın mallarının müsadere edildiğine dair bir kayıt yoktur.

Kaza âyânların arasında gerek en ağır cezalara çarptırılmaları ve gerekse cezanın önce affedilip bir süre sonra aynı suçlamalarla idama kadar giden cezalara uğramaları bakımından en ilginç örnek Fethullah Ağa ve Süleyman ağaların durumudur. Fethullah Ağa'nın halka zulmü, eşkiyaya ve harp halinde bulunulan düşmana zahire temini gibi suçlamalarla İstanbul'da yargılanmasına ve ardından zimmetinde bulunan 80 bin akçenin tahsili ile ağanın Birecik Kalesi'ne kalebent olunmasına hükmedilmişti.⁴³⁴ Fethullah Ağa'nın bu suçlarda tek başına hareket etmediği ve yeğenlerinden Süleyman Ağa'nın ona yardım ettiği anlaşıldığından Süleyman Ağa'nın da kalebentliğine hükmedilmişti. Ancak kısa süre sonra her iki âyânında affedildiğine şahit oluyoruz. Affedilmelerini içeren hükümde "*bunlar cezalandırılır ve kalebent edilirse Antakya kazası perişan ve perakende olacağından bunların tahliyeleri ve talep edilen 80 bin kuruşun affı ve daha önce gönderilen emrin bozulması*"⁴³⁵ yer almıştır. Anlaşıyor ki o sırada bu kişilerin kalebentlikleri gerçekleşmiştir. Zira son emirde tahliyeleri emredilmişti. Bu ilk cezalandırmada her iki âyânın da emre itaat ettiği ya da idarenin emri icra ettiği görülüyor.

Ağa'nın affedilmesinde Şam, Diyarbakır, Adana valileri, Trablusşam beylerbeyi, eski Kilis ve Azaz mutasarrıfı Ahmet Bey, Antakya, Lazkiye, Halep ve Bakras kadılarının ilamları, Antakya ve Lazkiye kadılarının halk huzurunda yazdıkları tahrirlerin etkili olduğu anlaşılıyor. (Mart 1777)⁴³⁶ ağanın affedilmesinde etkili olan bir husus da o sırada ağanın zimmetinde bir hayli iltizamın bulunmasıdır. Tıpkı Mustafa Ağa örneğinde olduğu gibi Fethullah Ağa'nın cezalandırılmasının da daha büyük bir tahribata yol açacağı düşünülmüş olmalıdır.

Fethullah Ağa'nın affedilmiş olması kaza ahalisinde büyük bir hayal kırıklığına neden olmuştur. 8 Nisan 1777 tarihli bir kayıta halk olayların ne şekilde cereyan ettiğini belirttikten sonra içine düştüğü durumu da izah etmeye çalışmıştır. Fethullah Ağa'nın mal kuvvetiyle ve İstanbul'da kapı kethüdası olarak görev yapan ve Karakulak Abdi Ağa isimli bir kişi için çalıştığı anlaşılan Ahmet isimli kişi aracılığıyla ceza almaktan kurtulduğundan bahsetmektedir. Fethullah Ağa'nın affa uğraması sonrası ahali üzerindeki baskısının iyice artacağını ve kurtulmak için sarf ettiği rüşveti halktan

⁴³³ A.Ş.S. 8 86/116

⁴³⁴ A.Ş.S. 9 78/124, 83/134, 84/135; BOA. AE. SABH I. 246/16435

⁴³⁵ A.Ş.S. 9 107/167

⁴³⁶ A.Ş.S. 9 108/168

fazlasıyla tahsil etmeye çalışacağını belirtmektedir. Ayrıca Ahmet isimli bu kapı kethüdası da halkı tehdit etmekte ve onları sürdüreceğini söylemektedir.⁴³⁷ Bu durum idarenin yozlaştığı bu tür durumlarda halkın âyânlar karşısında ne kadar zor durumda kaldığını yansıttığı kadar devletin adalet mekanizmasındaki problemleri de gözler önüne sermektedir.

Bu noktada bir ayanın taşrada ahali karşısındaki baskın rolü ve özellikle ceza almamasını sağlayan unsur mali güç ve yüksek profilli araçlar⁴³⁸ gibi görülmektedir. Bu da âyânlar çağında sahip oldukları geniş askeri güce dayanarak merkezle çatışmaya cesaret edebilen âyânlarla kıyaslandığında Antakya kazasındaki Fethullah Ağa'nın böyle bir güce sahip olmadığını göstermektedir. Ağa hakkında sonraları verilecek kalebentlik ve idam cezaları karşısında yaptığı şey firar yolunu tercih etmek olmuştur.⁴³⁹ Fethullah Ağa bu firarı sırasında kaçmakta başarılı olamamış ve yakalanarak İstanbul'a getirilip Boğazkesen Kalesi'ne hapsedilmiştir.⁴⁴⁰ Fethullah Ağa'nın idamını konu alan telhis ve emirde Fethullah Ağa'nın şekavet ve fukaraya zulmünden ve kardeşi oğlu Süleyman'ın ona ortak olduğundan, Halep Valisi Ali Paşa'ya gönderilen emir ile Süleyman'ın idam edildiğinden ancak Fethullah'ın kaçmasının ardından yakalanarak hapsedildiğinden ve bugün kalede cezasının tertip edileceği yer almaktadır. İdam emrinde Fethullah ve Süleyman Ağaların kaza ahalisine büyük kötülük ettiklerinin Halep Valisi Ali Paşa tarafından da daha önce merkeze bildirildiği de vurgulanmıştır. Padişah da cezanın görülmesini uygun bulduğunu hattıyla belirtmiştir.⁴⁴¹

Fethullah ve Süleyman Ağaların durumu ile ilgili dikkat çeken bir husus ise bu kişiler hakkında kalebentlik ve müsadere hükümleri verilmesi ile idamları arasında geçen süredir. Zira Fethullah Ağa ve yeğeni ile ilgili 1781 yılının Mayıs ve Kasım'ı arasına tarihlenen birçok kayıt söz konusudur. Bunlar Fethullah Ağa'nın toprak gaspını konu alan Mayıs 1781 tarihli kayıt,⁴⁴² Fethullah ve Süleyman ağaların başlarına topladıkları sekbanla halk ile çatıştıklarına dair Haziran 1781 tarihli kayıt⁴⁴³, yine Haziran 1781

⁴³⁷ BOA. C. DH. 111-5521

⁴³⁸ Âyânların devlet merkezinden buldukları güçlü kimseler aracılığıyla kendilerini affettirmeleri ile ilgili olarak bkz. Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, s. 175.

⁴³⁹ Antakyalı Fethullah ve kardeşi oğlu Süleyman nam kişilerin tertibi cezaları için Halep Valisi İbrahim Paşa'ya hitaben ferman ve mektup... AE. SABH. I 14-1424 (6 Nisan 1789)

⁴⁴⁰ *Antakyalı Fethullah vilâyetten firar ve Anadolu valisi Abdi Paşa kulları tarafına vaki olduğu haber verilmekten naşi mahsus adam tayin ve ahz ve Asitane'ye ve Boğazkesen Kalesi'ne vaz ve habs ettirilmiş olmakla* ... BOA. AE. SABH I. 8-752 (6 Nisan 1789)

⁴⁴¹ BOA. AE. SABH I. 15-1308

⁴⁴² H.A.D. 36/129

⁴⁴³ H.A.D. 36/126, 32/110

tarihli haccından El-Hac Tahir'in Fethullah Ağa'dan alacağını tahsil edemediğine dair şikâyet kaydı⁴⁴⁴, Kasım 1781 tarihli Fethullah Ağa'nın zeamet bedelini ödememesi ile ilgili şikâyet kaydı.⁴⁴⁵

Bu kayıtların ardından 16 Ocak 1782 tarihinde Halep'teki İngiliz konsolosunun tercümanının Fethullah Ağa'dan alacağı olduğuna dair bilgi veren kayıta bu paranın Fethullah Ağa'nın emval ve eşyasının satışı sonrası elde edilecek gelirden tahsil edilmesi yer alıyor ve Fethullah Ağa'nın o sırada firar etmiş olduğu bildiriliyor.⁴⁴⁶ Dolayısıyla şikâyetlerin yoğunlaştığı dönem ve Fethullah Ağa'nın firari durumda olduğunu bize söyleyen kayıt arasındaki dönem Mayıs 1781 tarihi ile 16 Ocak 1782 tarihleri arasındadır. Fethullah Ağa'nın ve yeğeni Süleyman Ağa'nın haklarında verilen kalebentlik hükmünün şikâyetler sonrasında mı yoksa daha öncesinde mi olduğunu tespit edemiyoruz. Ancak Fethullah Ağa'nın idam edilmesi 1789 yılına kadar hala hayatta olduğu ve bu tarihte idam edildiği görülüyor. Bu durumda Fethullah Ağa ne kadar süre ile kaçmayı başarmış ve ne zaman yakalanmış bu kısımlarda açıkça anlaşılmasa da söz konusu ağalar hakkında verilen kalebentlik ve müsadere hükümleri ile idamları arasında yedi ile sekiz yıl arasında bir sürenin geçtiği anlaşılmaktadır. Bu ağaların hakkında aynı suçlar gerekçe gösterilerek bu sürenin ardından idam edilmeleri ve idam uygulamasının neden hemen infaz edilmediği anlaşılmalıdır. Bu iki ayanın bu kez kendilerini kurtarmak adına her hangi bir girişimde bulunup bulunmadıklarını bilmiyoruz. Ağaların İstanbul'daki güçlü destekçilerini kaybetmiş olması söz konusu olabileceği gibi cezalarının affedilemez görülmüş olması da mümkündür.

⁴⁴⁴ HAD. 34/119

⁴⁴⁵ HAD. 49/176-177-178

⁴⁴⁶ BOA. C. HR. 147/7320

SONUÇ

Âyânlık kurumu ve âyânlar 18. yüzyılda Osmanlı taşra idaresine damgasını vuran müessese ve kişiler olarak değerlendirilebilir. Zira Osmanlı klasik yapısının değişmesini taşradaki en belirgin yansıması bu kurum ve kişiler olmuşlardır. Ancak her tarih araştırmasında yapılması gerektiği gibi bu kurum ve kişilerin durumuna dair tespitler yapmak onların menşesine dair yapılacak araştırmalar ve ortaya çıkan yeni şartlarla birlikte değerlendirilmelidir. Bu değişmeler temelde klasik Osmanlı müesseselerinin değişen dünya koşulları karşısında giderek işlevsiz kalması ve devletin mevcut bunalımları giderebilmek adına yeni yöntemler geliştirme çabasıdır. İşte ortaya çıkan bu yeni durum beraberinde öngörülemeyen sonuçları da ortaya çıkarmıştır. Âyânlar işte bu değişen koşulların sağladığı imkânları değerlendirerek ekonomik, idari, sosyal ve askeri alanlarda kendini gösteren kesimdir. İmparatorluk tarihinde âyânların varlığını merkezi hükümetin zaafı ile açıklamaktan ziyade bu değişen şartların ve devletin de icra gücünü kullanmak adına taşrada bir gücü temsil eden bu kişilere duyduğu ihtiyaçla açıklamaya çalışmak daha doğru bir yöntem olacaktır. 18. yüzyıl âyânlarına kaynaklık eden insan profili daha önceki yüzyıllarda da vardı ancak bunlar bu yüzyılda ulaştıkları gücün henüz çok uzağındaydı. Ancak devlet 18. yüzyıl öncesinde bile bu kişilerin yardımına ihtiyaç duyuyordu. Burada cevap vermemiz gereken husus nasıl oldu da bu kişiler 18. yüzyıla gelindiğinde taşra idaresinin başlıca unsurlarından biri konumuna geldi. İşte bu soruya verilecek cevap Osmanlı siyasal ve ekonomik düzeninde yaşanan değişimlerinde hikâyesi olacaktır. Aynı zamanda bir araştırmacı üzerinde çalıştığı dönemde karşısına çıkan manzarayı değerlendirirken değişen koşulların getirdiği yeni durumları da değerlendirerek buna uygun bir bakış açısı getirmelidir. Âyânlık kurumu ve âyânlar bu anlamda üzerinde tartışmaların olduğu ve yeni yaklaşımlarla değerlendirilmesi önerilen bir alandır.

Antakya âyânları üzerinde yapılan bu çalışmada âyânlık kurumu ile ilgili bugüne kadar yapılan tüm araştırmalarda ortaya atılan değerlendirmelerden pek çok örnek bulmamız mümkün olmuştur. Zira bu çalışmada mütegalibe durumuna gelen âyânlardan başlayarak pek çok taşra vazifesinde bulunmuş taşra seçkinlerini görmemiz mümkündür. Antakya âyânlarının öncelikle faaliyet gösterdikleri alanlar voyvodalık, serdarlık ve mütevellilik gibi vazifelerle mültezimlik gibi alanlardır. Bir ayanın aynı anda birkaç görevi üzerine alması da söz konusu olmuştur. Bu vazifeleri icra ederken âyanlar

şüphesiz savaş ve barış dönemlerinde önemli idari, mali ve askeri vazifeleri yerine getirmişlerdir. Ancak bu hizmetleri yanı sıra zaman zaman yerli halk ve devlet görevlileri ile de çatışmalar yaşamaları söz konusu olmuştur.

Âyânlar eliyle icra edilen bu vazifeler imparatorluğun çeşitli bölgeleriyle benzerlikler göstermekte ve Antakya bölgesinin imparatorluğun genel karakterine benzer bir süreçten geçtiğini göstermektedir. İmparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi merkezi hükümetle problemler yaşayan ayan aileleri söz konusu olabildiği gibi taşradaki siyasal ve ekonomik düzen içerisinde merkezi hükümet ile çatışmadan da varlığını sürdüren âyânlardan söz edebiliriz. Bu nedenle bu kuruma dair yapılacak değerlendirmelerin genellemeler üzerinden yapılmaması gerektiği kanaatindeyiz.

Antakya'da tespit edebildiğimiz ayan aileleri bir şekilde geçmişte idari görevlerde bulunmuş kişi ve bunların çocukları ve yakınları biçimindedir. Bunlar kimi zaman bir mühürdar ve onun çocukları, bölgedeki bir yeniçeri serdarı ya da yine ocak bünyesinde faaliyet gösteren bir asker, kimi zaman da bir valinin kardeşi şeklindedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken durum bu kişilerin bölgede bir sınıf teşkil etmekten uzak olmalarıdır. Çıkarları ve güç kaynakları birbirine benzer olsa da âyânlarında birbiri ile mücadele içinde olabildiği, bir sınıf bilincine sahip olmadıkları görülmüştür.

Âyânların Osmanlı taşrasındaki bu çok yönlü faaliyetlerini takip etmek aynı zamanda imparatorluğun bir kazasındaki farklı ünitelerin işleyiş ve ilişkiler ağını tanımlamamıza da yaramakta ve ilgili döneme ait çeşitli parçaları bir araya getirerek imparatorluğun sosyal hayattan ekonomiye vakıf hizmetlerinden askeri ve adli hayata kadar tüm yapısının daha net bir fotoğrafını çekmemizi sağlamaktadır. Bu çalışmanın bu anlamda literatüre bir katkı yapmış olmasını beklenebilir.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

Milli Kütüphane Mikrofilm Arşivi Antakya Şeriyeye Sicil Defterleri

1 Nolu Defter (1709-1711)

2 Nolu Defter (1735-1737)

3 Nolu Defter (1743-1745)

4 Nolu Defter (1741-1750)

5 Nolu Defter (1752-1755)

6 Nolu Defter (1754-1756)

7 Nolu Defter (1761-1764)

8 Nolu Defter (1764-1766)

9 Nolu Defter (1774-1777)

Halep Ahkâm Defteri

4 Numaralı Defter (1780-1784)

Ali Emiri Tasnifi Belgeleri (AE)

Sultan Ahmet III. : 89-8868; 208-20104;

Sultan Mahmut I. : 250-20370

Sultan Mustafa III. : 225-17772; 229- 18102

Sultan Abdülhamit I. : 8-752; 14-1241; 15-1308; 65-4575; 66-4604; 246-16435; 305-20467; 306-20558; 338-23562

Cevdet Tasnifi (C)

Belediye (BLD) : 109-5416;

Dahiliye (DH) : 11-5521; 100-4968;

Hariciye (HR) : 147-7320;

Maliye (ML) : 50-2325; 132-5723; 146-6165; 376-15450; 637-26174; 648-26558; 650-26621; 169-31382

ARAŞTIRMA VE TETKİK ESERLER

Akdağ, Mustafa. "Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi". *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 4. Sa. 6-7. Ankara, 1966. ss. 201-247.

_____. "Osmanlı Tarihinde Âyânlık Düzeni Devri 1730-1839". *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 8-12. Sa. 14-23. Ankara, 1975. ss. 51-61.

Armağan, A. Latif. "XVIII. Yüzyılda Hac Yolu Güzergahı ve Menziller (Menazilü'l Hacc)". *Osmanlı Araştırmaları*, Sa. 20, İstanbul, 2000. ss. 73-118.

Ateş, İbrahim. "Hasan Paşa'nın Hatay Karamurt'daki Vakıf ve Vakfiyesi". *Vakıflar Dergisi*, S. 16. Ankara, 1982. ss. 5-36.

Aydın, M. Akif. "Osmanlı'da Hukuk". Ekmeleddin İhsanoğlu (Ed.). *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, İstanbul: İRCİCA, 1984. ss. 375-429.

Beşirli, Mehmet. "Tokat Voyvodalığı". *Bellekten*, C. LXIX, Sa. 254. Ankara, 2005. ss. 161-215.

Bostancıoğlu, Sevcan. *9 Numaralı Antakya Şeriyeye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi H. 1188-1191 / M. 1774-1777*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep, 2015.

- Cezar, Mustafa. "Kara Levendleri". *VI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara: TTK, 1967. ss. 474-485.
- Cezar, Yavuz. "Bir Âyânın Muhallefatı". *Bellekten*. C. XLI. Sa. 161. Ankara, 1977. ss. 41-78.
- Çadırcı, Musa. (2013). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: TTK, 2013.
- Çakar, Enver. "16. Yüzyılda Antakya Vakıfları". *Vakıflar Dergisi*, S. 43. İstanbul, 2015. ss. 9-40.
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. *83 Nolu Mühimme Defteri*. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2001.
- Efe, Aydın. "19. Yüzyılda Amik Gölü ve Dalyanları". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, C. 5, Sa. 4, İstanbul, 2016. ss. 933-954.
- Ergenç, Özer. "Osmanlı Klasik Dönemdeki Eşraf ve Âyân Üzerine Bazı Bilgiler", *Osmanlı Araştırmaları*. Sa. 3. İstanbul, 1982. ss. 105-118.
- Erkan, Kemal. *1734-1735 Osmanlı-İran Savaşı Mühimme Defteri*, İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2011.
- Genç, Mehmet. "İltizam". *TDVİA*. C. 22. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000. ss. 154-158.
- _____. "Malikâne". *TDVİA*. C.27. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003. s. 516-518
- Gökhan, İlyas. "Memluklar Zamanında Antakya 1268-1516". A. Gündüz ve S. Kaya (Ed.). *Hatay Araştırmaları I*. Antakya: Antakya Belediyesi Yayınları, 2010. ss. 1-27.
- Gül, Abdülkadir. *Antakya Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1709-1806)*. Basılmamış Doktora Tezi. Erzurum, 2007.
- Gün, Doğan. *18. Yüzyılda Antakya'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı 1708-1777*. Basılmamış Doktora Tezi. Ankara, 2006.

Gündüz, Ahmet., Cennet Hiloğlu. "Bazı Seyyahlara Göre Antakya". A. Gündüz ve S. Kaya (Ed.). *Hatay Araştırmaları I*. Antakya: Antakya Belediyesi Yayınları, 2010. ss. 27-37.

Halaçoğlu, Yusuf. "Anadolu (Ulaşım ve Yol Sistemi)". *TDVİA*, C. 3 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991. ss. 127-128.

_____. *16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*. Ankara: TTK, 2007.

Heyd, W. *Yakın-doğu Ticaret Tarihi*. Enver Ziya Karal (Çev.). Ankara: TTK, 2000.

İlgürel, Mücteba. "Eşkıya", *TDVİA*. C. 11. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995. ss. 466-469.

İnalçık, Halil. "Centralization and Decentralization of Ottoman Administration". Thomas Naff - Roger Owen (Ed.). *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, 1977. ss. 27-52.

_____. "Military And Fiscal Transformation of Ottoman Empire 1600-1700". *Archivum Ottomanicum* 6. 1980. ss. 283-337.

_____. "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar". *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998. ss. 17-36.

_____. "Tanzimat Nedir?". *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.1. Sa.1., Ankara, 1941. ss. 237-263.

_____. *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

_____. *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar IV*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.

_____. *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600*, İstanbul 2003.

_____. Bülent Arı, "Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalçık'ın Çalışmaları". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3. Sa. 6. İstanbul, 2005. ss. 27-56.

_____. *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2009.

Kara, Adem. *19. Yüzyılda Bir Osmanlı Şehri Antakya*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005.

_____. *Antakya'nın III Numaralı Şeriyeye Sicili H. 1743-1745 / M. 1156-1157*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya, 2000.

Kaya, Kemal. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Voyvodalık*. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2004.

Kıvrım, İsmail. "Kilis ve Aza Voyvodası Daltaban-zade Mehmet Ali Paşa ve Muhallefatı". *OTAM*. Sa. 24. Ankara, 2008. ss. 147-173.

Kuş, Canan. *1780-174 Tarihli ve 4 Numaralı Halep Ahkâm Defteri Transkripsiyon ve Değerlendirme*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Elazığ, 2008.

Kütükoğlu, Mübahat. "Bir Âyân Ailesi: Tavaslızadeler". *Bellekten*. C. LXXV Sa. 273. Ankara, 2011. s. 447-469.

Mert, Özcan. "Âyân". *TDVİA*. C. 4. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991. ss. 195-198.

_____. "Osmanlı Devleti Tarihinde Âyânlık Dönemi". G. Eren (Ed.). *Osmanlı*. C. 6. Ankara: Yeni Türk Yayınları, 1999. ss. 174-180.

Mirci, Halil. *I Numaralı Antakya Şeriyeye Sicili*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya, 2000.

Mithat Kemal Bey. *Âyânlar Devrinde Bolu*. H. Birgören (Haz.), Bolu: Bolu Belediyesi Yayınları, 2008.

Müderrişoğlu, Fatih. "Bir Osmanlı-Türk Şehri Olarak Belen". *Vakıflar Dergisi*. Sa. 24. İstanbul, 1994.

Nagata, Yuzo. *Muhsinzade Mehmet Paşa ve Âyânlık Müessesesi*. İzmir: Akademi Kitabevi, 1999.

_____. *Tarihte Âyânlar Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, Ankara: TTK, 1997.

Orhonlu, Cengiz. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretleri İskan Teşebbüsü 1691-1696*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1963.

_____. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984.

Ortaylı, İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara: Cedit Neşriyat, 2008.

Salzmann, Ariel. "İmparatorluğu Özelleştirmek: Osmanlı XVIII. Yüzyılında Paşalar ve Âyanlar". G. Eren (Ed.). *Osmanlı*. C. 3. Ankara: Yeni Türk Yayınları, 1999. ss. 227-234..

Tatar, Özcan. *VIII Numaralı Antakya Şerhiye Sicili H. 1178-1179 / M. 1765-1765*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Elazığ, 1998.

Özkaya, Yücel. "Merkezi Devlet Yapısının Zayıflaması Sonuçları: Âyânlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar". G. Eren (Ed.). *Osmanlı*. C. 6. Ankara: Yeni Türk Yayınları, 1999. ss. 165-173.

_____. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*. Ankara: TTK, 1994.

Öztürk, Mustafa. "Osmanlı Klasik Sisteminin Değişmesinin Sosyal Sonuçları veya Âyânlıktan Cumhuriyet Seçkinlerine". *XVI. Türk Tarih Kongresi*. C. 4/2. Ankara: TTK, 2000. ss. 899-907.

_____. "XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkivalık Olayları". *Bellekten*, C. LIV, Sa. 210. Ankara, 1990. ss. 963-992.

Özvar, Erol. "Voyvoda". *TDVİA*. C. 43. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013. ss. 129-158.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 2, İstanbul :MEB Yayınları, 1983.

Sahillioğlu, Halil. "Antakya". *TDVİA*. C. 3. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991. ss. 228-232.

Şancı, Fuat, *Hatay İlinde Türk Mimarisi I*. Basılmamış Doktora Tezi. Ankara, 2006.

Tecimen, Ülkü. *Antakya Âyânı Hacı Fethullah Ağa ve Ailesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Isparta, 2013.

Turan, Şerafettin. *Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*, Ankara: TTK, 1961.

Türkmen, Ahmet Faik. *Mufassal Hatay Tarihi*, C.3. İstanbul: Reklam Basımevi, 1937.

Uluçay, M. Çağatay. *18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*. İstanbul: Berksoy Basımevi, 1955.

Unat, Faik Reşit. *Abdi Tarihi*, Ankara: TTK, 1999.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Alemdar Mustafa Paşa*. Ankara: TTK, 2010.

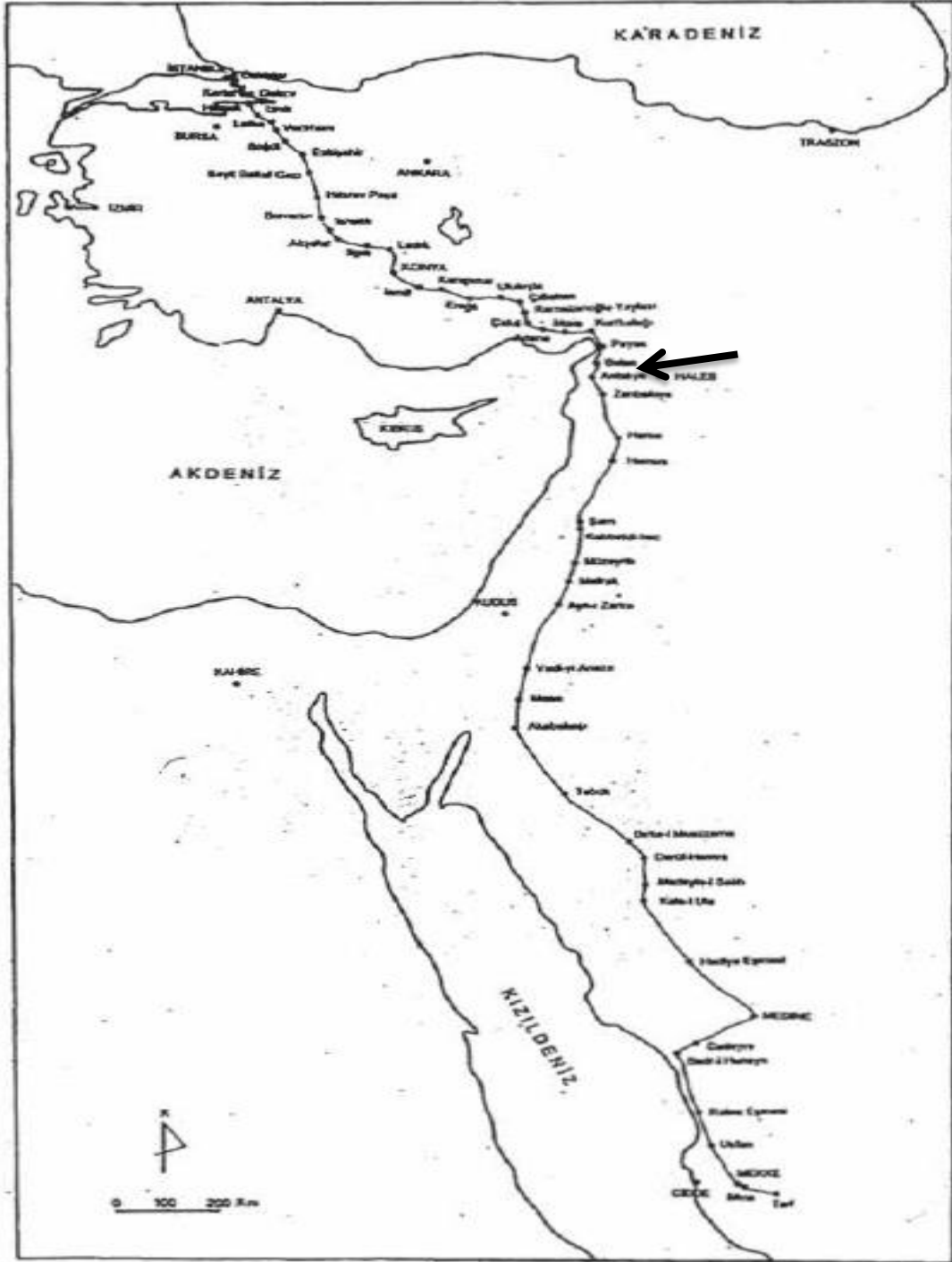
_____. "Âyân". *İslam Ansiklopedisi*. C.2. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979. ss. 40-42.

_____. *Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı*. Ankara: TTK, 1965.

_____. *Osmanlı Tarihi*. C. 4, Kıs. 1. Ankara: TTK, 2011.

Yediyıldız, Bahaeddin. "Vakıf". *TDVİA*. C.42. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012. ss. 479-486.

Yüksel, Hasan. "Vakıf-Müsadere İlişkisi (Şam Valisi Vezir Süleyman Paşa Olayı)". *Osmanlı Araştırmaları*, Sa. 12. İstanbul, 1992. ss. 399-423.

Ek 1: Hac ve menzil yolları üzerinde Antakya Kazası⁴⁴⁷

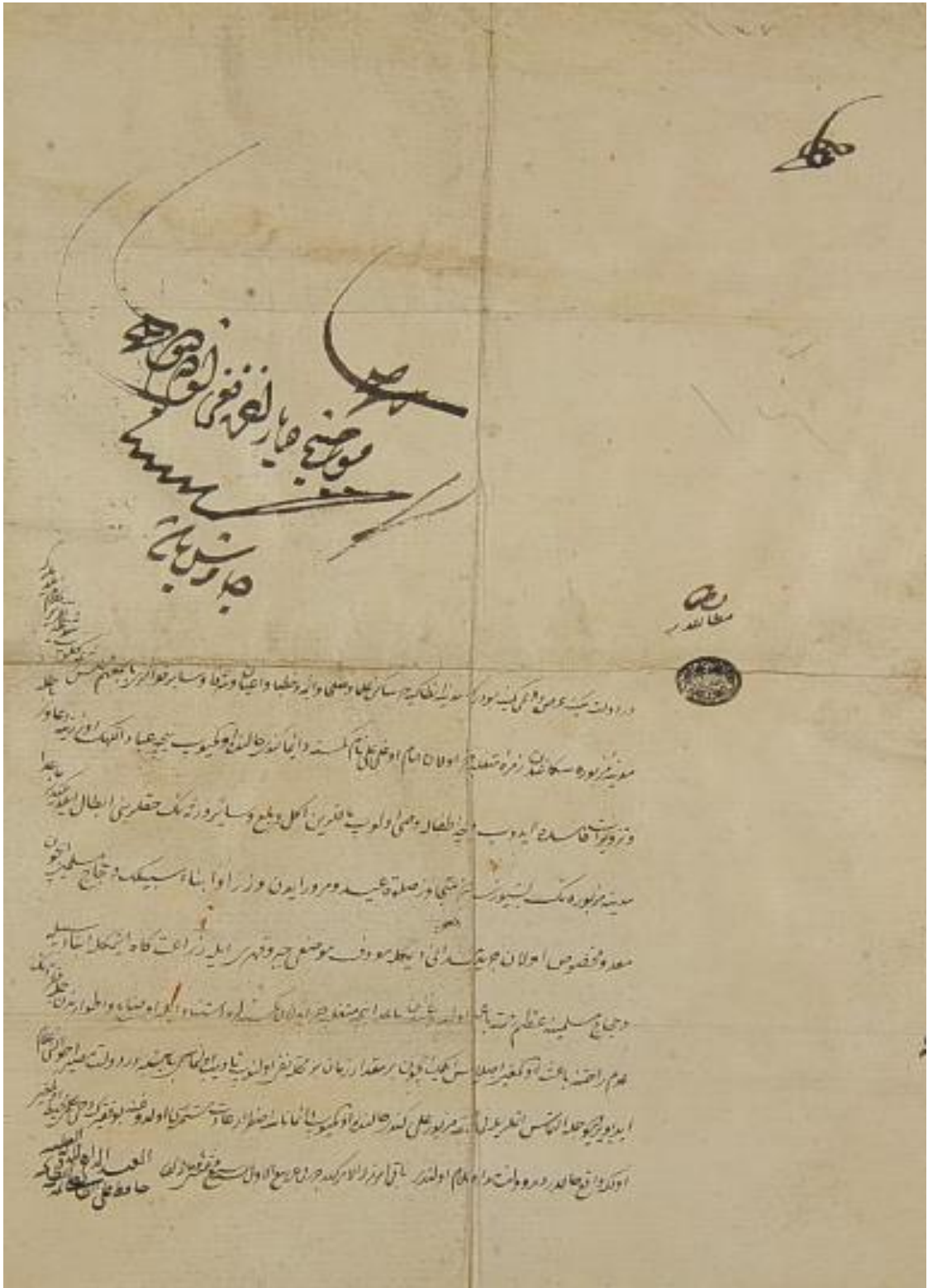
⁴⁴⁷ A. Latif Armağan, "XVIII. Yüzyılda Hac Yolu Güzergahı ve Menziller (Menazilü'l Hacc)", *Osmanlı Araştırmaları*, Sa. 20, İstanbul, 2000, s. 118.

Ek 2: Antakya kazasının kuzey, güney ve doğu yönünden bağlantılarını gösteren harita⁴⁴⁸

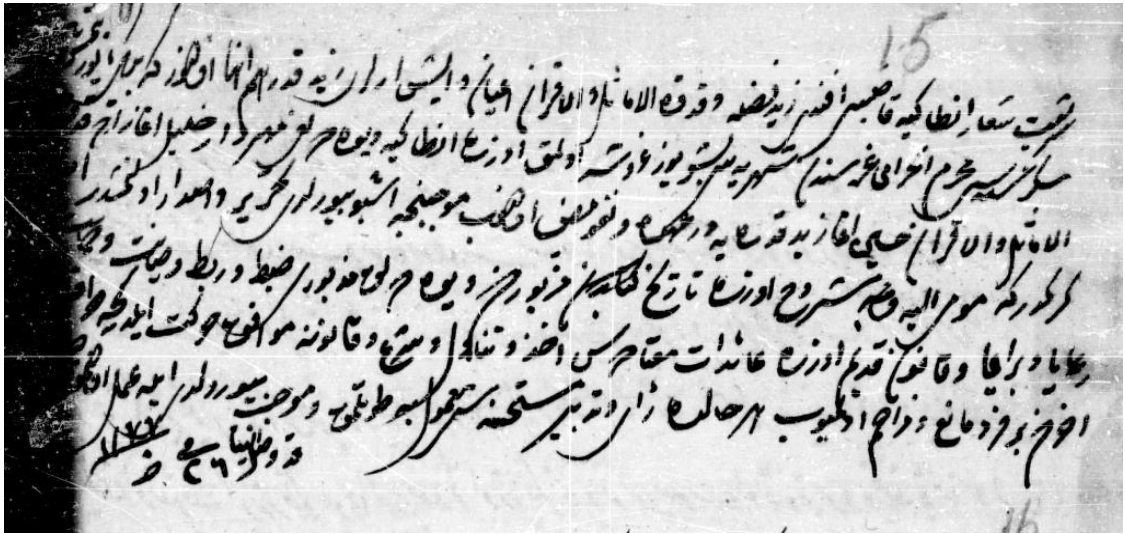
⁴⁴⁸ Fatih Müderrisoğlu, "Bir Osmanlı-Türk Şehri Olarak Belen", *Vakıflar Dergisi*, Sa. 24, İstanbul, 1994, s. 269.

Ek 3: Antakya mütegalibesinden İmamoğlu Ali'nin halka yaptığı zulmün engellenmesi konulu emir

Medine-i Antakya'da sakin ulema ve suleha ve ayan ve şurefa ve sair fukaraları bilumum mecliste takrir ettikleri medine-i mezbure sükkanından zümre-i mütegalibeden olan İmamoğlu Ali nam kimesne daima kendü halinde olmayub nice ibadullahın üzerine davası ve tezvirat kasd idüb nice etfal vas-i olub mallarını ekl ve bali ve sair veresenin haklarını iğfal ettiğinden maada medine-i mezburenin 500 semene müteceviz salavat-ı aid ve mürur iden vüzera ve ebna-ı sebin ve hüccac-ı müslimin için muid ve mahsus olan Cerid Kesani (?) dimekle maruf mevzi cebr ve kahr ile ziraatgah etmekle ebna-ı sebil ve hüccac-ı müslimine azim-i rahmete bais olduğundan maada nice mütegalibeden olan kimesnelere istinad ile üsna ve etvarından cümle fukaranın adem-i rahatına bais olmağın ıslah etmek için bir mikdar zaman bu mahale nefer olunub tedib olunması babında der-ü devle-i müyesserı Ahval-i ilam idiyor deyü cümle iltimas itmeleriyle fimabad mezbur Ali kendi halinde olmayub garet-i müstemeresi olduğuna bu fukaranın vaki-i halidir der-ü devlet-i müdara ilam olunur.

Ek 4: Mühürdarzade Hüseyin Ağa'nın voyvodalık görevine getirilmesini konu alan buyruldu

A.Ş.S. 8 8/15

Şeriat şiar Antakya kadısı efendi zide fazluhu ve kıdvetül emasil vel akran ayan ve iş erleri zide kadruhum inha olunur ki bin yüz yetmiş sekiz senesi Muharremül haramı guresinden şehriyesi beş yüz guruş olmak üzere Antakya voyvodalığı Mühürdar Halil Ağazade kıdvetül emasil vel akran Hüseyin Ağa zide kadruhuya deruhte ve tefviz olunub mucibince işbu buyruldu tahrir ve isdar olunmuşdur. İmdi gerekdir ki mumaileyh vech-i meşruh üzere tarih-i mezburdan voyvodalık-ı mezburu zabt ve rabt ve siyanet ve himayet-i reaya ve beraya ve kanun-u kadim üzere aidat-ı mutadesin ahz ve tenavül ve şeri ve kanuna muvafık hareket eyleyerek taraf-ı ahardan bir ferd mani ve müzahim olmayub her halde rey ve tedbir-i müstehanesi mamul-i bih tutulmak ve mucibi buyruldu ile amel olunmak deyü buyruldu kad vasala ileyna fi 26 Zilhicce sene 1177.

نصف خرفان	کبکیم	انگ	جانوس	کچک	نورین	ایچام	نورین
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
چاقوس زاده دن	در زینت بیلی	کستانان	خاتونزاده دن	علاونیم خربودن	چوبلی خربودن	اندروغون قازاوغلی	بهرلده
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
<p>مطرحه بر منوفا از مورک دینه لوزمی</p> <p>۱۰۶۰</p>							

Medine-i Antakya mahallatından Şenbek mahallesi sakinlerinden iken bundan akdem fevt olan efrad-ı Zulkadriyye voyvodası Süleyman Ağa bin İslam nam müteveffanın veraseti zevce-i menkuha-i metrukası Zeliha Hatun binti Mustafa Ağa ile sulbi sagir kızları Arife ve Neslihan ve Fatma'ya ve li-ebeveyn er karındaşları Ebu bekir Ağa ve Osman Ağa'ya münhasıra olub ve bunun terekesi ve zimeminden ezyed ve evfar olub varis-i kebirleri ve sagirat-ı mezburatın vasiyyelerimezbure Zeliha marifetiyle ve marifet-i şerle sukk-i sultanide bil müzayede bey ve fûruht olunan tereke-i mezburdur ki nakir u kıtmir kalil u kesir teftiş ve tefehhüs olunub ve vukuf-u tammı olan bi-garaz-ı cemaat-i muvahhidin ihbarları tahrir olunan defterdir ki ber vech-i ati zikr olunur. Fi 20 Receb sene 1156.

Kırmızı çuka kaplı kürk	Adet: 1	Guruş: 55
Mustamel yeşil çuka kürk	Adet: 1	Guruş: 30
Sırmalı Bağdat Abası	Adet: 1	Guruş: 100
Kemberbend kuşak	Adet: 1	Guruş: 15
Muhit mustamel cübbe	Adet: 1	Guruş: 8
Köhne sırmalı aba	Adet: 1	Guruş: 25
Köhne çuka gaşiye	Adet: 1	Guruş: 25
Mustamek kadife eğer ve üzengi	Adet: 2	Guruş: 22
Simli topluz	Adet: 1	Guruş: 25
Tüfenk	Adet: 2	Guruş: 50
Köhne sarık	Adet: 3	Guruş: 5
Beyaz Hamter	Adet: 1	Guruş: 2
Mavi çukaya kaplı kürk	Adet: 1	Guruş: 23
Zerdave paçe kürk	Adet: 1	Guruş: 40
Tilki paçesi kürk	Adet: 1	Guruş: 15
Köhne cübbe	Adet: 2	Guruş: 4

Alaca Entari	Adet: 2	Guruş: 7
Alaca kaftan	Adet: 1	Guruş: 8
Köhne kese	Adet: 2	Guruş: 15
Sim hançer	Adet: 1	Guruş: 20
Sim kılıç	Adet: 2	Guruş: 50
Çift öküzü	Adet: 8	Guruş: 280
At	Adet: 3	Guruş: 500
Keçi	Adet: 60	Guruş: 60
Camus	Adet: 50	Guruş: 660
İnek	Adet: 4	Guruş: 24
Cedid kilim	Adet: 4	Guruş: 30
Nukud		40 guruş
Hatunzadeden alınan		350 guruş
Kestandan alınan		130 guruş
Der zimmet-i Bülbüllü		850 guruş
Çavuşzadeden alınan		100 guruş
Alaaddin nam karyeden		150 guruş
Şeyhül hadid'de		370 guruş
Çakıluda		330 guruş
El hac abuzerden		167 guruş
Kestel mahallesinde harabe menzil		500 guruş
Tecirlide		670 guruş
Adana parekendesinde		100 guruş

Yekün-ü tereke-i müteveffa-yı mumaileyh : 9128 guruş

Taraf-ı miriye müteveffa-yı mezburun deyn-i lazimesi: 10608 guruş

Ek 6: Etik Kurul İzin Muafiyeti Formu

 <p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU</p>
<p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA</p> <p style="text-align: right;">Tarih: 07.05.2018</p> <p>Tez Başlığı: 18. Yüzyılda Antakya'da Ayanlar</p> <p>Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır, 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir. 4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir. <p>Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p> <p style="text-align: right;">07-05-2018 Tarih ve İmza</p> <p>Adı Soyadı: İsmet TUNCER Öğrenci No: N11224009 Anabilim Dalı: Tarih Programı: Yüksek Lisans Statüsü: ☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Doktora</p>
<p><u>DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI</u></p> <p style="text-align: center;"> <hr/> Prof. Dr. Mehmet Veli SEYİTDANLIOĞLU </p> <p style="text-align: center;">Detaylı Bilgi: http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr</p> <p>Telefon: 0-312-2976860 Faks: 0-3122992147 E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr</p>

Ek 7: Yüksek Lisans Tez Çalışması Orjinallik Formu

 <p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU</p>
<p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA</p> <p style="text-align: right;">Tarih: <u>26/04/2018</u></p> <p>Tez Başlığı : 18. Yüzyılda Antakya'da Ayanlar</p> <p>Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam <u>126</u>... sayfalık kısmına ilişkin, <u>26/04/2018</u> tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orjinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % <u>10</u>'tür.</p> <p>Uygulanan filtrelemeler:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1- ☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç 2- ☒ Kaynakça hariç 3- ☐ Alıntılar hariç 4- ☐ Alıntılar dâhil 5- ☐ 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç <p>Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orjinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p> <div style="text-align: right;"> <u>07-05-2018</u> Tarih ve İmza </div> <p>Adı Soyadı: İsmet TUNCER</p> <p>Öğrenci No: N11224009</p> <p>Anabilim Dalı: Tarih</p> <p>Programı: Yüksek Lisans</p>
<p><u>DANIŞMAN ONAYI</u></p> <p style="text-align: center;">UYGUNDUR.</p> <div style="text-align: center;"> <hr/> Prof. Dr. Mehmet Veli SEYİTDANLIOĞLU </div>